

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЖЕЛЕЗНЯК Наталія Володимирівна

УДК 657.411

**ОБЛІК І АНАЛІЗ СТРУКТУРНИХ ЗМІН ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Спеціальність 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит
(за видами економічної діяльності)

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор
Хомин Петро Якимович

Тернопіль – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ КАПІТАЛУ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЙОГО ОБЛІКУ.....	9
1.1. Сутність капіталу за економічною та обліковою теоріями.....	9
1.2. Методологія обліку кругообороту та обороту власного капіталу сільськогосподарських підприємств у його вартісній і натурально-речовій формах.....	36
1.3. Особливості структурних змін власного капіталу і недоліки методики їхнього відображення на сільськогосподарських підприємствах.....	61
Висновки до розділу 1.....	82
РОЗДІЛ 2. ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ І СТРУКТУРНИХ ЗМІН ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ.....	84
2.1. Суперечливості методології формування власного капіталу за П(С)БО та її вдосконалення.....	84
2.2. Облікове забезпечення структурних трансформацій основного та оборотного капіталу.....	106
2.3. Відображення кругообороту власного капіталу сільськогосподарських підприємств на рахунках бухгалтерського обліку.....	125
Висновки до розділу 2.....	154
РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ І СТРУКТУРНИХ ЗМІН ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	157
3.1. Аналіз структури і динаміки власного капіталу сільськогосподарських підприємств.....	157
3.2. Аналітичне обґрунтування формування раціональної маси власного капіталу сільськогосподарських підприємств.....	169
3.3. Аналіз економічної ефективності функціонування власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах Чортківського району.....	182
Висновки до розділу 3.....	202
ВИСНОВКИ.....	205
ДОДАТКИ.....	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	215

ВСТУП

Актуальність теми

Хоч проблему методології й методики бухгалтерського обліку капіталу підприємств досліджували видатні вчені минулого: М. Блатов, Н. Вейцман, О. Рудановський, Й. Шер та ін., донині немає єдиного підходу до її вирішення, що засвідчують наукові праці як зарубіжних – Й. Бетге, Г. Велша й Д. Шорта, М. Метьюса й М. Перери, В. Палія, Я. Соколова, так і вітчизняних учених – З. Гуцайлюка, Я. Крупки, З. Задорожного, В. Сопка, Є. Мниха, М. Пушкаря, І. Фаріона, П. Хомина, І. Яремка та ін. Більше того, продовжуються дискусії щодо відповідності теорій капіталу, сформульованих К. Марксом, Ж.-Б. Сеєм, А. Смітом як підґрунтя методології його бухгалтерського обліку, а відомий російський вчений Я. Соколов узагалі заперечує правомірність уведення в бухгалтерський облік та фінансову звітність категорії “капітал” на заміну традиційному застосуванню у вітчизняній обліковій теорії визначення “фонди”.

У сільськогосподарських же підприємствах особливо гостро постала проблема формування власного капіталу, його структурних змін, зважаючи на те, що тривалість кругообороту капіталу в аграрному секторі перевищує цей показник в інших галузях економіки і це об’єктивно зумовлює необхідність його відносно більшої маси в аграрному секторі. Нинішні ж тенденції цьому не відповідають, бо за період після 1990 р. він зменшився в 11,6 разу, а частка основного капіталу знизилась до 3,4 відсотка, хоч уже досягала в 1990 р. майже чверті всієї маси власного капіталу, задіяної у виробничому процесі.

Водночас через недоліки методологічного обґрунтування структури власного капіталу до нього відносять як статутний капітал, так і дебіторську заборгованість з його формуванням, яка відображається на рахунку 46 “Неоплачений капітал”. Але стосовно сільськогосподарських підприємств увага авторів зосереджується здебільшого на методиці обліку капіталу як права власності на активи – дослідження О. Канцурова, Н. Колос, В. Мельничук, І. Сардачук та ін.

Окрім того, як визначено Стратегією застосування міжнародних

стандартів фінансової звітності в Україні, у зв'язку з активізацією євроінтеграційних процесів, залученням іноземних інвестицій, виходом вітчизняних підприємств на міжнародні ринки капіталів необхідне подальше реформування системи бухгалтерського обліку, забезпечення відкритості, прозорості та зіставлення показників суб'єктів господарювання.

Усе це, а також багатогранність проблеми обліку й аналізу кругообороту капіталу, особливо в контексті концепції його збереження, та її невирішеність на цьому етапі, зумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження, визначає його мету й завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Тернопільського національного економічного університету за темою “Теорія і практика нормативно-правового регулювання обліку діяльності установ та організацій” (номер державної реєстрації: 0106U012528).

Особистий внесок автора у виконанні цієї теми полягає в обґрунтуванні удосконалених методик бухгалтерського обліку операцій з формування власного капіталу та аналітичної інтерпретації показників фінансової звітності про ефективність його функціонування в сільськогосподарських підприємствах.

Мета і завдання дослідження

Метою дисертаційної роботи є дослідження і вдосконалення методологічних і методичних основ бухгалтерського обліку й аналізу формування й використання власного капіталу сільськогосподарських підприємств. Відповідно до поставленої мети у дисертації передбачено вирішення наступних завдань:

- удосконалити тлумачення економічної сутності капіталу як об'єкта бухгалтерського обліку;
- обґрунтувати необхідність відображення у складі власного капіталу підприємств аграрного сектору вартості сільськогосподарських угідь;
- запропонувати зміни до кореспонденції рахунків бухгалтерського обліку, які відповідають сутності економічного змісту операцій з формування

власного капіталу підприємств та забезпечують дотримання концепції його збереження;

- поглибити обґрунтування доцільності застосування в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності поняття “капітал” та доповнення їхньої нормативно-правової бази спеціальним положенням (стандартом);

- розробити пропозиції щодо оптимізації Плану рахунків бухгалтерського обліку, які б забезпечували методологічну відповідність відображення операцій щодо формування власного капіталу з їхнім економічним змістом;

- доповнити методику відображення прибутку, що спрямовується на поповнення власного капіталу з урахуванням посилення об’єктивності його формування;

- удосконалити методику економічного аналізу кругообороту капіталу відповідно до специфіки діяльності сільськогосподарських підприємств.

Об’єктом дослідження обрано сільськогосподарські підприємства Тернопільської області. Поглиблене дослідження особливостей обліку й аналізу формування структури власного капіталу проводилось за матеріалами сільськогосподарських підприємств Чортківського району.

Предметом дослідження є процес формування та структурних змін власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах.

Методи дослідження

Методологічною основою дисертаційного дослідження став системний підхід з використанням загальнонаукових діалектичних методів та специфічних економічних методів пізнання: дедукції й абстрактно-логічний – для осмислення сутності капіталу як економічної категорії; аналізу й синтезу – для критичного розгляду тлумачень учених щодо відображення кругообороту капіталу в бухгалтерському обліку; порівняння, групування, відносних величин та абсолютних різниць – при здійсненні статистико-економічного аналізу формування власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах; моделювання, за яким розроблялись пропозиції з удосконалення

бухгалтерського обліку формування власного капіталу; графічний – для унаочнення результатів дослідження.

Інформаційною базою дослідження послужили матеріали аналітичного обліку та “Балансу” ф. № 1 і “Звітів про власний капітал” ф. № 4 сільськогосподарських підприємств Чортківського району й Тернопільської області, а також опубліковані показники фінансової і статистичної звітності в цілому по Україні.

Наукова новизна одержаних результатів

Дослідження полягає у визначенні нових напрямків та методичних підходів до обліку й аналізу формування та структурних змін власного капіталу.

У процесі дослідження отримано такі наукові результати:

вперше:

– доведено доцільність й запропоновано кореспонденцію рахунків, адекватну відображенню структурних змін власного капіталу, яка дозволяє дотримуватись концепції його збереження та уникати викривлення показників фінансової звітності про його структуру й величину;

– обгрунтовано необхідність відображення у структурі власного капіталу підприємств аграрного сектору економіки вартості належних їм сільськогосподарських угідь;

удосконалено:

– тлумачення економічної сутності капіталу як об’єкта обліку, за яким у теорії бухгалтерського обліку ним пропонується вважати вартість належних підприємству необоротних і оборотних активів, включаючи сільськогосподарські угіддя;

– мотивування щодо оптимізації Плану рахунків бухгалтерського обліку, завдяки чому досягається його методологічна відповідність сутності економічного змісту з відображення операцій, пов’язаних із формуванням та структурними змінами власного капіталу підприємств;

дістали подальший розвиток:

- обґрунтування доцільності повернення у вітчизняну систему бухгалтерського обліку і звітності дефініції “капітал” на заміну колишній “фонд”, зважаючи на необхідність дотримання у вітчизняній нормативно-правовій базі вимог Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності щодо прозорості й зіставлення показників суб’єктів господарювання;
- методика відображення в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності розподілу прибутку з використанням рахунка 43 “Резервний капітал”, що забезпечить об’єктивне формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств;
- алгоритми розрахунку аналітичних показників кругообороту капіталу, завдяки чому можлива системна оцінка ефективності його використання з урахуванням особливостей діяльності сільськогосподарських підприємств;

Практичне значення отриманих результатів

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні положення й рекомендації сформовані як конкретні методичні розробки, застосування яких сприятиме досягненню оптимального обсягу та структури власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Пропозиції щодо методичного забезпечення посилення контролю за дотриманням концепції збереження капіталу впроваджено в Чортківському районному управлінні агропромислового розвитку (довідка № 5 від 25 січня 2011 р.).

Методичні розробки, спрямовані на удосконалення бухгалтерського обліку та економічного аналізу формування власного капіталу, прийнято до впровадження Головним управлінням агропромислового розвитку Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 4 від 17 лютого 2011 р.).

Теоретичні узагальнення та практичні матеріали з обліку та аналізу формування і структурних змін власного капіталу використовуються в навчальному процесі Чортківського інституту підприємництва і бізнесу при викладанні дисциплін “Облік в галузях народного господарства”, “Економічний

аналіз” (довідка № 2 від 25 квітня 2011).

Особистий внесок здобувача

Виконане дисертаційне дослідження є самостійною завершеною науковою працею автора. Усі положення та пропозиції, що містяться в дисертації, зроблені особисто.

Апробація результатів дисертації

Основні теоретичні і методичні розробки, що містяться в дисертації, отримали схвалення під час обговорення на науково-практичних конференціях, зокрема, Всеукраїнській науково-практичній конференції “Теорія та практика ринкових перетворень: економічний та соціальний контекст” (м. Вінниця, 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Облік інтелектуального капіталу: сучасний стан і перспективи розвитку” (м. Харків, 2008 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Невідкладні заходи із завершення формування АПК і зростання його ефективності шляхом трансферу інновацій” (м. Тернопіль, 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницької діяльності” (м. Черкаси, 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні вимоги до обліку та контролю у контексті глобалізації” (м. Одеса, 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні” (м. Тернопіль, 2010 р.).

Структура та обсяг дисертації

Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків, і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації викладено на 234 сторінках комп’ютерного тексту. Вона має 33 таблиці на 32 сторінках, 17 рисунків на 16 сторінках і 6 додатків на 7 сторінках. Список використаних джерел включає 208 назв і поміщений на 20 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ КАПІТАЛУ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЙОГО ОБЛІКУ

1.1. Сутність капіталу за економічною та обліковою теоріями

В економічній теорії тлумачення капіталу двоє – з одного боку він ототожнюється з виробничими фондами, а з іншого вважається виробничим відношенням, за якого відбувається привласнення частини неоплаченої праці [106, 254-257]. У теорії ж бухгалтерського обліку капіталом вважається частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань [124, ст. 1]. Причому варто нагадати, що за економічною теорією початково воно відображало в більшій мірі обліковий підхід, і це засвідчує етимологія цього терміна: головний – від латинського слова *capitalis*, яке надалі було прийнято для позначення головного майна, головної суми. Саме в такому розумінні вживав Аристотель поняття “хремастика” – мистецтво забезпечення достатку або діяльність, спрямовану на накопичення багатства – капіталу, зазначаючи: “Адже не визнають справедливим, наприклад, такий стан, коли хто-небудь, внісши в загальну суму сто мін¹ всього одну міну, пред'являв би однакові претензії на первинну суму і на проценти, що росли, з тим, хто вніс решту” [8, 147].

Таке розуміння капіталу тривало досить довго, зокрема, класики політичної економії А. Сміт та Д. Рікардо вважали капіталом накопичену працю – основні та оборотні засоби, тобто, те ж саме майно. З цього тлумачення витікало визначення бухгалтерського обліку як галузі сучасної науки, мета якої зводиться до обчислення у грошовому виразі вартості майна підприємства і визначення величини його власного капіталу, якого притримувались знамениті французькі вчені Ж. Фурастьє та А. Гільбо й Е. Леоте, зазначаючи: “Рахунковедення ... є наукою про рахунки, що відносяться ... до перетворень капіталу” [158, 12,83].

Однак у радянській політичній економії (тепер – економічній теорії)

¹ Міна – антична грошова одиниця, яка становила 1/60 частки таланту. Талант дорівнював 25,5 кг. срібла, міна – 425 г.

визнання дістало марксистське визначення капіталу як виробничих відносин, за яких знаряддя праці, певні матеріальні блага, мінові вартості є засобом експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці [106, 254], яке базується на постулаті К. Маркса: “Капітал – самозростаюча вартість”. Пояснюючи загальну формулу капіталу $G - T - G'$, К. Маркс указував: “... Капітал є грошми, які перетворюються в товар і потім шляхом продажу товару знов перетворюються в більшу кількість грошей”, доповнивши тлумачення меркантилістів, зокрема, С. де Сімонді, який визначав капітал “... як гроші, що приносять гроші (money which begets)”. Відбувається це тому, що у процесі виробництва, але винятково живою працею, створюється додаткова вартість, яка є надлишком над вартістю найманої робочої сили, і вона безоплатно присвоюється власником капіталу [93, 166].

Більше того, на основі капіталу певний час намагались доводити відмінності капіталістичного обліку. Як приклад, можна навести обґрунтування М. Кіпарісова, який зазначав, що в капіталістичних умовах бухгалтерський облік є обліком руху індивідуального капіталу, а тому замикається в рамках окремих “одиначних” господарств. В соціалістичних підприємствах він виступає як частина загальної системи обліку [71, 57].

Підхід же А. Сміта та Д. Рікардо, за яким капітал, приймаючи участь у процесі виробництва, теж створює вартість нарівні з живою працею, а остання є єдиним джерелом вартості лише при простому виробництві, як і сформована на основі цього теорія “трьох факторів виробництва” Ж.-Б. Сея, згідно з якою праця, капітал й земля формують цінність ринкових товарів та визначають доходи власників цих факторів [65, 1297] були повністю відкинуті.

Так само було проігноровано висновок представника класичної політекономії Франції Ф. Бастіа, який вважаючи капітал робочими інструментами, матеріалами і запасами, тлумачив його як послугу, зазначаючи, що поступитися капіталом – означає позбавити себе бажаної вигоди, означає віддати її іншому, тобто надати йому послугу. Це є основою економічних гармоній, коли інтереси праці й капіталу солідарні, а прибуток і заробітна плата

не протистоять один одному, а гармонійно поєднуються, оскільки відносне зменшення частки прибутку не заважає абсолютному зростанню капіталу [65, 282-283].

Водночас у зарубіжній економічній науці теорія “трьох факторів виробництва” дістала розвиток у концепції стадійного економічного розвитку В. Рошера, за якою у найдавнішому періоді головним фактором виробництва була земля; у середньовічному періоді провідну роль відігравала праця; у новому періоді такою є роль капіталу [65, 1269]. Далі виникла позитивна теорія капіталу Е. Бем-Баверка, за якою капітал трактується як результат непрямих методів виробництва, що має власну продуктивність, пов’язану з уможливленням виробництва споживчих благ шляхом започаткування та завершення відповідних виробничих циклів.

Варто підкреслити, що А. Сміт започаткував також визначення такої структурної складової капіталу, яка за сучасною термінологією вважається людським капіталом. Зокрема, він відносив до основного капіталу, поряд із “корисними машинами і знаряддями праці, ... дохідними будівлями, ... поліпшенням землі...” також “набуті корисні здібності”, вказуючи: “Більшу вправність і вміння робітника можна розглядати так само, як і машини та знаряддя виробництва, що скорочують або полегшують працю і, хоча й потребують певних витрат, але відшкодовують ці витрати разом із прибутком” [152, 171].

З цього приводу варто підкреслити, що в останні роки вчені акцентують увагу на необхідності обліку інших, крім традиційних для української практики, видів капіталу, що пояснюється, як зазначає Г. Кірейцев, розширенням предмета економічної теорії, яке зумовило зміни в тлумаченні категорії “капітал”. Вона стала поширюватись на людину, з’явилися поняття “людський капітал”, “інтелектуальний капітал”, більше того, з’являється поняття “соціальний капітал” як сукупність норм, правил, зв’язків та організацій, що є зовнішнім середовищем для суб’єкта економічної діяльності [72, 27].

Тобто, однозначно визнається, що підхід А. Сміта історично об'єктивно виправданий, як і визначення ролі складових капіталу. Зокрема, як зазначає С. Голов, вважається, що структура капіталу, який функціонує в економіці, є такою: фізичний капітал – 16 %; природний – 20 %, інтелектуальний капітал – 64 %, а 90 % ринкової вартості компанії можна створити завдяки ефективному використанню інтелектуального капіталу [40, 79].

Звісно, наведені пропорції, визначені експертами Світового банку реконструкції і розвитку, стосовно теперішнього стану більшості сільськогосподарських підприємств видаються неадекватними, оскільки вирішальними чинниками, які формують тут ефективність виробництва, за переконанням більшості менеджерів галузі, є фізичний та природний капітали. Причому залежність результатів діяльності від природно-кліматичних умов у сільському господарстві чи не найбільша.

Однак це не означає, що інтелектуальний капітал, хоч він у даний час нібито й невидимий, оскільки, на відміну від сільськогосподарських угідь, основних і оборотних засобів, коштів, не обліковується, на ефективність виробництва не впливає. Адже навіть за умови, що фізичний і природний капітали на будь-якому сільськогосподарському підприємстві будуть оптимальними, досягнути максимально можливого ефекту вдається не завжди, оскільки раціональне поєднання першого з другим потребує відповідних знань, вмінь і навиків та досвіду як менеджерів, так і виконавців, належної організації виробництва тощо, тобто достатнього рівня інтелектуального капіталу.

Підтвердженням можуть бути результати діяльності будь-якої сукупності сільськогосподарських підприємств за співставними природно-кліматичними умовами та масою фізичного капіталу, оскільки вони, зазвичай, дають однаковий тренд щодо фактичних значень показників за підгрупами “передові – відсталі” як у короткотривалому, так і довгостроковому періоді. Це можна наглядно пояснити, модифікувавши запозичений з агрохімії принцип “бочки Лібіха” (рис. 1.1).

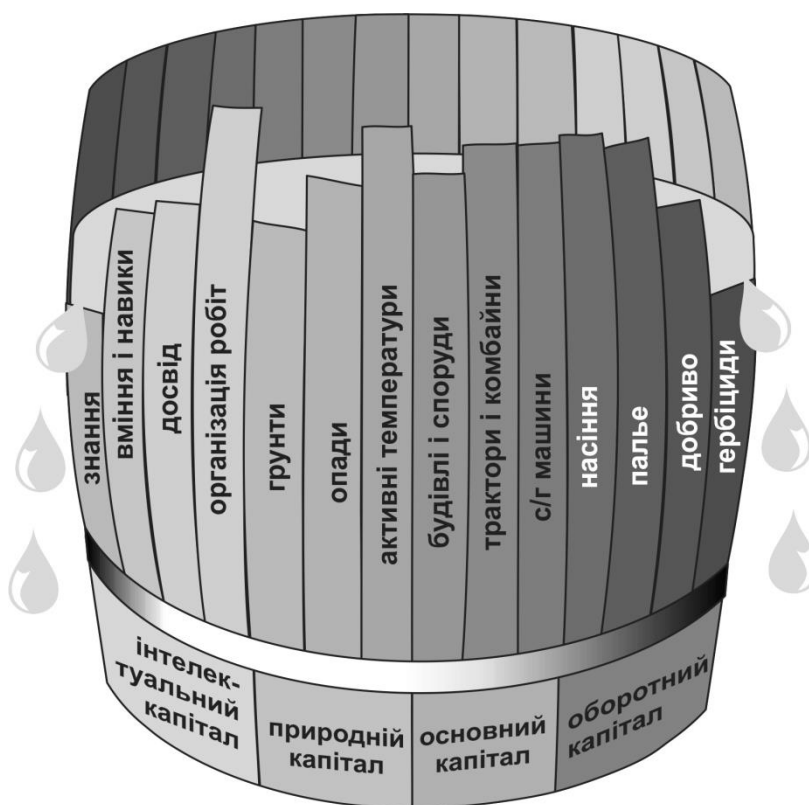

Рис. 1.1. Складові ефективності функціонування власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах

Отже, заповнити “бочку Лібіха” по вінця заважає те, що не всі клепки в ній однакового рівня, а тому економічний ефект завжди буде визначатись найнижчою з них: за даним схематичним зображенням – рівнем інтелектуального капіталу, вмінь і навиків, організації робіт тощо.

Певна річ, проявляється ця залежність не схематично, а в кожному конкретному випадку через непрямі чи навіть прямі втрати продукції внаслідок порушення строків виконання робіт: посів озимих після Покрови або ж внесення добрив для підживлення посівів не в лютому - березні, а пізніше – недобір по 20 % урожаю; збирання зернових після оптимальних строків – 25 % тощо.

З огляду на це можна стверджувати, що наведена вище структура власного капіталу, визначена експертами Світового банку реконструкції і розвитку [40, 79] об’єктивно відповідає будь-яким галузям діяльності, в тому числі й сільському господарству. Бо нерідко високий рівень забезпеченості

виробництва матеріальними ресурсами, якщо він не підкріплюється таким же інтелектуальним капіталом персоналу, зводить нанівець усі переваги сільськогосподарського підприємства, зумовлені його фізичним і природним капіталами.

Приклади цього доволі масові, зокрема, банкрутство таких потужних сільськогосподарських підприємств, як агрофірми у с. Вовківці Борщівського району, с. Березовиця Тернопільського району, с. Кам'янки Підволочиського району, с. Конопківка Теремовлянського району Тернопільської області та ін. відразу ж після зміни їхнього керівництва. І навпаки, можна навести протилежні, коли тільки завдяки інтелектуальному капіталу успішно розвиваються інші, приміром, у с. Скорики Підволочиського району чи с. Іванівка Теремовлянського району, або й навіть практично створені з нульової відмітки щодо забезпеченості фізичним капіталом – як фермерське господарство “Мрія” в Гусятинському районі.

З огляду на це, тлумачення сутності капіталу, на наш погляд, повинно бути доповнене і відображати зміст його складових: фізичних, природних та трудових ресурсів. Адже ситуація, коли він включає лише фізичну складову, як зазначає П. Саблук, але поза ним залишається вартість землі, призводить до диспаритетних перекосів у ціноутворенні, не дозволяє державі виконати основну її функцію – відпрацювати дійовий економічний механізм регулювання міжгалузевих відносин [64, 34-35].

Водночас донині у вітчизняній економічній теорії тлумачення капіталу не враховує того, що в сільськогосподарському виробництві, поряд із фізичним капіталом, не меншу вагу відіграє і природний капітал. Непрямо його наявність у цій галузі визнавав К. Маркс, вказуючи: “Одна й та ж кількість праці виражається, наприклад, у сприятливому році у 8 бушелях пшениці, у несприятливому – лише в 4 бушелях” [93, 48].

Більше того, окремі вчені заперечують правомірність включення вартості землі у власний капітал сільськогосподарських підприємств, хоч водночас вважають за можливе інтеграцію дрібних товаровиробників – селянських

господарств – з фірмами і компаніями агропромислового комплексу на дольовій основі зі своїм земельним капіталом, на який одержуватимуть частину створеної вартості [114, 246]. У той же час, з посиланням на основи Системи національних рахунків, якими керуються органи статистики для розрахунку макроекономічних показників вказують, що споживання основного капіталу визначається як зниження впродовж звітного періоду поточної вартості запасу основних фондів в результаті фізичного зносу, а самі ж фонди мають бути вироблені як продукція виробництва. Оскільки земля не є фінансовим чи виробленим активом, то доцільно віддати перевагу категорії “земля – об’єкт господарювання”, а не “земля – об’єкт капіталу”. Тому у валове нагромадження основних фондів повинні включатися тільки затрати капітального характеру для поліпшення земель: зрошення, культуртехнічні роботи, осушення, вапнування й ін. [114, 157].

Розглядаючи ці підходи з позицій бухгалтерського обліку, треба звернути увагу, що в принципі його методика вже передбачає саме те, що “земля – об’єкт капіталу”, оскільки, як відомо, за Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291, визначено для цього спеціальний субрахунок 101 “Земельні ділянки” із зазначенням сфери застосування “Усі види діяльності”. Причому, як засвідчують дані розділу II “Основні засоби” Приміток до річної фінансової звітності ф. № 5, значна кількість сільськогосподарських підприємств обліковує на балансі вартість землі, правда, поки що несільськогосподарського призначення.

Що ж стосується капітальних витрат на поліпшення земель, то для цього теж передбачено окремий субрахунок 102 однойменної назви [118]. До речі і за старим Планом рахунків, коли для обліку земельних ділянок рахунка не було, згадані витрати обліковувались у складі синтетичного рахунка, призначеного для обліку основних засобів. Тому вбачається повне протиріччя щодо включення до вартості активів сільськогосподарських підприємств, отже, й

власного капіталу земельних ділянок і вилучення з нього, по суті, найважливішого активу – придбаних невеликих сільськогосподарських угідь загалом. Більш переконливим видається усе ж таки тлумачення, що земля теж є складовою капіталу і чим скоріше вона в ньому фігуруватиме, тим важче буде застосувати тіньові схеми її відчуження, які непоодинокі, не зважаючи на мораторій щодо продажу сільськогосподарських угідь.

Не може слугувати контраргументом щодо відображення землі у вартості власного капіталу сільськогосподарських підприємств й те, що “споживання основного капіталу не охоплює виснаження або погіршення властивостей ... таких активів як земля...” [114, 157], бо й стосовно цього вже є прецедент, оскільки за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 30 “Біологічні активи” з двох підходів щодо оцінки довгострокових біологічних активів: за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу, і за первісною вартістю з урахуванням зносу і втрат від зменшення корисності [80, 24], обрано перший. Тобто, введення у власний капітал сільськогосподарських підприємств вартості землі не обов’язково має супроводжуватись визначенням її зносу.

Заразом треба підкреслити, що між тлумаченнями капіталу за економічною теорією та теорією бухгалтерського обліку є кардинальна відмінність. За першою його вважають активами – засобами виробництва, що базується на підході А. Сміта і Д. Рікардо, чи сукупністю факторів виробництва – за марксистською теорією. Спільним тут є визнання матеріально-речового змісту капіталу [121, 240].

За теорією ж бухгалтерського обліку капітал підприємства із самого початку появи такої категорії розглядався як кредиторська заборгованість перед власником. Такий підхід отримав назву юридичного. Він теж знайшов відображення в економічній теорії: поряд із визначенням технічного капіталу як сукупності матеріальних засобів, тут застосовується термін “юридичний капітал” – сума прав власника на розпорядження деякими цінностями, причому ці права надають їх власникам дохід без вкладання відповідної праці [14, 263].

Водночас, якщо за економічною теорією капітал – це основні та оборотні виробничі фонди, тобто сукупність засобів і предметів праці, то за теорією бухгалтерського обліку розуміння капіталу діаметрально протилежне – як джерела цих засобів і предметів праці. Причому саме як власного джерела, оскільки, поряд із ним, існують й інші – насамперед кредиторська заборгованість та інші пасиви, що відоме в теорії бухгалтерського обліку як капітальне рівняння Й. Шера:

$$A = K + П, \quad (1.1)$$

де: А – активи;

К – капітал;

П – пасиви (зобов'язання).

Отже, тлумачення капіталу за економічною теорією тепер у обліковій теорії, по суті, не визнається, оскільки, на відміну від виробничих фондів – активів, у бухгалтерському обліку його розглядають як їхній антипод, тому й обліковують на пасивному рахунку.

Таким чином, виникла розбіжність за економічною й обліковою теоріями, яка не пояснена донині, не зважаючи на те, що в Україні після тривалої перерви знову ввели у практику бухгалтерського обліку категорію “капітал”. Проте, якщо дослідження економічної природи капіталу фундаментальні, оскільки їх здійснювали видатні вчені – класики політичної економії А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Ж.–Б. Сей, С. де Сімонді та ін., то в теорії бухгалтерського обліку спеціальних досліджень, присвячених сутності капіталу як облікової категорії, поки що немає, хоча ще Й. Шер підкреслював: “Бухгалтерія являє собою історію кругообороту капіталу” [190, 63]. Зараз же В. Палій теж стверджує: “Бухгалтерський облік виник і розвивався як інструмент обліку капіталу ...” і вважає, що “... предметом бухгалтерського обліку є капітал ..., його переміщення і трансформація у процесі кругообороту, включаючи приріст чи зменшення в результаті господарської діяльності” [113, 55].

Але, не дивлячись на те, що сама категорія “капітал”, зважаючи на її роль в економіці, мала би бути в обліку визначальною, довший час у його

вітчизняній теорії він узагалі не визнавався складовою його предмета та об'єктів: “Предметом радянського бухгалтерського обліку є процеси розширеного соціалістичного відтворення (виробництва, розподілу, обміну і невиробничого споживання) суспільного продукту, а також господарські засоби, які беруть участь у цих процесах” [42, 30]. Більше того, навіть речова форма капіталу – “господарські засоби” – розглядались як допоміжна, що засвідчує словосполучення “а також” у наведеному формулюванні.

Проте, хоч тлумачення змісту предмета бухгалтерського обліку кардинально змінено і в нього включають, поряд із господарськими засобами, їхні джерела (статутний капітал, додатковий капітал, резервний капітал, прибуток), тобто, власний капітал, у теорії бухгалтерського обліку це розглядається й після повернення до міжнародної практики лише мимохідь, як і раніше, коли на заміну категорії “капітал” увели поняття “фонди”.

Отож, розглядаючи трансформацію тлумачення економічної сутності капіталу у вітчизняній теорії бухгалтерського обліку, треба підкреслити, що з відомих причин така категорія довгий час не досліджувалась. Тому у підручниках її визначення надто загальне: “У балансах капіталістичних підприємств основною статтею пасиву є “капітал”, що показує розмір вкладеного в підприємство приватного капіталу” [42, 63]; “Відповідно до балансового рівняння різниця між загальною сумою вартості всього майна підприємства ... та сумою боргів перед ним і між загальною сумою заборгованості підприємства, показує суму власного капіталу даного підприємства” [27, 43].

Тим не менше, за кожним із наведених формулювань чітко помітне інваріантне тлумачення капіталу від прийнятого в економічній теорії його ототожнення з матеріальними носіями. Тому з урахуванням відмінностей тлумачень цієї категорії за економічною теорією і теорією бухгалтерського обліку доводиться визнати, що об'єктивно присутня двоїстість капіталу як явища: прояв його у формі фізичного капіталу, тобто, у конкретній формі, та паралельно – у формі матерії, субстанції, котра теж є різноманітною, рухливою

і змінюваною, але, на відміну від фізичного капіталу в його розумінні за економічною теорією як речових факторів виробництва [106, 253], невичерпною.

Особливо така двоїстість капіталу помітна тоді, коли у повній відповідності з принципом автономності за П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” підприємство розглядається як юридична особа, що відокремлена від власників. Бо хоч майно підприємства відображається у його балансі за активними рахунками першого-третього класів як реальні фізичні об’єкти, зрозуміло, що підприємству воно не належить, оскільки справжніми власниками є ті, що вклали в нього свій капітал. Тобто, тут наглядно видно відокремлення майна як фізичних матеріальних об’єктів від його абстрактного втілення в акціях чи облигаціях, що самі по собі, попри їхню назву “цінні папери”, жодної конкретної вартості не мають. Вартість же акцій (облигацій) як правової категорії за політекономічним тлумаченням капіталу може розглядатись як “самозростаюча вартість”.

Таким чином, на наш погляд, цілком правомірно вважати акціонерний капітал абстрактною вартістю майна його власників, бо про конкретне майно тут не йдеться. Але в марксистській економічній теорії ця двоїстість капіталу не визнавалась, мабуть із-за того, що таке тлумачення вже використовувалось щодо двоїстого характеру праці, закладеної у вартості товару. Ми ж припускаємо, що насправді наглядно проявляється відмінність споживної вартості від вартості в її абстрактному розумінні як спільних найбільш суттєвих сторін засобів і предметів праці, котрі вважаються фізичним капіталом за економічною теорією. А сутність капіталу з позиції сукупності глибинних відношень зумовлює його розгляд, послуговуючись філософською термінологією, як “речі в собі”, або за порівнянням Я. Соколова – алхімічного флогістону [171, 71], з поправкою на його економічну субстанцію, але аж ніяк не однозначно лише в сенсі конкретних засобів і предметів праці.

Однак ми не поділяємо категоричності висновку К. Циганкова: “Спираючись на повністю опубліковане листування К. Маркса і Ф. Енгельса,

ми намагатимемось показати, що навіть ці економісти і мислителі потерпіли фіаско у спробі усвідомити смисл бухгалтерії, не дивлячись на те, що по-перше, поняття суті подвійної бухгалтерії друзям було дійсно необхідним. Про це говорить сама назва головної роботи К. Маркса “Капітал”. Поняття, яке знаходиться в центрі бухгалтерії, знаходилось в центрі уваги К. Маркса: ключовим пунктом його досліджень був механізм формування додаткової вартості і розширеного відтворення капіталу. К. Маркс розраховував детально дослідити весь цей процес на бухгалтерських рахунках і підкріпити посиленнями на нього свої теоретичні висновки” [184, 300]. Бо далі він сам же його заперечує: “По-друге, у К. Маркса і Ф. Енгельса були всі підстави розраховувати на успіх. Здібності К. Маркса до швидкого досягнення будь-якої науки були воістину безпрецедентні. Крім того, він міг сподіватися на допомогу Ф. Енгельса, який був власником бавовнопрядильної фабрики, і непогано знав рахівництво практично” [184, 300]. Тому резюме: “Але навіть ці видатні мислителі так і не змогли, на наш погляд, розібратися в смислі загальних категорій подвійної бухгалтерії” [184, 300] уявляється надто прямолінійним.

Адже К. Маркс міг не обмежуватись роз’ясненнями Ф. Енгельса, а отримати консультацію в інших практикуючих бухгалтерів, або ж учених, причому безпосередньо в Лондоні, не витрачаючи коштів на листування. При цьому дивно, що ні Ф. Енгельс, ні тим паче К. Маркс не звертались безпосередньо до прикажчика і бухгалтера Ч. Резгена, якого перший визнавав справжнім професіоналом: “Якби я тільки знав, який баланс і яке моє становище! Але Чарлз (Резген – Ред.) від’їжджає післязавтра до Варшави ... і тоді все діло знову стане” [94, 203].

Потім, якщо К. Маркс зумів розібратись з такими складними економічними розрахунками, як формули простого й розширеного відтворення, то освоїти методіку бухгалтерського обліку і поготів. Та й звертався він до Ф. Енгельса не за поясненням особливостей бухгалтерського обліку, а лише з проханням надіслати “взірець італійської бухгалтерії” [97, 195].

Таким чином, істинною причиною того, що наміри К. Маркса щодо висвітлення кругообороту капіталу не абстрактно, а за даними італійської бухгалтерії не здійснились, на наш погляд, слід вважати те, що у такому разі треба було визнати саме цю двоїстість капіталу, бо до цього неминуче приводить уважне вивчення його кругообороту.

Адже не дивлячись на те, що за метафорою К. Маркса: “Трупи машин, знарядь, майстерень і т.д. продовжують, як і раніше, існувати окремо від продуктів, утворенню яких вони сприяли. Тепер, коли ми розглянемо весь період, на протязі якого використовується такий засіб праці з дня його вступу в майстерню і до того дня, коли його викинуть на смітник, то побачимо, що його споживна вартість цілком спожита працею на протязі цього періоду, а тому його майнова вартість цілком перейшла на продукт” [94, 200] (причому це може статись і внаслідок втрати фізичного капіталу через недбальство робітників чи/і менеджерів), зазвичай, власник капіталу в його глибинному субстанціональному значенні нічого не втрачає, оскільки отримує компенсацію закладеної в номіналах акцій абстрактної вартості “дзвінкою монетою”, як і в тому випадку, коли: “Вугілля, яке спалюють у топці машини, зникає безслідно, так само як і мастило, яким мастять вісь колеса і т.д. Фарби та інші допоміжні матеріали зникають, але проявляються у властивостях продукту. Сировий матеріал становить субстанцію продукту, але змінює свою форму. Отже, сировий матеріал і допоміжні речовини втрачають ту самостійну форму, в якій вони вступили в процес праці як споживні вартості” [94, 200], оскільки це так само метаморфоза оборотного капіталу, як викладена вище основного капіталу.

Та хоч довгий час у бухгалтерському обліку капітал вважався так само, як в економічній теорії – засобом експлуатації, привласнення чужої праці і при цьому його однозначно тлумачили лише як “самозростаючу вартість”, на практиці такої однозначності немає. Тому, на наш погляд, цілком резонно в теорії бухгалтерського обліку визнають, що в результаті господарської діяльності, отже й кругообороту капіталу, може відбуватись як його приріст, так і зменшення [113, 55]. До речі, наявність додаткової вартості в останньому

випадку, коли немає “самозростання” капіталу переконливо не доведено, а навпаки, він зменшився, причому винятково внаслідок недбалого ставлення найманих робітників до праці, а також низького рівня менеджменту. У зв’язку з цим висловимо припущення, чи не є це доказом функціонування в процесі кргообороту капіталу не тільки його речової форми – фізичного капіталу, але й поки що необліковуваної на вітчизняних підприємствах – інтелектуального капіталу.

До цього додамо, що марксистичні теоретики також визнавали залежність ефективності виробництва (читай – приросту капіталу – Н. Ж.) від таких чинників, які нині вважаються інтелектуальним та природним капіталом: “Продуктивність землеробської праці пов’язана з природними умовами, і в залежності від продуктивності останніх одна й та ж кількість праці буває представлена в більшій або меншій кількості продуктів, споживних вартостей” [96, 383].

Однак попри те, що надумані відмінності зараз не визнаються: “У політичній економії колишнього СРСР для теоретичного вираження протилежної за соціально-економічним змістом категорії “капітал” обґрунтовувалося поняття “фонди”. Вважалося, що фонди, на противагу капіталу, є власністю самих трудящих, що для них не властиве відчуження безпосередніх виробників від засобів виробництва, що вони в руках власників засобів виробництва не є знаряддям експлуатації тощо. Насправді за тоталітарної системи трудящі не були власниками засобів виробництва, а ці засоби – загальнонародною власністю. Суб’єктом власності була верхівка бюрократичного апарату (партійного, радянського, державного)” [106, 256], а у практику бухгалтерського обліку і звітності врешті-решт повернуто категорію “капітал”, далі відсутнє обґрунтування його методології. Тому й методика обліку власного капіталу далека від досконалості. Досить звернути увагу на розміщення у четвертому класі Плану рахунків 45 “Вилучений капітал” та 46 “Неоплачений капітал”, аби це зрозуміти, бо навіть за назвою останній звучить як софізм.

Водночас в економічній теорії капітал розглядається дещо схематично,

оскільки ототожнюється з активами підприємства, хоч насправді такої тотожності немає не тільки сумарної, але і якісної. Адже капітал, поряд із тим, що він є обліковою категорією, яка забезпечує відображення операцій з формування активів підприємства в системі кореспонденції рахунків за подвійним записом, водночас є юридичним терміном, прийнятим для позначення власності на частку активів підприємства певної фізичної чи юридичної особи. З огляду на це, вважаємо термін “власний капітал”, прийнятий в Україні для позначення четвертого класу рахунків бухгалтерського обліку та першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 тавтологічним, оскільки саме визначення “капітал” якраз і є ознакою власності на активи підприємства.

Приміром, М. Кужельний та В. Лінник розглядають власний капітал як сукупність вкладень у грошовому вираженні всіх власників у сукупне майно даного підприємства для забезпечення його діяльності згідно з установчими документами [82, 228]. Це тлумачення практично є поверненням до того, яке сформульоване в ринковій економіці вже давно, але з ідеологічних міркувань тривалий час у вітчизняній теорії бухгалтерського обліку не застосовувалось, а замість нього вживалось визначення “У балансах соціалістичних ... основними джерелами засобів є “Статутний фонд”... У балансах капіталістичних основною статтею пасиву є “Капітал”, що показує розмір вкладеного в підприємство приватного капіталу” [42, 63].

Принагідно зазначимо, що трансформацію категорії “капітал” у дефініцію “фонд” обґрунтував О. Рудановський, і розглядалось це як “нове, більш правильне поняття соціалістичного обліку” [155, 470], а така назва проіснувала у вітчизняній теорії бухгалтерського обліку до кінця ХХ ст. Але вже у річному Бухгалтерському звіті сільськогосподарського підприємства за 1996 рік було введено подвійні назви (фонд – капітал), а починаючи з 1999 року – назву “фонд” з “Балансу” ф. № 1 повністю вилучено. Причому, якщо уведення поняття “фонд” замість старого “капітал” обґрунтовувалось у теорії бухгалтерського обліку посиланням на відміну при соціалізмі експлуатації

трудящих, загальнонародного власністю на засоби виробництва, то зворотня трансформація термінів здійснювалась директивно, без жодних теоретичних пояснень (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Трансформація відображення власного капіталу у балансі

За річним звітом сільськогосподарського підприємства до 1990 року	За річним звітом підприємства (організації) (колгоспи, радгоспи, міжгоспи) за 1991-1995 роки	За бухгалтерським звітом сільськогосподарського підприємства 1996-1998 років	Після прийняття П(С)БО 2 “Баланс”
Розділ I балансу “Джерела власних і прирівняних до них коштів”: – статутний (неподільний) фонд; – знос основних засобів	Розділ I балансу “Джерела власних коштів”: – статутний фонд; – знос майна	Розділ I балансу “Джерела власних і прирівняних до них коштів”: – статутний фонд (капітал); – амортизаційний фонд на повне відновлення	Розділ I балансу “Власний капітал”: – статутний капітал

До того ж постійним був помилковий переклад російського слова “средств” як “коштів”, хоч за змістом першого розділу пасиву балансу видно, що тут фігурували засоби, а не кошти. Зокрема, до 1997 року включно в ньому наводились в якості джерела знос основних засобів (знос майна) або ж амортизаційний фонд на повне відновлення, які жодним чином не можуть тлумачитись як кошти. Зрештою, статутний чи неподільний² фонд теж не є коштами.

Однак таке розуміння приходило поступово, що засвідчує вилучення з першого розділу пасиву балансу спочатку сальдо рахунка “Знос основних засобів” і мабуть тому тут у 1991-1995 роках не вживалась друга частина його

² Назва “неподільний фонд” вживалась у річних звітах колгоспів, а “статутний фонд” – радгоспів. Після 1985 років річні звіти колгоспів, радгоспів, міжгосподарських підприємств уніфікували й тому стали застосовувати подвійну назву статутний (неподільний) фонд, а з 1991 р. взагалі відмінили останню.

назви – “прирівняних до них коштів”, що була відновлена у 1996-1998 роках, як можна думати, через включення до нього статті “Амортизаційний фонд на повне відновлення”.

Сам же зміст першого розділу пасиву балансу зазнав, по суті, перманентних трансформацій, а зумовлено це, на наш погляд, тривалим ігноруванням науковцями проблематики методології звітності і зосередженням їхньої уваги винятково на пов’язаній з бухгалтерським обліком. Зокрема, зміст статей цього розділу в колгоспах тривалий час включав лише дві статті: “Неподільний фонд” і “Знос основних засобів”. У 1985 році до нього ввели статті “Розрахунки за основні засоби, куплені в розстрочку” та “Стійкі пасиви”, у якій виділялись три підстатті, причому за ними, окрім фактичних, довідково наводились нормативні суми. Такі трансформації продовжувались і далі (додатки А, Б, В, Г).

Отже, позначення джерел власних засобів підприємств – за теперішньою термінологією – власного капіталу – пройшло низку стохастичних трансформацій. Якщо на початку їхній зміст надто звужували, відносячи до них лише статутний капітал та знос основних засобів, а потім пройшло надмірне розширення переліку складових (у річному Бухгалтерському звіті сільськогосподарських підприємств за 1997 рік виокремлено більше 15 статей), то тепер це виглядає більш оптимальним – у першому розділі пасиву “Балансу” виділено 8 статей для обліку окремих видів власного капіталу.

Однак це не означає, що ця проблема вирішена остаточно, оскільки до власного капіталу зараз теж відносять суми, які можуть зараховуватись до нього з певними застереженнями. Таким чином, доцільним є детальніше дослідження структури власного капіталу сільськогосподарських підприємств на предмет відповідності його економічному змісту окремих складових, не дивлячись на те, що вони визначені Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”.

При цьому варто зазначити, що методологія відображення капіталу в балансі, яка зараз прийнята в Україні, ґрунтується на поглядах німецьких

юристів початку ХХ ст. (Штауб, Рем, Сімон), котрі створили балансове право, однією з вимог якого була повнота, що тлумачилось так: “Капітал у балансі повинен показуватись в повній номінальній, а не у фактично внесеній сумі. Різниця повинна показуватись в активі як окрема стаття дебіторської заборгованості”.

Водночас інший автор, Р. Фішер, зауважував, що законодавець не розуміє властивостей рахунка капіталу, і настоював на відображенні капіталу тільки за сумою внесених коштів, звертаючи увагу на неможливість трактування його тільки в юридичному сенсі. Пізніше П. Герстнер (1926) дав визначення капіталу, яке вважається в німецькій літературі класичним: “Основний капітал є сумою пов’язаних статей активу, яка, після покриття всіх боргових зобов’язань, повинна за статутом залишитись для розподілу між акціонерами” [155, 161-162], що за своєю сутністю відповідає прийнятому за вітчизняною нормативною базою: “Власний капітал – частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов’язань” [124, ст. 4].

Проте методика відображення величини капіталу на рахунках четвертого класу та в “Балансі” ф. № 1 є еkleктичною: якщо на перших помітний вплив юридичного підходу щодо вимоги повноти відображення капіталу в “повній номінальній сумі”, оскільки різниця вказується за дебетом рахунка, який фактично виконує роль призначених для обліку дебіторської заборгованості та в кінцевому підсумку забезпечує те, що власний капітал вказується в пасиві “Балансу” ф. № 1 за сумою фактично внесених коштів, то водночас суми Статутного чи Пайового капіталів тут фігурують за номінальними сумами, що вводить в оману користувачів звітності, які не обізнані з такими “тонкощами” методики обліку і звітності. Це відбувається тому, що при формуванні статутного капіталу спочатку відображають його визначену суму, яку реєструють в установчих документах (договорі засновників, статуті підприємства) до фактичного внесення засновниками своїх часток (табл. 1.2).

Таким чином, за операцією 1 утворюється фіктивна сума статутного капіталу 600 тис. грн. – сальдо за кредитом рахунка 40 “Статутний капітал”, яка

врівноважується дебетовим сальдо рахунка 46 “Неоплачений капітал”. І лише при фактичному внесенні засновниками (акціонерами) коштів та інших активів відображена на рахунку 40 “Статутний капітал” сума стає реальною, позаяк дебіторська заборгованість за рахунком 46 “Неоплачений капітал” погашалась значно пізніше: у травні, вересні, жовтні і навіть грудні, не дивлячись на те, що за чинним законодавством 30 відсотків цих внесків мали би бути внесені одночасно з прийняттям рішення про збільшення статутного фонду, а за прострочення передбачена пеня у розмірі 10 відсотків річних із недовнесеної суми [60, ст. 64].

Таблиця 1.2

Кореспонденція рахунків з формування статутного капіталу

№ оп.	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	Відображено додаткові внески засновників підприємства до Статуту підприємства за датою протоколу зборів акціонерів, тобто 20 січня 2009 р. – Байдюка А. О. – Костюка С. П. – Пилипчука Г. В.	46001 46002 46003	40 40 40	350,0 150,0 100,0
2	Фактично внесено засновниками належні до сплати зобов’язання за внесками до статутного капіталу: – Байдюк А. О. (основними засобами – легковим автомобілем – 10 травня 2009 р. грішми – 19 вересня 2009 р.) – Костюк С. П. (грішми – 20 жовтня 2009 р.) – Пилипчук Г. В. (грішми – 15 грудня 2009 р.)	10 31 31 31	46001 46001 46002 46003	120,0 230,0 150,0 100,0

Таким чином, спостерігається певна неузгодженість облікових і звітних даних щодо формування власного капіталу. За першими виглядає, що сальдо рахунка 40 “Статутний капітал” ідентичне його зареєстрованій сумі у Статуті підприємства, тобто, такий капітал сформовано. Це відбувається тому, що існуюча методика бухгалтерського обліку капіталу за рахунком 40 “Статутний

капітал” ґрунтується не на фактичних даних про його формування, а так би мовити, парафуванні протоколу про наміри, оскільки при складанні кореспонденції рахунків – дебет 46, кредит 40 виникає так званий антиципаційний (здогадний, прогнозний) капітал. Однак за даними звітності – “Балансу” ф. № 1 – виходить, що насправді власний капітал значно менший, оскільки він визначається як алгебраїчний підсумок статей першого розділу пасиву “Баланс” ф. № 1.

Зокрема, внаслідок того, що за дебетом рахунка 46 “Неоплачений капітал” на таких сільськогосподарських підприємствах, які станом на 1 січня поточного року мають непогашену дебіторську заборгованість за внесками до статутного фонду, яка відображена як від’ємна величина за статтею 360 “Неоплачений капітал” у пасиві “Балансу” ф. № 1, виходить, нібито статутний капітал на цих підприємствах перевищує загальну суму власного капіталу, що взагалі-то є алогічним. оскільки у такому разі ціле стає меншим за часткове.

Отже, варто переглянути існуючу методикку відображення формування власного капіталу підприємств, оскільки вона суперечить не тільки методології бухгалтерського обліку, адже призводить до змішування дебіторської заборгованості за розрахунками – операції і сальдо рахунка 46 “Неоплачений капітал”, які мали б відображатись на рахунку приналежному до третього, а не четвертого класу, – але водночас викривлюється сума реальних джерел засобів підприємства, тобто статутного чи інших видів власного капіталу, які цілком правомірно обліковуються на рахунках четвертого класу, де відображаються зазвичай у завищених сумах, що суперечить вже юридичному визначенню капіталу як права власності на засоби підприємства.

Тому рахунки 45 “Вилучений капітал” та 46 “Неоплачений капітал” треба виключити з Плану рахунків бухгалтерського обліку, як і відповідні статті з першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 й відмовитись від існуючої методики відображення операцій з формування власного капіталу, коли статутний капітал відображається за методом нарахування, а перейти до касового методу. Тобто, відображати його зміни в момент фактичного внесення засновниками засобів як

їхніх внесків при створенні підприємства чи поповненні вже наявного власного капіталу. І тільки при реінвестиції дивідендів, коли на поповнення статутного чи пайового капіталів спрямовується їхня сума, допустиме застосування методу нарахування, але не за існуючою методикою, коли це відображається за рахунком 46 “Неоплачений капітал”, по суті, транзитом, а безпосередньо – як розподіл прибутку (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Існуюча й пропонована кореспонденція рахунків з реінвестиції дивідендів

Існуюча				Пропонована			
Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
Нараховано дивіденди при розподілі прибутку підприємства	46	40	260,0	Нараховано дивіденди при розподілі прибутку підприємства	443	671	260,0
Відображено формування власного капіталу за сумою реінвестиції дивідендів	671	46	260,0	Реінвестовано дивіденди на поповнення статутного капіталу	671	40	260,0
Спрямовано суму дивідендів на погашення заборгованості за внесками до статутного капіталу	443	671	260,0				

За пропонованою методикою відображення реінвестиції дивідендів на поповнення статутного капіталу не тільки спрощується запис операцій, але й забезпечується реальне формування власного капіталу, оскільки усувається часовий лаг між його віртуальним зростанням у кореспонденції дебет 46, кредит 40 та фактичним спрямуванням прибутку на цю мету, тобто це відбуватиметься без транзитних записів операцій, що видно з наступного (рис.

1.2).

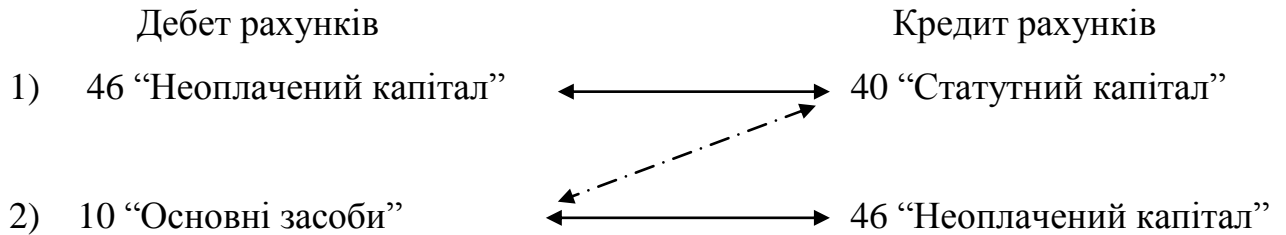

Рис. 1.2. Схема існуючої і спрощеної кореспонденції рахунків з формування власного капіталу підприємств

Зокрема, замість двох операцій (вони позначені на рис. 1.1 суцільною лінією), той же самий результат у “Балансі” ф. № 1 вийде, коли рахунок 46 “Неоплачений капітал” не застосовується (див. штрихпунктирну лінію взаємозв’язку рахунків). Тобто, замість фіктивного активу – дебетове сальдо рахунка 46 “Неоплачений капітал”, через що на цю ж віртуальну суму нібито створюється статутний капітал за кредитом однойменного рахунка, а потім у “Балансі” ф. № 1 це анулюється шляхом віднімання сальдо першого рахунка від суми за статтею 300 “Статутний капітал”, за умови, коли рахунок 46 “Неоплачений капітал” не застосовується, як активи, так і статутний капітал відразу відображаються в реальній сумі.

Варто звернути увагу на таке: якщо водночас дооцінювати необоротні активи та уцінювати виробничі запаси, то може вийти парадокс, за якого сума основного капіталу не відповідає вартості основних засобів, що суперечитиме тлумаченням, прийнятим в економічній теорії: “Основні виробничі фонди (основний капітал) – частина продуктивного капіталу, яка ... переносить свою вартість на новостворений продукт частинами, в міру їх зношування. ... Оборотні виробничі фонди (оборотний капітал) – частина продуктивного капіталу, яка ... повністю переноситься на новостворений продукт ...” [106, 257-258].

Продемонструємо це на дещо скороченій (з нього вилучено статті, за якими немає жодних сум) структурі “Балансу” ф. № 1 ПАП “Фортуна” с. Свидова Чортківського району (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Баланс ПАП “Фортуна” станом на 01.01.2010 р.

(тис.грн.)

За формою, встановленою П(С)БО 2 “Баланс”					
Актив	Код рядка	На початок звітнього періоду	Пасив	Код рядка	На початок звітнього періоду
1	2	3	1	2	3
I. Необоротні активи			I. Власний капітал		
Основні засоби:			Статутний капітал	300	86,0
– залишкова вартість	030	13044	Додатковий вкладений капітал	320	1654,0
– первісна вартість	031	17586	Інший додатковий капітал	330	22191
– знос	032	4582	Нерозподілений прибуток		
Усього за розділом I	080	15463	(непокритий збиток)	350	845
II. Оборотні активи:			Усього за розділом I	380	23931
– виробничі запаси	100	1326	III. Довгострокові зобов’язання		
– готова продукція	130	4877	Довгострокові кредити банків	440	1578
Дебіторська заборго- ваність за товари, роботи і послуги:			Усього за розділом III	480	1689
– чиста реалізаційна вартість	160	2991	IV. Поточні зобов’язання		
– первісна вартість	161	2991	Короткострокові кредити банків	500	–
Грошові кошти та їх еквіваленти:			Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	530	3928
– в національній валюті	230	36	Поточні зобов’язання за розрахунками:		
Усього за розділом II	260	14834	- з бюджетом	550	133
Баланс	280	30297	- зі страхування	570	40
			- з оплати праці	580	105
			Інші поточні зобов’язання	610	414
			Усього за розділом IV	620	4677
			Баланс	640	30297

Зважаючи, що у 2009 році індекс інфляції становив 12,3 відсотка, ПАП “Фортуна” у відповідності з п. 16 П(С)БО 7 “Основні засоби” провело

переоцінку необоротних активів на коефіцієнт індексації, визначений за формулою в п.п. 8.3.3. Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”:

$$K_1 = [1_{(a-1)} - 10] : 100, \quad (1.2)$$

де: $1_{(a-1)}$ – індекс інфляції року, за результатами якого проводяться індексації.

Тобто, за 2009 рік $K_1 = [112,3 - 10] : 100 = 1,023$. Звідки проіндексована первісна вартість основних засобів становить $17190,6 \times 1,023 = 17586,0$ тис. грн., сума зносу – $4479 \times 1,023 = 4582,0$ тис. грн., а залишкова вартість після індексації – $(17586 - 4582) = 13044$ тис. грн.

Таким чином, згідно п. 19 П(С)БО 7 “Основні засоби” до складу додаткового капіталу включено $(13044 - 12750) = 294,0$ тис. грн. у кореспонденції рахунків дебет 10 “Основні засоби”, кредит 423 “Дооцінка активів”.

Водночас у відповідності з п. 25, 26 та 27 П(С)БО 9 “Запаси” тут проведено визначення чистої вартості реалізації готової продукції, зважаючи, що на дату балансу їхня ціна знизилась на $(3727,6 - 2042) = 736,6$ тис. грн. Цю суму відображено як інші операційні витрати відповідно до п. 20 П(С)БО 16 “Витрати” за кореспонденцією рахунків дебет 946 “Втрати від знецінення запасів”, кредит 26 “Готова продукція”. Оскільки ж врешті-решт рахунок 94 закривається шляхом списання нагромаджених тут витрат на рахунок 79 “Фінансові результати”, а відтак з останнього – на рахунок 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”, сальдо якого фігурує як складова власного капіталу підприємства, то виходить, що знецінення запасів зумовило зменшення основного капіталу ПАП “Фортуна”, адже власний капітал тут змінився на алгебраїчну суму індексації основних засобів $(+294,0 - 736,6) = -442,6$ тис. грн.

Проте за існуючою структурою “Балансу ф. № 1” такої алогічності не видно, поскільки тут не виокремлюються складові капіталу, які визначено в економічній теорії, тобто, основний і оборотний капітал. Тому, на наш погляд,

структуру першого розділу пасиву “Власний капітал” цієї форми звітності треба удосконалити, ввівши в нього як довідкові статті 371 “Основний капітал” та 372 “Оборотний капітал” – на зразок “Первісна вартість основних засобів”, – які не входитимуть у його підсумок, але тим не менше, доповнять інформаційну ємкість “Балансу” ф. № 1, що посилить можливість контролю за формуванням власного капіталу підприємства. Запропонована форма цього розділу може бути такою (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Існуюча й запропонована форма першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 (на прикладі ПАП “Фортуна”)

(тис.грн.)

Пасив	Код рядка	Існуюча форма		Запропонована форма	
		На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
I. Власний капітал					
Статутний капітал	300	86,0	86,0	86,0	86,0
Пайовий капітал	310	0	0	0	0
Додатковий вкладений капітал	320	1360	1654	1360	1654
Інший додатковий капітал	330	0	0	0	0
Резервний капітал	340	0	0	0	0
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	350	19998	22191	19998	22191
Неоплачений капітал	360	(0)	(0)	(0)	(0)
Вилучений капітал	370	(0)	(0)	(0)	(0)
Основний капітал	371	11940	13341	11940	12234
Оборотний капітал	372	8134	10590	8134	11697
Усього за розділом I	380	20074	23931	20074	23931

Перевага запропонованої форми в тому, що тут можна навести достовірну суму складових власного капіталу підприємства, а це особливо важливе для економічного аналізу його структури. Зокрема, якщо аналізувати її за існуючою формою балансу, то треба мати на увазі, що тут узагалі відсутні показники основного й оборотного капіталів. Навіть якщо їх вирахувати за пропорційним співвідношенням основних засобів та оборотних активів на початок року, то

можна припуститись суттєвої помилки в такій ситуації, як описана нами.

Коли ж складання звітності ґрунтується на облікових даних, то такі помилки унеможливаються, що й засвідчують наведені нами показники: отримані розрахунковим шляхом, які відображені зліва – 13341 тис. грн. основного капіталу та 10590 тис. грн. оборотного капіталу; фактичні справа – 12234 тис. грн. основного капіталу та 11697 тис. грн. оборотного капіталу. Такі розходження неприпустимі, оскільки значно перевищують поріг суттєвості, визначений нормативними документами.

Заразом підкреслимо, що структура власного капіталу зараз стала надто розширеною і включає такі статті, як “Неоплачений капітал” та “Вилучений капітал”, хоч їхні відповідники – однойменні синтетичні рахунки 46 та 45 треба відносити до активних, адже в П(С)БО 2 “Баланс” вказується: “У статті “Неоплачений капітал” відображається сума заборгованості власників (учасників) за внесками до статутного капіталу. Ця сума наводиться в дужках і вираховується при визначенні підсумку власного капіталу.

У статті “Вилучений капітал” господарські товариства відображають фактичну собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників. Сума вилученого капіталу теж наводиться в дужках і підлягає вирахуванню при визначенні підсумку власного капіталу” [124, ст. 43,44].

Тобто, сальдо рахунка 46 “Неоплачений капітал” – це дебіторська заборгованість засновників (учасників) господарського товариства за внесками до його статутного капіталу, або – продовжуючи послуговуватись термінологією прихильників його юридичного тлумачення – є кредиторською заборгованістю самим собі. Звідси очевидно, що це нонсенс, оскільки при цьому виходить: дебет 46 “Неоплачений капітал” = кредит 40 “Статутний капітал” (чи кредит 41 “Пайовий капітал”), або нульове значення власного капіталу, коли засновується нове сільськогосподарське підприємство. Це призводить до юридичних і облікових казусів, навіть за умови суворого дотримання вимог законодавства, оскільки засновники спочатку повинні внести лише 30 відсотків заявленого статутного (пайового) капіталу: 10 % – після

оголошення про емісію акцій; 20 % – до дня установчих зборів. Решта ж суми може бути внесена упродовж року або й пізніше, правда, в останньому випадку – з утриманням 10 % річних від непогашеної заборгованості як пені.

Перший казус полягає в тому, що при внесенні засновниками менше третини статутного (пайового) капіталу, вони вважаються 100 – відсотковими власниками підприємства. Якщо при цьому ще й застосовується рахунок 45 “Вилучений капітал”, як це нерідко було при реформуванні власності колишніх сільськогосподарських підприємств, то на практиці її лівова частка – 70 відсотків – перейшла до нових власників без жодної компенсації пайовикам-селянам, оскільки виплата заборгованості за майновими паями розтягнулась тут на декілька років.

Однак це дало підстави для звуження виплати дивідендів тільки тим особам, які вважались юридичними засновниками новостворених сільськогосподарських підприємств, оскільки заборгованість за майновими паями селянам до власного капіталу не належить, бо обліковується на субрахунку 672 “Розрахунки за іншими виплатами” внаслідок відображення її в кореспонденції рахунків дебет 40 “Статутний капітал” (або дебет 41 “Пайовий капітал”), кредит згаданого субрахунка.

Окрім того, реальна вартість активів, за якою початково визначали вартість майнових паїв, стала неспівмірною з їхнім номіналом, оскільки кумулятивний індекс інфляції за період після реформування власності на сільськогосподарських підприємствах був досить значним : лише за 1998 – 2009 роки він становив 454,6 відсотка.

Отже, не дивлячись на те, що рахунок 46 “Неоплачений капітал” за теорією бухгалтерського обліку належить до регулятивних контрарних контрпасивних рахунків, його об’єднання у четвертому класі рахунків з іншими, призначеними для обліку реальних сум власного капіталу, призвело до викривлення останнього, його фіктивності.

Такий же парадокс виникає при викупі господарським товариством акцій (часток) у його учасників, особливо коли це супроводжується додатковою

емісією, оскільки при цьому викуп здійснюється за існуючою на даний момент номінальною вартістю, причому не завжди з одночасною виплатою коштів, а знову ж таки використовуючи субрахунок 672 “Розрахунки за іншими виплатами”, але вже в кореспонденції з дебетом субрахунків 451 “Вилучені акції” чи 452 “Вилучені вклади і паї”. Але при цьому може й не відбуватись зменшення власного капіталу, якщо після цього проведено збільшення номінальної вартості акцій внаслідок індексації основних засобів.

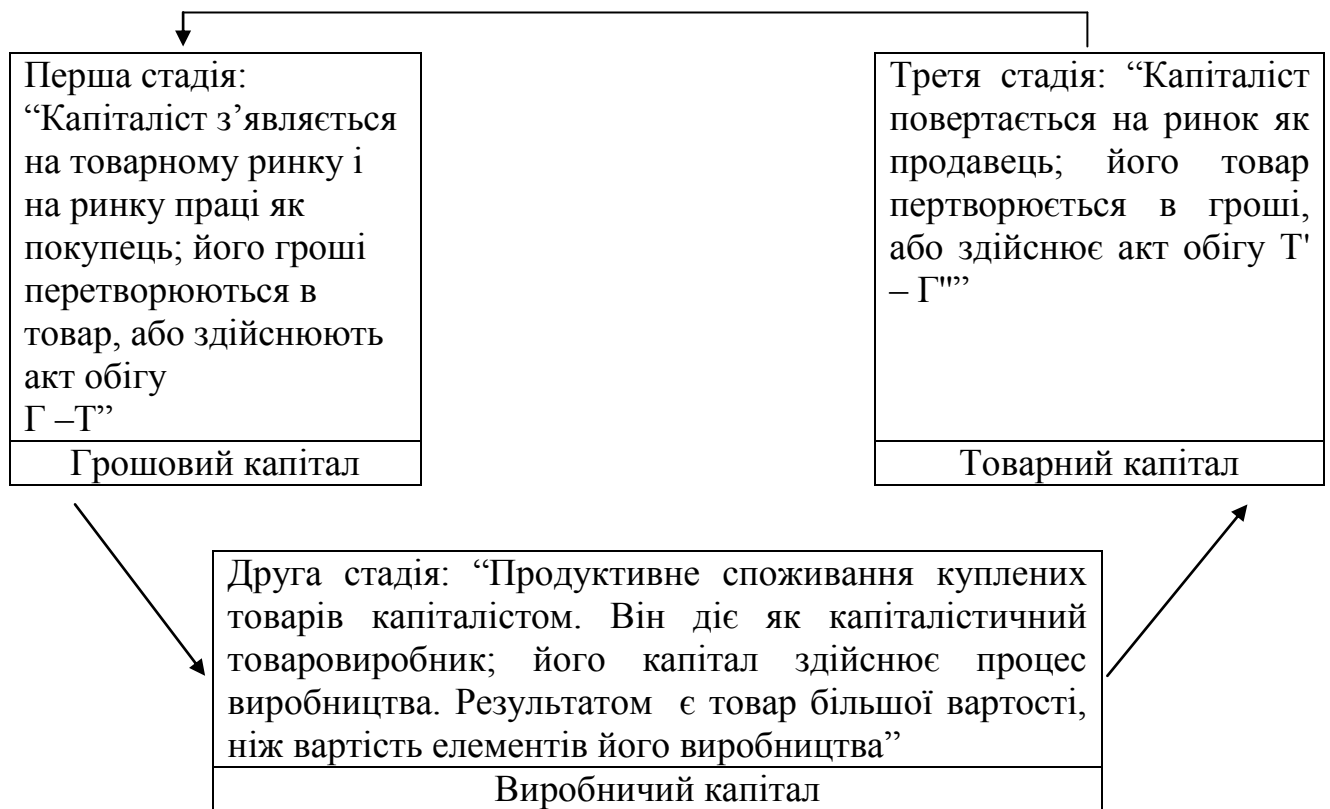
Ще один парадокс стосовно власного капіталу стався при поєднанні розпаювання майна сільськогосподарських підприємств з його орендою у власників майнових паїв, тому, що після реформування власності колишніх колгоспів і радгоспів шляхом розпаювання спільного майна виникла парадоксальна ситуація, коли попередні суб’єкти господарювання ліквідовувались, а створені на їхній базі нові формування, особливо приватно-орендні підприємства (ПОП), використовуючи практично ті ж виробничі фонди, мають мізерний власний капітал, позаяк основне майно як орендоване знаходиться за балансом.

Запропоновані ж зміни щодо відображення формування власного капіталу за обґрунтованою в дисертації кореспонденцією рахунків у поєднанні з удосконаленням змісту першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 дозволять уникати таких парадоксів, забезпечуючи тим самим посилення контролю за формуванням капіталу та його структурними змінами.

1.2. **Методологія обліку кругообороту та обороту власного капіталу сільськогосподарських підприємств у його вартісній і натурально-речовій формах**

Капітал є вартістю, котра проходить послідовний ряд взаємно пов’язаних метаморфоз, що становлять низку фаз, або стадій всього процесу, причому на стадії обігу за формою він функціонує спочатку як грошовий, а потім товарний, який проходить стадію виробництва у формі продуктивного капіталу. При цьому здійснюється кругооборот і оборот капіталу, що схематично виглядає так

(рис.1.3).

Рис. 1.3. Кругооборот та оборот³ капіталу [95,161].

Наведена схема кругообороту й обороту капіталу є всезагальною, незалежно від галузей народного господарства. Однак її тлумачення залежить від того, якого підходу притримуються вчені. Приміром, А. Сміт притримувався точки зору, що важливою капіталізованою цінністю є набуті й корисні здібності усіх жителів або членів суспільства, вказуючи: “Більшу вправність і вміння робітника можна розглядати так само, як і машини та знаряддя виробництва, що скорочують або полегшують працю” [152, 171]. Тобто практично мова йшла про людський або інтелектуальний капітал – у сучасному розумінні. За марксистською ж теорією повністю ігнорувалася як природний, так і інтелектуальний капітал.

З урахуванням же сучасних поглядів на сутність капіталу, необхідність

³ Кругооборот капіталу, взятий не як окремий акт, а як періодичний процес, називається оборотом капіталу

застосування багатофакторної моделі формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств, на наш погляд, очевидна, оскільки однофакторний аналіз “на основі визнання пріоритетності єдиного ресурсу – праці”, як зазначають дослідники, некоректний, зважаючи на “незівстваність фізичної й розумової, кваліфікованої і некваліфікованої праці, а також незівстваність у часі “живої” праці робітників і “уречевленої” праці, втіленої у предметах споживання” [65, 471].

Зокрема, Й. Шумпетер наголошував, що цей метод не підходить для врахування “природних” відмінностей в якості праці, які впливають з відмінностей в розумових здібностях, силі волі, фізичній силі чи спритностях. В цьому випадку ми мусимо вдаватися до врахувань різниці у вартості періодів, відпрацьованих більш і менш здібними від природи робітниками, – вартості, яку неможливо пояснити на принципі кількості затраченої праці” [195, 41].

Водночас неможливо ігнорувати того, що ефективність живої праці значною мірою залежить від низки інших елементів, які беруть участь у другій стадії кругообороту капіталу – виробництві, і це визнавав К. Маркс, відносячи до продуктивного капіталу вартість капітального обладнання, завдяки якому здатність праці створювати вартість збільшується⁴. Тому, як наголошує М. Блауг, продукт праці більший з участю капіталу [21, 264]. Так само загальноновизнаним зараз є те, що у формуванні додаткової вартості бере участь природний капітал, а загалом за оцінками Світового банку, структура капіталу в сучасній економіці така (рис. 1.4).

Певна річ, що значення складових капіталу за їхньою питомою вагою тих чи інших в кожній країні відрізняється⁵, однак досліджуючи формування власного капіталу підприємств, а сільськогосподарських – особливо, це треба проводити не тільки з урахуванням затрат праці, бо власне тут вплив її якісних

⁴ На відміну від Д. Рікардо, К. Маркс трактував працю не лише як мірило, але і як субстанцію вартості, хоч загалом він визнавав, що його теорія вартості, грошей і капіталу в її основних рисах є подальшим розвитком учення Сміта – Рікардо. Й. Шумпетер взагалі стверджував: “Отже Маркс мав учителя? Так. Справжнє розуміння його економіки починається з визнання, що як теоретик він був учнем Рікардо” [65, 368, 375].

⁵ Приміром, у США на початок ХХІ ст. вона є такою: фізичний капітал – 19 %, природний капітал – 5 %, людський капітал – 76 % [172, 169].

відмінностей, які підкреслював Й. Шумпетер, мінімальний, а насамперед природного капіталу.

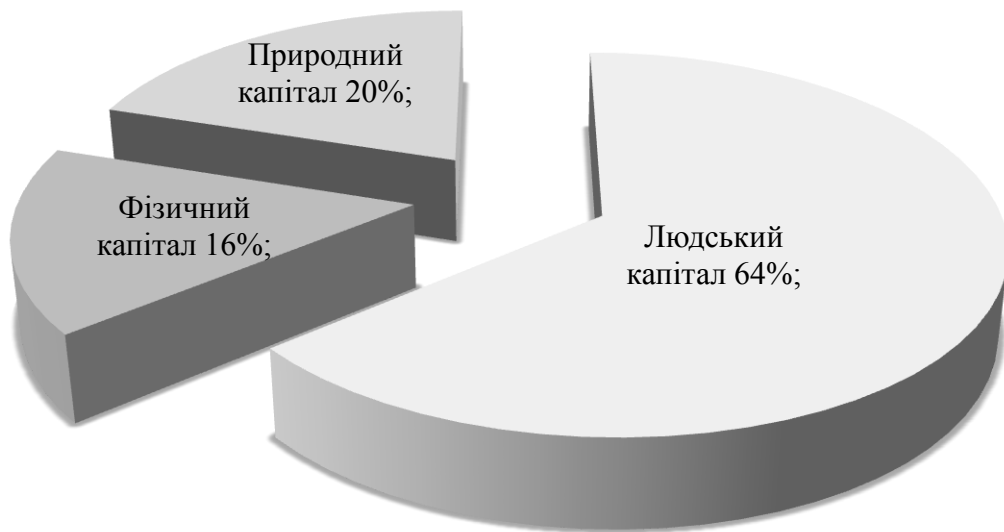

Рис. 1.4. Структура капіталу за оцінкою Світового банку [172, 169].

Водночас тенденцією кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. у сільському господарстві України є скорочення як фізичного, так і людського капіталу, що призвело до кількарізного зменшення обсягів виробництва валової продукції галузі. Правда починаючи з 2001 року ситуація з виробництвом валової продукції дещо стабілізувалась, хоч тенденція до скорочення як фізичного, так і людського капіталу не змінилась.

Отже, правомірним буде висновок, що саме природний капітал був тим чинником, який забезпечив, хоч і мінімальні, але все ж таки достатні для продовольчої безпеки України обсяги виробництва валової продукції сільського господарства. При цьому також можна стверджувати, що можливості природного капіталу за такого співвідношення його з фізичним і людським практично вичерпані: упродовж 2001 – 2009 років виробництво валової продукції в середньому становило 35 млрд. грн., тому розраховувати на подальше її збільшення можна лише за умови додаткових вкладень передусім фізичного капіталу.

Поєднання ж цих видів капіталу підприємств проходить на другій стадії:

фізичний капітал приводиться в дію людським капіталом при участі природного капіталу. Внаслідок цього відбувається їхня метаморфоза в товарний капітал. Він вартісно перевищує початковий грошовий капітал, який був авансований в засоби й предмети праці. Після реалізації виробленої продукції товарний капітал повертається до своєї вихідної точки, стаючи знову ж грошовим капіталом, але вже з певним приростом.

Саме цей приріст капіталу як “додаткова вартість” – термін, уведений послідовником Д. Рікардо – В. Томпсоном [65, 378], пояснюється в економічній теорії з принципово різних позицій. Зокрема, спочатку Д. Рікардо, потім К. Маркс та ін. притримувались методології, заснованої на послідовному й неухильному дотриманні трудової теорії вартості [144, 403], за якою капітал як самозростаюча вартість є накопиченням неоплаченої праці найманих робітників [96, 349].

На відміну від них, Ж.-Б. Сей обґрунтував теорію трьох факторів виробництва, кожен із яких надає корисну послугу при створенні цінності:

- праця породжує заробітну плату як винагороду за послуги робітників;
- капітал породжує прибуток підприємців за їх продуктивні послуги;
- земля породжує ренту як відповідну винагороду землевласників [65, 274].

У той же час поєднання цих видів капіталу має певні особливості, які відображаються в його кругообороті. Насамперед, як це довів А. Сміт: “Весь капітал будь-якого підприємця неодмінно поділяється на капітал основний і капітал оборотний... Основний капітал характеризується тим, що приносить дохід або прибуток, не надходячи в обіг або не міняючи власника... Оборотний капітал характеризується тим, що приносить прибуток тільки в процесі обігу або міняючи господарів” [152, 177]. З цього випливає, як указують дослідники, неоднакова кількість фаз або стадій [17, 40-41], які проходять ці складові капіталу у процесі кругообороту (додаток Д).

На нашу ж думку, з позицій методології бухгалтерського обліку коректніше говорити не про різну кількість фаз або стадій кругообороту основного й оборотного капіталу, а про їхню сутнісну відмінність. Бо третя

стадія кругообороту основного капіталу нічим іншим не відрізняється від третьої й четвертої стадій кругообороту оборотного капіталу, а тільки внутрішнім сутнісним змістом. Адже доки вироблена продукція не реалізована, жодного амортизаційного фонду, адекватного основному капіталу у грошовій формі виокремити не можна, оскільки на цій фазі будь-яка частина товарного капіталу трансформується в дебіторську заборгованість, і лише потім – у грошовий капітал, який повністю стає оборотним.

Таким чином, об'єктивно виникає п'ята стадія – виокремлення з оборотного грошового капіталу основного грошового капіталу. Правда, за вітчизняною методологією бухгалтерського обліку вона зараз відсутня, оскільки кошти, що надійшли від покупців як погашення дебіторської заборгованості за реалізовану їм продукцію, не розмежовуються за цільовим призначенням. Це є недоліком, який ускладнює контроль за формуванням у першу чергу основного капіталу, оскільки – як доводить з використанням реальних показників звітності сільськогосподарських підприємств Тернопільської області П. Хомин, – включена у витрати виробництва сума амортизації “може залишитись віртуальною назавжди”, позаяк “виручка від реалізації продукції ... не завжди означає, що в таких коштах матеріалізована та вартість основних засобів, яку вони втратили внаслідок зносу” [179, 110-112].

Внаслідок же здійснення декількох кругооборотів капіталу, тобто, послідовного проходження грошовим капіталом розглянутих стадій обігу й виробництва проходить його повний оборот або “вартісний цикл капіталу” [17, 43]. Отже, неминучою є трансформація основного капіталу в оборотний, оскільки перенесена вартість засобів праці на вироблену продукцію повертається у процесі реалізації як кошти. Через це вартість основних засобів поступово переміщується у сферу обігу, звідки вона вимивається, замість спрямування на відновлення основного капіталу, Що й спостерігається зараз на більшості сільськогосподарських підприємств, де відбувається неухильне зростання зносу основних засобів, яке подекуди досягає критичного рівня – 80-90 відсотків, у той час, як адекватного зростання оборотного капіталу не

проходить, оскільки замість нарощування загальної суми (основний + оборотний) капіталу, що могло б відбуватись при рентабельному веденні виробництва, нерідко проходить втрата капіталу, позаяк така діяльність завершується значними збитками (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Індекси динаміки основного й оборотного капіталу сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2000-2008 роки

Показники	Роки				
	2000	2005	2006	2007	2008
Індекс основного капіталу	1,0	0,68	0,58	0,56	0,54
Індекс оборотного капіталу	1,0	0,95	0,90	0,86	0,82
Відсоток збиткових підприємств	51,1	28,5	23,9	34,2	29,9
Сума збитків, тис. грн.	45766,3	27458,8	28451,3	24434,0	70171,0

Джерело: Статистичні щорічники за 2006 – 2008 роки. – Головне управління статистики у Тернопільській області. – С.43, 46.

Так, упродовж 2000-2008 років основний капітал сільськогосподарських підприємств Тернопільської області зменшився майже у два рази. Темпи зменшення оборотного капіталу були повільніші внаслідок його часткового зростання через перелив основного капіталу. Водночас це не компенсувало загального вилучення власного капіталу, оскільки частка збиткових підприємств досить висока, як і сума отриманого ними збитку, що спричинило врешті-решт його зменшення за період 2000-2005 років на загальну суму 150515 тис. грн.

Стосовно методології бухгалтерського обліку капітал підприємства можна розглядати й ширше – як сукупність власного й позиченого капіталу, оскільки, якщо не абстрагуватись від його предметно-речової форми, у якій він виступає в активі балансу, то з цих позицій неможливо виокремити, яка ж частка першого фігурує в процесі кругообороту. Саме таким є підхід до аналізу кругообороту капіталу в К. Маркса – так звана “домінанта активу” [35, 104].

За умови ж абстрагування від предметно-речової форми капіталу, що

характерне для фінансової концепції капіталу, можна виокремити власний капітал. Однак “домінанта пасиву”, за якою є можливість аналізувати структуру власного капіталу, заважає коректно визначати низку показників ефективності його використання, позаяк зазвичай не звертають уваги на те, що результативні показники зумовлені сукупним (власним і позиченим) капіталом. Тому, на наш погляд, треба застосовувати коригування таких показників, як вартість валової продукції, прибуток тощо з урахуванням структури сукупного капіталу.

Для цього ми пропонуємо розраховувати коефіцієнт пропорційності сукупного капіталу як відношення власного капіталу до валюти балансу:

$$\frac{ВК}{ВБ} = Кпр, \quad (1.3)$$

де: ВК – власний капітал (рядок 380 “Балансу” ф. № 1);

ВБ – валюта балансу (рядок 640 “Балансу” ф. № 1).

Користуючись цим коефіцієнтом, насамперед слід “очистити” результативні показники від впливу на їхнє формування залученого капіталу (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Коригування результативних показників з урахуванням коефіцієнта пропорційності капіталу у 2008-2009 роках
(тис. грн.)

Показники	ПАП “Половці”		ПАП “Фортуна”	
	2008	2009	2008	2009
Власний капітал	5144	7062	20074	23931
Валюта балансу	8235	8191	29557	30297
Коефіцієнт пропорційності сукупного капіталу	0,62	0,86	0,68	0,79
Сума прибутку: – всього	1918	1724	3857	7032
в т.ч.:				
– отримана за рахунок власного капіталу	1198	1486	2620	5554
– отримана за рахунок позиченого капіталу	720	238	1237	1478

Джерело: Розраховано за показниками “Балансу” ф. № 1 та “Звіту про фінансові результати” ф. № 2 за 2008-2009 роки.

Зокрема, якщо врахувати пропорційність складових капіталу ПАП

“Полівці”, то виходить, що зменшення загальної маси прибутку відбулось із-за зниження частки залученого капіталу, бо за рахунок власного капіталу тут отримано у 2009 р. на $(1486 - 1198) = 288$ тис. грн. прибутку більше, ніж у 2008 році. Решта ж його суми, отримана за рахунок кредиторської заборгованості (довгострокових і короткострокових зобов’язань), тобто позиченого капіталу, зменшилась із 728 до 238 або на 490 тис. грн. У ПАП же “Фортуна” приріст прибутку відбувся завдяки використанню як власного, так і позиченого капіталу.

Зазначимо, що інколи при розрахунку величини сукупного капіталу виключають тільки короткострокові зобов’язання, або взагалі – лише короткострокову кредиторську заборгованість нефінансового характеру, тобто, перед постачальниками. Мотивується це тим, що така заборгованість після погашення повністю зникає як складова сукупного капіталу. Однак практика є такою, що погашення боргів перед одними постачальниками супроводжується виникненням заборгованості перед іншими, і цей процес є, по суті, безперервним. Тобто на місце позиченого капіталу, який зник, появляється новий позичений капітал, звісно, в іншій сумі, отже розрахунок наведеного за формулою 2.1 співвідношення був би точнішим, якби він здійснювався за середньою величиною показників заборгованості. Але, зважаючи на неможливість її визначення за “Балансом” ф. № 1 за кожний місяць, доведеться обмежуватись середньо-квартальними сумами заборгованості.

В контексті методології обліку кругооборту капіталу треба також мати на увазі, що кінцева мета бухгалтерії полягає в подвійнім виведенні капіталу [184,213]. При цьому баланс є формою для подання двох розкладень капіталу, тобто, за натурально-речовою – актив – і вартісною – пасив. Проте, хоч кругооборот капіталу за економічною теорією описується доволі простою формулою, запропонованою К. Марксом на основі розгляду його визначення меркантилістами, зокрема, С. де Сімонді: Money which begets – гроші породжують гроші, що відома як загальна формула капіталу $\Gamma - T - \Gamma'$ [93, 166], це не означає, що таким же простим є відображення кругооборту капіталу за методикою бухгалтерського обліку, оскільки тут такий ступінь абстрагування

неможливий, позаяк будь-яка частина цієї формули включає множинність елементарних операцій – за влучним висловом Я. Соколова – фактів-атомів господарського життя підприємства [155, 564].

Тому навіть найбільш спрощена ситуація, коли кругооборот капіталу здійснюється шляхом придбання й продажу товару, що розглядалось К. Марксом на прикладі придбання товару на 100 фунтів стерлінгів і продажу за 110 фунтів стерлінгів [94, 154-155], зумовлює, принаймні, три блоки господарських операцій, котрі відображаються в бухгалтерському обліку за системою кореспонденції різних рахунків (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Стадії кругообороту капіталу за методикою бухгалтерського обліку

Таким чином, вже на першій стадії відбувається метаморфоза капіталу в дебіторську заборгованість постачальникам, що за теперішньою методикою бухгалтерського обліку описується проведенням дебет субрахунка 371 “Розрахунки за виданими авансами”, кредит субрахунка 311 “Поточні рахунки в національній валюті”, що насправді означає передачу грошей – як частини власного капіталу підприємства, хоч рахунки четвертого класу “Власний капітал та забезпечення зобов’язань” при цьому не задіяні. Таке спрощене відображення метаморфози власного капіталу зумовлене мотивуванням скорочення облікових записів, хоч у даному разі очевидно, що з точки зору методології бухгалтерського обліку кругообороту капіталу логічнішим було б

відображення такої операції у кореспонденції дебет рахунка 40 “Статутний капітал” та кредит рахунка 311 “Поточні рахунки в національній валюті”.

Проте, враховуючи, що проведення, пов’язані з перерахуванням авансу постачальникам на практиці супроводжуються низкою інших, адже паралельно з цим здійснюються витрати, які відображаються на рахунку 93 “Витрати на збут”: оплата відряджень, послуг зв’язку, банківських послуг, нарахування заробітної плати персоналу підприємства, відтак відрахувань органам соціального страхування і т. ін., рахунка 40 “Статутний капітал” не використовують, не зважаючи на можливу реальну втрату власного капіталу, коли, наприклад, постачальник не виконує свого зобов’язання щодо поставки сировини (товару), отже, друга стадія кругообороту капіталу не настає.

Так само не менш різноманітними є проведення за другою стадією кругообороту капіталу, оскільки тут можливі випадки неповної поставки сировини (товарів), їхніх втрат при перевезенні й зберіганні, а також того, що вона пов’язана з оплатою транспортних послуг, витрат на експедицію і охорону товарів у дорозі тощо. Але з метою більш економного відображення кругообороту капіталу за кореспонденцією рахунків від цього абстрагуються, а тому й обмежуються на практиці спрощеними проведеннями, тим самим зумовлюючи розбіжності методології й методики бухгалтерського обліку власного капіталу (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Відображення кругообороту капіталу
при розрахунках з постачальниками і покупцями

№ з/п	Зміст операцій та їхня сутність стосовно метаморфоз власного капіталу підприємства	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	2	3	4	5
1	Перераховано постачальнику аванс під майбутню поставку сировини (товарів)	371	311	120
2	Відображено податковий кредит за податком на додану вартість	641	644	20
3	Оприбутковано сировину від постачальника	201	631	100
4	Списано податок на додану вартість з субрахунка 644 “Податковий кредит”	644	631	20

1	2	3	4	5
5	Зараховано аванс у погашення заборгованості перед постачальником	631	371	120
6	Віднесено вартість сировини на витрати виробництва	23	201	100
7	Відображено оплату праці робітників	23	661	18
8	Нараховано амортизацію основних засобів	23	13	8
9	Списано на виробництво продукції електроенергію, вироблену власною електростанцією	23	2	2
10	Оприбутковано готову продукцію за собівартістю (100+18+8+2)	26	23	125
11	Відвантажено продукцію покупцям	90	26	125
12	Віднесено вартість реалізованої продукції на розрахунки з покупцями	361	701	240
13	Нараховано податок на додану вартість – податкове зобов'язання перед бюджетом	701	641	60
14	Надійшли кошти від покупців	311	361	240
15	Списано собівартість реалізованої продукції на фінансові результати	79	90	125
16	Зараховано доходи від реалізації до фінансових результатів	70	79	180
17	Визначено прибуток від реалізації	79	44	55
18	Спрямовано прибуток до статутного капіталу підприємства	44	40	55

В результаті цих операцій отримано збільшення початкової суми власного капіталу Г на 55 тис. грн., або на суму прибутку (чи додаткової вартості – якщо абстрагуватись від економічного змісту цих категорій).

Однак незавершеність економічного обґрунтування відображення кругообороту капіталу на рахунках бухгалтерського обліку призводить до того, що попри реальне вибуття капіталу підприємства за операцією 1, а його надходження – за операцією 14, за методикою бухгалтерського обліку це відображається лише після визначення прибутку – операція 18. Таким чином, контроль за формуванням власного капіталу послаблюється, оскільки до визначення фінансових результатів узагалі невідомо, якою є його зміна, адже не завжди діяльність підприємства завершується прибутком, отже й можливістю приросту власного капіталу.

З огляду на це заслуговує на увагу методика відображення операцій з надходження й вибуття активів підприємства через рахунок капіталу, яка застосовувалась у минулому. Звісно, що після кожної операції з перерахування коштів постачальникам (підрядникам) чи отримання їх від покупців (замовників) такі зміни капіталу недоцільно відображати у фінансовій звітності. Але введення в систему внутрішньогосподарського обліку такої методики відображення операцій сприятиме посиленню уваги до формування власного капіталу і дозволить поєднати інформацію “Звіту про рух грошових коштів” ф. № 3 та “Звіту про власний капітал” ф. № 4, яка наразі є розрізненою, що негативно позначається на ефективності контролю за формуванням власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Адже коли розглядати становлення бухгалтерського обліку власного капіталу на рахунках, то можна відзначити, що як у минулому, так і зараз, це здійснюється, по суті, на інтуїтивному підході. Для підтвердження досить зазначити, що навіть виникнення рахунка капіталу в бухгалтерському обліку, на думку сучасних учених, є стихійним, бо спочатку записи проводились як прості: продали товари – дебет рахунка Каса, кредит рахунка Товари. Оскільки ж були операції односторонні, пов’язані тільки з надходженням чи вибуттям: отримано штраф (надходження в касу), украдені товари (вибуття товарів), загинула корова, згорів будинок тощо, для яких не було кореспондуючого рахунка, то бухгалтери “епохи Відродження” для таких випадків відводили окремий порожній аркуш паперу, де тільки для пам’яті і зручності наступного контролю правильності їхнього рознесення відмічали такі факти. Це був чисто процедурний прийом, який привів до логічної необхідності “урівноважування” дебетових і кредитових оборотів. І лише згодом, у кінці XVIII ст. для деяких бухгалтерів стало зрозумілим, що цей контрольний аркуш відображає величину капіталу власника.

Тобто, бухгалтери, бажаючи створити умови для автоматичного контролю записів, спочатку “підставили” рахунок власника (чистого майна), а потім придали йому економіко-юридичну інтерпретацію і назвали його

рахунком капіталу [155, 57, 61].

Не заперечуючи такої стихійності, зазначимо, що осмислення сутності такого “окремого порожнього аркуша паперу” як рахунка капіталу мабуть сталось набагато раніше, бо вже у Л. Пачолі він використовується для відкриття рахунків у новій Головній книзі (коли стара вся списана проводками) за дебетом майнових рахунків з одночасним кредитуванням рахунка капіталу, або ж за кредитом рахунків кредиторської заборгованості та дебетом рахунка капіталу. Тільки згодом А. Казанова (1558), виходячи з того, що така методика призводила до фіктивних оборотів на рахунку капіталу, запропонував використовувати для цього рахунки Балансу заключного і вступного [155, 77].

Як додаткове підтвердження правомірності нашого припущення можна навести посилання на А. ді Піетро, котрий ще у 1586 р. підкреслював значимість рахунка капіталу, назвавши його нарижним каменем всієї облікової системи, що стало підставою для твердження про виникнення подвійної бухгалтерії саме у зв'язку з появою цього рахунка [155, 73].

Правда, існують також інші пояснення її виникнення. Приміром, Ф. Гертц пов'язував це з появою рахунка Збитків і прибутків у дусі ідеї П. Гарньє (1975), за якою ще у XIII ст. сальдування кожної операції, коли в обліку були тільки особові рахунки розрахунків, а рахунків матеріальних цінностей не було, зумовлювало віднесення різниці на рахунок Збитків і прибутків. На початку XVII ст. Дж. А. Москетті (1610 р.) довів, що рахунок Збитків і прибутків є філіалом рахунка Капіталу, отже, на цей рахунок розповсюджуються всі правила записів, котрі відносяться до рахунка Капіталу [155, 73].

Звісно, це не означає применшення значимості першого, адже навіть за діючим нині Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій рахунки власного капіталу, рівно ж як і прибутків (збитків) розміщені поряд – у четвертому класі, а в “Балансі” ф. № 1 їхнє сальдо відображається в першому

розділі пасиву. Однак спочатку рахунок Капіталу не був лише відображенням вартості чистих активів у теперішньому розумінні. Наприклад, Л. Пачолі використовував його для здійснення суто технічної процедури закриття й відкриття рахунків майна та кредиторської заборгованості відповідно в закінченій старій Головній книзі і новій.

Зараз же узагалі в системі рахунків бухгалтерського обліку загальна сума власного капіталу не відображається, адже узагальнення його видів за подвійним відображенням таких операцій не здійснюється на жодному синтетичному рахунку. Тому кожний вид капіталу фігурує в бухгалтерському обліку як сальдо певного окремого синтетичного рахунка: 40 “Статутний капітал”, 41 “Пайовий капітал”, 42 “Додатковий капітал”, 43 “Резервний капітал”.

Одним із недоліків методики бухгалтерського обліку власного капіталу є те, що тут не враховується вплив зносу основних засобів на його структурні зміни. Це ж саме можна стверджувати й стосовно амортизації, що на фоні включення прибутку (збитку) до розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 виглядає взагалі невмотивовано, зважаючи на їхню лише позірну різновекторну спрямованість впливу на формування власного капіталу. Адже якщо заглибитись у сутність факторіального впливу амортизації основних засобів та прибутку на формування власного капіталу, то можна стверджувати, що він є однаково позитивним, не дивлячись на різновекторність їхнього взаємозв’язку, оскільки нарахування амортизації нівелює зменшення реальної (не номінальної) маси власного капіталу, а прибуток дає можливість її збільшувати. Причому незалежно від того, який із шести способів нарахування амортизації основних засобів застосовуватиме підприємство, сумарний вплив обох складових буде завжди (звісно, при інших рівних умовах) однаковим, оскільки за кожним варіантом загальна сума прибутку та амортизації основних засобів є константою, не дивлячись на те, що собівартість реалізації продукції змінюється.

Це зумовлено діаметрально протилежною взаємозалежністю витрат

виробництва і прибутку від реалізації (вплив доходів ми поки що свідомо виключаємо, оскільки це інший аспект взаємозв'язку з формуванням власного капіталу), внаслідок чого динаміка собівартості реалізації продукції є адекватною щодо зміни прибутку, але з алгебраїчно протилежними значеннями: при зменшенні собівартості реалізації продукції прибуток зростає, і навпаки. Позаяк амортизаційні відрахування є складовою витрат виробництва, відтак собівартості реалізації продукції, то така ж адекватність за абстрактно-логічною схемою має відбуватись і щодо факторіального впливу амортизації основних засобів на величину власного капіталу. Проте існуюча методика бухгалтерського обліку цього не враховує, а тому й за фінансовою звітністю виглядає, ніби амортизація основних засобів не має жодного зв'язку з формуванням власного капіталу.

Зазначимо, що так було не завжди. Приміром, упродовж 70-80 років ХХ ст. нарахування амортизації супроводжувалось паралельною проводкою з відображенням зносу основних засобів, який відносився на зменшення неподільного фонду. Водночас при здійсненні капітального ремонту основних засобів сума їхнього зносу зменшувалась, а неподільний фонд збільшувався.

Таким чином, за теперішнім Планом рахунків відсутній прямий зв'язок амортизації і зносу основних засобів з формування власного капіталу через те, що вони сільськогосподарськими підприємствами обліковуються на одному синтетичному рахунку 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”. Тому й виходить, що факторіальний вплив зносу основних засобів на формування власного капіталу такий же, як їхньої амортизації, хоч насправді стосовно першого він негативний, у той час, як амортизація діє на формування власного капіталу позитивно, і це було чітко помітне за колишньою кореспонденцією рахунків. Як і те, що відновлення об'єктів унаслідок капітального ремонту означає збільшення їхньої реальної вартості, отже цілком логічно – зростання власного капіталу підприємства. Тепер же навіть за умови, що згідно податкового законодавства до 10 відсотків витрат на ремонти основних засобів можна відносити на збільшення їхньої балансової вартості, це жодним

чином не позначається на формуванні власного капіталу сільськогосподарських підприємств (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Кореспонденція рахунків з відображення амортизації і зносу основних засобів та витрат на їхній капітальний ремонт

За Планом рахунків, затвердженим наказом Держагропрому СРСР від 31.12.1987 р.				За Планом рахунків, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 30.11. 1999 р. № 291			
№ оп.	Зміст операцій	Дебет	Кредит	№ оп.	Зміст операцій	Дебет	Кредит
1	Нарахування амортизації	20, 23, 24, 25 26 та ін.	86	1	Нарахування амортизації (зносу)	83	13
2	Одночасно: нарахування зносу об'єктів	85	02	2	Така окрема операція відсутня	–	–
3	Списано витрати на капремонт об'єктів	86	03	3	Витрати на ремонти включаються до собівартості продукції, робіт, послуг	80, 81, 82 та ін.	20, 66, 65 та ін.

Розглядаючи наведену у таблиці 1.9 кореспонденцію рахунків, можна стверджувати, що амортизація нараховується саме для того, аби погасити негативну дію зносу основних засобів, тобто відтворити втрачену у процесі експлуатації зношену вартість об'єктів – тому векторна спрямованість їхнього факторіального впливу на формування власного капіталу є взаємнопротилежною. До речі, раніше замість терміна амортизація вживали “погашення”, що, на наш погляд, точніше відповідає глибинній сутності цього процесу, ніж етимологічно латинське “а моро” – заперечення смерті.

Адже процес зносу – смерті основних засобів – нарахуванням амортизації заперечити не вдається, оскільки це об'єктивний закон природи. Погасити ж його негативний вплив на зміну власного капіталу підприємств цілком можливо. Причому, якби вдалось урівноважити від'ємну величину такої зміни внаслідок зносу основних засобів позитивною величиною нарахованої

амортизації, то власний капітал підприємств залишався б незмінним. В цьому сенсі якраз і відбувалось би погашення негативного впливу об'єктивного процесу зношування необоротних активів, відтак втрати через це певної частки власного капіталу підприємства. Однак знову ж через недоліки облікового відображення зносу основних засобів цей його негативний факторіальний вплив на формування власного капіталу підприємства непомітний, хіба що послуговуватись при аналізі не обліковими, а розрахунковими даними.

Водночас підкреслимо, що змішування зносу й амортизації помітне не тільки в бухгалтерському обліку, але й економічній теорії. Зокрема, Я. Соколов указує, що у нас, на жаль, довгі роки панував погляд К. Маркса, який зовнішньо нібито розвивав підхід щодо необхідності рахунка амортизації для списання на витрати вартості основних засобів, тобто, зменшення сальдо рахунка “основні засоби”, але приводив до зовсім іншого, помилкового трактування процесу амортизації: “Знос, – писав К. Маркс, – є та частина вартості, яку основний капітал завдяки своєму використанню поступово передає продукту” [95, 167]. Це твердження – робить висновок Я. Соколов, – приводить до непорозуміння, адже передбачає прямий зв'язок амортизації з експлуатацією предмета і терміном його зносу [158, 84].

Звичайно, достовірно визначити ступінь впливу зносу основних засобів на зміну власного капіталу у принципі неможливо, оскільки, на відміну від амортизації, за ним можна встановити лише наближені сумарні значення, бо по-перше, фізичні зміни основних засобів не завжди помітні, по-друге, їх нелегко адекватно оцінити у вартісному вимірнику, по-третє, об'єктивно існує моральний знос, для якого взагалі поки що не придумали інструменти визначення. На відміну від нього, амортизація – це точна сума, яка хоч і визначається суб'єктивно, тим не менше завжди відома без застосування складних експертних інженерно-технічних розрахунків, які необхідні для визначення фізичного зносу.

Правда, це ускладнює досягнення сумарної тотожності зносу й

амортизації основних засобів (сутнісні відмінності їх як дефініцій таку тотожність роблять неможливою у принципі), а тому завжди наявні відхилення першого і другого в один або інший бік. Зокрема, П. Хомин, на нашу думку, достатньо переконливо обґрунтував, що тут можливі такі варіанти: в одних випадках $A > Z$, в інших – $A < Z$. незалежно від того, який із способів нарахування амортизації застосовується [179, 108].

Ми ж вважаємо, що у принципі можливий і третій варіант, коли $A=Z$, однак довести це на фактичному матеріалі, зважаючи на труднощі з визначенням суми зносу основних засобів не вдається поки що нікому. Тому цей варіант, зрештою, як і перших два, треба вважати гіпотетичними, що можуть вважатись доведеними дедуктивно, однак у кожному конкретному випадку не є аксіомами. Тобто треба визнати, що вловити факторіальний вплив амортизації і зносу основних засобів на зміну власного капіталу неможливо, бо залежність другого не тільки від дії сил природи чи науково-технічного прогресу, але й людського чинника, зокрема, умов експлуатації об'єктів, зумовлює те, що всі три варіанти можливі в певному періоді діяльності підприємства. Але розгляд сутності факторіального впливу цих чинників на зміни власного капіталу дає підстави стверджувати, що це відбувається лише за першими двома варіантами, оскільки третій – завдяки урівноваженню амортизації і зносу основних засобів жодних змін власного капіталу не зумовлює.

За першими двома варіантами кумулятивний факторіальний вплив цих чинників можна описати рівнянням:

$$BK_1 = BK + A - Z, \quad (1.4)$$

де: BK_1 – скоригована сума власного капіталу підприємства з урахуванням впливу амортизації та зносу основних засобів;

BK – сума власного капіталу підприємства за “Балансом” ф. № 1;

A – сума нарахованої у звітному періоді амортизації;

Z – сума зносу об'єктів за звітний період.

Таким чином, підставляючи числові значення відомих величин BK , A та

З, можна визначити BK_1 . А зважаючи на те, що у валюті “Балансу” ф. № 1 відображається реальна вартість основних засобів завдяки виключенню з їхньої первісної вартості суми нарахованого зносу, доцільно такий же принцип застосовувати й щодо визначення маси власного капіталу, адже зараз наявне методологічне протиріччя.

Приміром, при внесенні засновниками до статутного капіталу основних засобів на суму 1 млн. грн. у “Балансі” ф. № 1 будуть відображені рівні суми відповідно в розділі I “Необоротні активи” активу та розділі I “Власний капітал” пасиву. Та вже у наступному місяці ця рівність порушиться, оскільки в активі “Балансу” ф. № 1 підсумок першого розділу зменшиться на суму зносу основних засобів, але в пасиві далі фігуруватиме початкова сума власного капіталу.

Ця нерівність об’єктивно зумовлена тим, що вартість основних засобів поступово переноситься на витрати виробництва, тому відбувається адекватний перелив власного капіталу підприємства: матеріалізований в основних засобах зменшується, а в оборотних – збільшується на однакові суми. Отже, водночас із цим має формуватись джерело (фонд) у пасиві балансу та адекватні йому засоби у вигляді зарезервованих для інвестицій у нові активи коштів, що відповідає тлумаченню рахунка амортизації Ж.-Б. Дюмарше як резерву, забезпеченого в активі не основними, а оборотними засобами [155, 338].

Аналіз же методології і практики вітчизняного бухгалтерського обліку засвідчує, що ні перше, ані друге не дотримується. Статутний чи пайовий капітал підприємства взагалі не поділяється на які б то не були складові частини, тому в системному обліку його перелив зі сфери необоротних активів у сферу оборотних повністю ігнорується, не дивлячись на те, що за внутрішньою сутністю процес поступового перенесення вартості основних засобів шляхом зарахування амортизації до витрат виробництва зумовлює два типи операцій:

– першого типу, тобто, зменшення в активі однієї статті, в даному випадку статті “Основні засоби”, та збільшення на ту ж суму іншої статті –

“Незавершене виробництво”;

– другого типу, тобто, зменшення в пасиві статті “Статутний (або пайовий) капітал” та збільшення статті “Резервний капітал”, оскільки за своїм економічним змістом амортизація є джерелом, призначеним для покриття витрат на заміну зношених об’єктів основних засобів.

Таке розуміння відповідає як вітчизняній економічній теорії, де амортизація вважається процесом поступового перенесення вартості основних засобів шляхом зарахування її до витрат виробництва в міру їхнього зношування і використання цієї суми для простого або розширеного відтворення зношених засобів праці [46, 40], так і тлумаченню цієї дефініції зарубіжними вченими. Приміром, Ю. Брігхем та Л. Гапенські стверджують: “Одним з найбільш доступних фондів для інвестицій у нові активи є амортизаційний фонд. При складанні звіту про рух грошових коштів корпорації зазвичай відображають амортизацію як одне з найважливіших, якщо навіть не найважливіше джерело формування коштів” [24, 195].

Підкреслимо, що у вітчизняній обліковій практиці довший час тлумачення амортизації було саме таким. Зокрема, згідно з “Положенням про бухгалтерські звіти і баланси”, прийнятим у липні 1936 р., було введено рахунок “Амортизаційний фонд”, який був контрактивним, та регулюючий рахунок “Знос основних засобів”. Однак у 1999 р. при затвердженні діючого Плану рахунків це було відмінено і замість двох окремих синтетичних рахунків, призначених для роздільного обліку амортизації і зносу основних засобів, затверджено один – 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”, що привело до змішування таких різних за змістом показників.

Водночас сальдо цього рахунка не входить у валюту балансу, оскільки за П(С)БО 2 “Баланс” визначено: “До підсумку Балансу включається залишкова вартість, яка визначається як різниця між первинною (переоціненою) вартістю основних засобів і сумою їх зносу на дату Балансу” [124, ст. 16]. Сама ж сума зносу наводиться в I розділі “Необоротні активи” балансу, але як від’ємна величина, правда, відображається тут вона в дужках. Таким чином, амортизація

взагалі “зникає” з балансу, що не можна вважати відповідним одному з основних принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а саме принципу повного висвітлення, за яким, фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні наслідки операцій [58, ст.4].

Це тим більш нелогічне на фоні того, що згідно “Методичних рекомендацій з перенесення сальдо рахунків і субрахунків попереднього Плану рахунків бухгалтерського обліку виробничо-господарської діяльності об’єднань, підприємств і організацій на рахунки і субрахунки Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій”, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. №291 сальдо колишнього синтетичного рахунка 02 “Знос основних засобів” треба було перенести на субрахунок 131 “Знос основних засобів”, а сальдо рахунка 86 “Амортизаційний фонд” – на субрахунок 425 “Інший додатковий капітал”.

Тобто, при реформуванні бухгалтерського обліку у зв’язку з наближенням його в Україні до міжнародних стандартів усе ж таки визнавалась відмінність зносу й амортизації основних засобів. Та надалі їх почали тлумачити як ідентичні економічні категорії: “Амортизація – систематичний розподіл вартості, яка амортизується, необоротних активів протягом строку їх корисного використання (експлуатації). Знос необоротних активів – сума амортизації об’єкта необоротних активів з початку його корисного використання [129, ст. 4].

Як наслідок, наведені вище зміни вартості основних засобів та статутного (пайового) й резервного капіталів у системі кореспонденції рахунків не відображаються. Причому, якщо стосовно основних засобів перший тип змін в активі “Балансу” ф. №1 забезпечується хоча б умовно – шляхом віднімання від статті 031 “Первісна вартість основних засобів” суми за статтею 032 “Знос основних засобів”, то другий тип змін у його пасиві, що мав би забезпечувати достовірну інформацію про реальні зміни структури власного капіталу, які витікають з об’єктивного процесу поступового перенесення вартості основних

засобів на витрати виробництва, взагалі проігноровано.

Отже, як підкреслюють Г. Журавель та П. Хомин, виникає парадокс, коли при нульовій або наближеній до неї залишковій вартості основних засобів, на підприємстві може бути вагома сума власного капіталу, в цьому випадку – віртуального [56, 63].

Враховуючи викладене, доцільним є відображення амортизації і зносу основних засобів на різних рахунках. Для того, щоби забезпечити логічний взаємозв'язок типів змін у балансі й не порушувати його структури як форми звітності та існуючих класів рахунків необхідно, на наш погляд, притримуватись підходу, визначеного згаданими вище “Методичними рекомендаціями з перенесення сальдо рахунків і субрахунків попереднього Плану рахунків бухгалтерського обліку виробничо-господарської діяльності об'єднань, підприємств і організацій на рахунки і субрахунки Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій”, затверджених наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. №291. Тобто, для обліку амортизації використовувати субрахунок 425 “Інший додатковий капітал”, а для обліку зносу – субрахунок 131 “Знос основних засобів”, а кореспонденція рахунків з їхнього відображення може бути такою (табл. 1.10).

Таблиця 1.10

Пропонована кореспонденція рахунків для відображення амортизації і зносу основних засобів

№ з/п	Зміст запису	Дебет	Кредит	Сума, грн.
1	Визначено знос основних засобів	131	102-109	12 500
2	Нараховано амортизацію на відновлення основних засобів	83	425	20 000
3	Віднесено суму зносу основних засобів на зменшення статутного (пайового) капіталу	40 (41)	131	12 500
4	Покрито витрати на амортизацію основних засобів	443	83	20 000

Отже, на відміну від існуючої методики бухгалтерського обліку амортизації і зносу основних засобів, яка суперечить не тільки економічному змісту таких операцій, оскільки втрата фізичних і якісних властивостей основних засобів не відображається на їхній вартості та жодним чином не впливає на величину статутного капіталу підприємства, пропонована кореспонденція рахунків усуває таку суперечність.

Певна річ, вона є незвичною, оскільки традиційно рахунок зносу основних засобів розглядається у теорії бухгалтерського обліку як пасивний. Але, як логічно доводить П. Хомин, використання активів, незалежно від того, відносять їх до оборотних чи необоротних, підпорядковане відомому фізичному закону – переходу матерії з одного виду в інший. Отже, як вартість пального спаленого в двигуні, так і частки самого двигуна внаслідок тертя здійснюють той самий фізичний шлях. Однак у бухгалтерському обліку відображаються по-різному: I тип операцій – за оборотними; II тип – за необоротними активами [179, 109]. Якщо ж розглядати субрахунок 131 “Знос основних засобів” як активний, то облік втрати вартості об’єктів відповідатиме цьому фізичному закону. Тобто, знос треба розглядати як частину вартості, яку основний капітал, матеріалізований в необоротних активах, передає поступово новоствореному продукту, в міру втрати основними засобами споживної вартості.

Водночас ми не поділяємо думки про доцільність відображення суми зносу у пасиві “Балансу” ф. № 1 окремою статтею, зазначивши в однойменному П(С)БО 2, що ця сума наводиться в дужках і вираховується при визначенні підсумку власного капіталу [56, 76], оскільки це буде половинчастим рішенням, модифікованим за методикою, що застосовується зараз при визначенні залишкової вартості основних засобів. На наш погляд, якщо виходити з того, що фінансова звітність ґрунтується на даних бухгалтерського обліку [58, ст. 3], то жодним чином не можна допускати, аби будь-які статті “Балансу” ф. № 1 визначались не в системі кореспонденції рахунків, а розрахунковим шляхом. З урахуванням цього більш доцільним вважаємо запропонований у наведеній

вище таблиці спосіб забезпечення взаємозв'язку зносу основних засобів і статутного (пайового) капіталу, оскільки він здійснюється за кореспонденцією рахунків (дебет 40 (41), кредит 131), отже, повною мірою відповідає згаданим вимогам статті 3 “Мета бухгалтерського обліку та фінансової звітності” Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”.

Що ж стосується відображення нарахованої амортизації в кореспонденції дебет 443, кредит 83, то варто нагадати, що за свідченням Я. Соколова, вона вже відносилась за рахунок прибутку [155, 76].

В наш час неправомірність віднесення амортизації до витрат виробництва обґрунтовується тим, що вона є джерелом простого відтворення основних засобів, яке формується підприємством, виходячи з фінансових можливостей, а тому відносити її до витрат виробництва нелогічно, бо якби одночасно спробувати резервувати кошти для простого відтворення, виник би парадокс: наявність перших зафіксована, а других немає й невідомо, чи взагалі вони будуть, адже навіть тоді, коли на підприємство надійде виручка від реалізації продукції, це не завжди означає (зокрема, при збитковості виробництва), що в таких коштах матеріалізована та вартість основних засобів, яку вони втратили внаслідок зносу [56, 59].

Пропонована ж методика облікового забезпечення таких операцій є запорукою того, що у “Балансі” ф. № 1 показники будуть відображені за наявними в ньому статтями, але з урахуванням переливу основного капіталу в оборотний, а це дозволить контролювати не тільки його формування загалом, але й щодо структурних змін складових частин, чого наразі не здійснюється ні за даними бухгалтерського обліку, ані фінансової звітності. Отож практично формування власного капіталу тепер здійснюється без належного аналітичного обґрунтування співвідношення основного й оборотного капіталу, а тому ця пропорція складається стихійно, унеможливаючи тим самим оптимальну структуру власного капіталу сільськогосподарських підприємств, відтак і його ефективне використання.

1.3. Особливості структурних змін власного капіталу та недоліки методики їхнього відображення на сільськогосподарських підприємствах

Як відзначає Я. Крупка на основі системного аналізу праць А. Шеремета, В. Качаліна, Е. Маркар'яна та ін., попри “пріоритетність оптимізації структури капіталу підприємств, визначення оптимального діапазону цього співвідношення завжди було предметом дискусій у вітчизняній і зарубіжній науці” [81, 122]. Враховуючи варіацію структурних показників – від 1,0 до 1,4 і навіть до 2,1 –, які характеризують, на думку зазначених авторів таке співвідношення, висловимо, припущення, що такі суттєві розбіжності зумовлені в немалій мірі тим, що однією із недосліджених проблем теорії бухгалтерського обліку є структурні складові власного капіталу підприємств та їхні зміни. Причому найбільшою актуальністю цієї проблеми є саме на сільськогосподарських підприємствах, оскільки навіть при відображенні згідно Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 “Баланс” власного капіталу підприємства, незалежно від його галузевої приналежності у першому розділі пасиву уніфіковано, тут не можна ігнорувати історичних особливостей його формування. Тим більше враховуючи ту обставину, що теперішні складові власного капіталу трансформовані з попередніх, а тому однакові лише за назвою, бо внутрішні відмінності збереглися. Це підтверджує порівняння змісту статей першого розділу балансу за 1998 рік – останнього, який склали сільськогосподарські підприємства перед упровадженням його нової форми за П(С)БО 2 “Баланс”.

Проте, враховуючи теперішню структуру статей цього розділу, яка зараз повністю відповідає змісту четвертого класу Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, за винятком того, що за статтями “Додатковий вкладений капітал” та “Інший додатковий капітал” тут наводять не сальдо синтетичних рахунків, як за іншими статтями, а залишки за субрахунками: 421 “Емісійний дохід” – за статтею “Додатковий вкладений капітал”; 422-425 – за статтею “Інший додатковий капітал”. А це не досить коректним, зважаючи на співпадання назви

цієї статті з субрахунком 425 “Інший додатковий капітал”, таке порівняння варто розглянути на прикладі перенесення сальдо з попереднього плану рахунків на новий (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Порівняння структури власного капіталу
сільськогосподарських підприємства

Статті розділу I “Джерела власних та привієняних до них коштів” за Балансом підприємства 1998 року	Номери рахунків		Статті розділу I “Власний капітал” за Балансом, установленим П(С)БО 2 “Баланс”
	За попереднім Планом	За теперішнім Планом	
Статутний фонд (капітал)	85	40	Статутний капітал
Пайовий фонд	88, 85	41	Пайовий капітал
Додатковий капітал	88	421	Додатково вкладений капітал
		422, 423, 424, 425	Інший додатковий капітал
Резервний фонд	88	43	Резервний капітал
Прибуток нерозподілений: минулих років; звітнього року Збитки: минулих років звітнього року	80, 81, 98	441 – 443 (442 – 443)	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)

Отож, хоч за П(С)БО 2 “Баланс” автоматично визнано помилковість вжиття визначення “фонд” стосовно джерел власних засобів підприємств, така зміна їхньої структури механічним перенесенням сальдо одних рахунків на інші не завжди відповідала економічному змісту показників першого розділу балансу. Приміром, не дивлячись на те, що упродовж 1996 – 1998 років статутний фонд вже розглядався у звітності одночасно як капітал, його стали тлумачити як два окремих: власне статутний капітал та пайовий фонд. Останній об’єднали з частиною додаткового капіталу і стали відображати разом як пайовий капітал. Позаяк упродовж 1991-1996 років в Україні спостерігалась

гіперінфляція (приміром, у 1992-1993 роках її індекс становив 2100 – 10256 відсотків), то початковий статутний фонд став у декілька разів було меншим, ніж сума дооцінки активів, яку при приватизації як сальдо цього рахунка зараховували до додаткового капіталу з наступним його поділом серед працівників підприємства та віднесенням вже до пайового капіталу.

Проте й надалі за П(С)БО 7 “Основні засоби” сума дооцінки залишкової вартості об’єктів основних засобів має включатись до складу додаткового капіталу. Що ж стосується уцінки основних засобів, то вона взагалі не впливає на структурні зміни власного капіталу підприємства, оскільки включається до складу витрат [129, п.16].

Таким чином, власний капітал сільськогосподарських підприємств суттєво викривлюється, і це особливо відчутним було в період 1991-1996 років, хоч не усунуто й зараз. Це підтверджує співвідношення активів сільськогосподарських підприємств з їхнім капіталом (рис. 1.6).

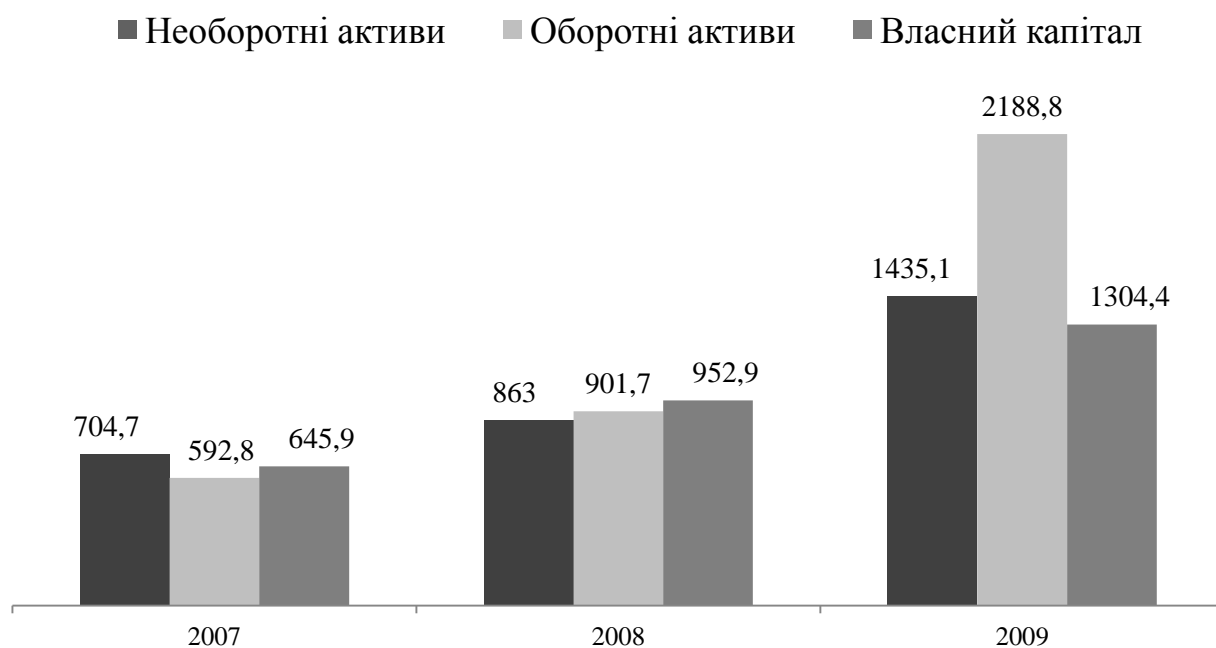

Рис. 1.6. Співвідношення необоротних і оборотних активів та власного капіталу сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2007-2009 роки

Джерело: Статистичні щорічники за 2000 – 2008 роки.

Зокрема, якщо у 2007 році співвідношення необоротних і оборотних активів та власного капіталу становило (2:1), то у 2009 році = (2,8:1). Загалом же спостерігається неадекватність питомої ваги власного капіталу відносно вартості активів сільськогосподарських підприємств (табл. 1.12).

Таблиця 1.12

Питома вага власного капіталу сільськогосподарських підприємств у вартості необоротних і оборотних активів

Показники	Роки			
	2007	2008	2009	2009 до 2008, разів
Необоротні і оборотні активи, млн. грн.	1297,5	1764,7	3623,9	2,05
Власний капітал, млн. грн.	645,9	952,9	1304,4	1,37
Частка власного капіталу, %	49,9	54,0	0,36	0,67

Так, частка власного капіталу у вартості активів сільськогосподарських підприємств, не дивлячись на те, що в Україні прийнято концепцію його збереження, не є стабільною (у 2008 р. зросла, у 2009 р. знизилась), що підтверджує нашу тезу про недоліки його відображення в бухгалтерському обліку. Практично відбувається розрив між реальним рухом активів сільськогосподарських підприємств та структурними змінами власного капіталу. І причиною цього є недосконалість існуючої методики облікового забезпечення змін капіталу, особливо стосовно його частин, які за економічною теорією дістали назви постійного та змінного капіталів.

Хоч, на перший погляд, якщо виходити з нормативної бази, це є одним із важливіших об'єктів бухгалтерського обліку, що засвідчує, зокрема, затвердження Міністерством фінансів у відповідності до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” спеціальної звітної форми “Звіт про власний капітал” та розробка Міністерством фінансів окремого Положення (стандарту) бухгалтерського обліку однойменної назви [126]. Водночас у Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 2 “Баланс” визначенню змісту складових власного капіталу присвячено сім статей – № 37-41 та № 43-44, які згруповані у відповідній звітній формі як розділ I “Власний

капітал”.

Поряд із цим низка інших положень (стандартів) бухгалтерського обліку теж містить окремі вказівки, які в тій чи іншій мірі регулюють облікове забезпечення власного капіталу. Зокрема, це Положення (стандарти) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”, 12 “Фінансові інвестиції”, 13 “Фінансові інструменти”, 19 “Об’єднання підприємств”, 30 “Біологічні активи”, зрештою 21 “Вплив змін валютних курсів”, правда, стосовно лише господарських одиниць за межами України. Коли ж фінансова звітність підприємства за межами України складена у грошовій одиниці країни з гіперінфляційною економікою, то необхідно враховувати ще й вимоги Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 22 “Вплив інфляції” [133, ст. 7, 25].

Звісно, наразі норми останніх двох положень (стандартів) бухгалтерського обліку для більшості сільськогосподарських підприємств щодо відображення статей власного капіталу (крім нерозподіленого прибутку або непокритого збитку) за валютним курсом чи коригування показників балансу й звіту про власний капітал із застосуванням індексу інфляції на дату їхнього складання на практиці не застосовуються. Але, якщо виходити з того, що розвиток економічного співробітництва супроводжується виходом суб’єктів господарювання на міжнародні ринки капіталу, та забезпеченням інвестиційної привабливості вітчизняних сільськогосподарських підприємств для іноземних інвесторів, неминуче виникне необхідність у використанні передбаченої в цих положеннях (стандартах) методики достовірної і зіставної інформації для визначення їхнього економічного потенціалу, який в узагальненій оцінці відображається як власний капітал.

При складанні Приміток до річної фінансової звітності також треба враховувати вимоги положення (стандартів бухгалтерського обліку 28 “Зменшення корисності активів”, не дивлячись на те, що в його основному тексті відсутні вказівки, як це відображати в бухгалтерському обліку. Окрім того, регулювання облікового забезпечення структурних змін власного капіталу

деталізується в Інструкції до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій.

Водночас треба зважити на те, що не всі методологічні вимоги зазначених положень (стандартів) бухгалтерського обліку дістали в ній належне методичне забезпечення. Причому розосередження методологічних вимог щодо забезпечення обліку власного капіталу теж ускладнює методику його здійснення. Тому доцільно було б, зважаючи на важливість цієї проблеми, оскільки капітал є, за влучним словом Й. Шера, альфою і омегою бухгалтерського обліку, ґрунтовно допрацювати П(С)БО 5 “Звіт про власний капітал”, сконцентрувавши в ньому всі суттєві методологічні положення, які регулюють методику ведення обліку власного капіталу, заодно узгодивши з ними кореспонденцію рахунків.

Заразом варто зауважити, що нерідко тлумачення структури капіталу довільне й надто розширене. Зокрема, до нього відносять будь-які залучені кошти й засоби, в тому числі кредиторську заборгованість або ж кредити банків, навіть банківський овердрафт [30, 154]. Однак стосовно категорії “власний капітал” це неправомірне перш за все з юридичної точки зору. Якщо капітал – це виробниче відношення, що відображає власність на засоби виробництва і предмети праці певного підприємства, то кредиторська заборгованість такого права не становить. Навіть кредити банку з цього погляду теж не відображають права власності, хоч здебільшого вони й видаються під заставу майна підприємства. Але аби такі активи стали власністю банку, цього недостатньо, оскільки це можливе лише за умови неповернення кредитів в обумовлений у договорі кредитування термін, причому з дотриманням низки юридичних процедур.

По-друге, капітал залучається своїми власниками в економічний процес діяльності підприємства з метою отримання прибутку. Тому-то він розглядається в економічній теорії як “самозростаюча вартість”. Кредиторська ж заборгованість, як і кредити банків, під таке визначення не підходять. Бо у тому випадку, коли їх індексують чи застосовують економічні санкції у зв'язку

з простроченням обумовлених термінів погашення заборгованості, відбувається інше – втрата підприємством своїх коштів, а не “самозростання вартості”.

Тому власний капітал підприємства саме ним і є, а всі інші залучені кошти, оскільки вони підприємству не належать, не можуть тлумачитись як його капітал. Кредиторська заборгованість, як і кредити банків – це чужі капітали, які тимчасово функціонують поза межами своїх підприємств. Вони не можуть використовуватись підприємством – дебітором на постійній основі, оскільки їхньою головною ознакою є повернення в обумовлений з кредиторами чи банками термін. Власний же капітал формується на умовах принципу безперервності діяльності, який за Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” виходить з припущення, що діяльність підприємства триватиме далі. Через це терміни повернення капіталу власникам, зазвичай, не встановлюються.

Водночас навіть ті складові, котрі за структурою розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 відносяться до капіталу підприємства, на наш погляд, не можна беззастережно ним вважати, якщо розглядати його з позицій економічної сутності за класичною політекономією як нагромаджені шляхом збереження запаси коштів та засобів виробництва, що залучаються власниками в економічний процес у вигляді інвестиційних ресурсів і чинників виробництва з метою отримання додаткової вартості.

Зокрема, спірним є з огляду на викладене трактування як іншого додаткового капіталу суми дооцінки необоротних активів нарівні з вартістю необоротних активів, безкоштовно отриманих підприємством від інших юридичних або фізичних осіб, як це прийнято за П(С)БО 2 “Баланс”, адже в першому випадку жодні активи у їхньому розумінні за ним же як ресурсів, контрольованих підприємством в результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому [124, ст. 2], на підприємстві не збільшуються. Тому зарахування суми дооцінки необоротних активів до власного капіталу, на наш погляд, неправомірне насамперед тому, що це протирічить сутності капіталу – отримання додаткової

вартості чи майбутніх економічних вигод – за визначенням П(С)БО 2 “Баланс”.

Адже не можна стверджувати, що чисто облікова процедура переоцінки основних і оборотних засобів з метою приведення їхньої номінальної вартості до рівня курсу національної валюти на певну дату, яка проводиться в умовах інфляції, зумовить отримання додаткової вартості. Якщо перевести це на більш зрозуміле порівняння з допомогою натуральних показників, то довелось би визнати, що дооцінка, приміром, трактора чи комбайна забезпечить у майбутньому отримання додаткових економічних вигод, тобто, певної кількості умовних еталонних гектарів виконаних робіт.

Звісно, що цього не відбувається, бо продуктивність машин і механізмів від того, що вартість їхньої дооцінки віднесли до іншого додаткового капіталу не змінюється, а залишається попередньою. У той же час за методикою бухгалтерського обліку таку дооцінку безумовно треба відображати в пасиві балансу, інакше його основоположний принцип – подвійний запис операцій – неможливий. Але визнаючи це, не можна не помітити, що в такому разі віднесення суми дооцінки до власного капіталу робить неспівставним його економічне трактування з бухгалтерським відображенням. Причиною цього є, на нашу думку, вилучення з вітчизняної методології бухгалтерського обліку категорії “фонд” з мотивів того, що нібито вона ідентична категорії “капітал”, хоч донедавна майже з тих же міркувань, але з метою підкреслення відмінностей систем обліку за різних суспільно-економічних формацій, було зроблено протилежне⁶.

Проте таке вилучення без будь-яких виключень призвело до того, що з капіталом тепер змішуються й такі кошти або засоби, які призначені для іншої мети, як це зроблено щодо рахунка 43 “Резервний капітал”, на якому відображаються суми, що можуть використовуватись як власне для поповнення статутного капіталу, так і покриття збитків, отриманих сільськогосподарським підприємством у несприятливі роки. До речі, створюється резервний капітал за

⁶ Заміну терміна “капітал” на “фонд” було зроблено за обґрунтуванням О. Рудановського на початку 40-х років ХХ ст.

рахунок прибутку в ті роки, коли сума останнього перевищує потреби поточного року у джерелах для формування статутного чи пайового капіталів або ж нарахування дивідендів. Тобто, фактично маємо за кредитом цього рахунка частину нерозподіленого прибутку, яку просто перенесли з одного рахунка на інший. Як, зрештою, й стосовно іншого джерела, з якого поповнюється резервний капітал – додаткового капіталу, адже кореспонденція рахунків дебет 42 “Додатковий капітал”, кредит 43 “Резервний капітал”, по суті, є лише відображенням фіктивного руху власного капіталу, пов’язаного з дооцінкою необоротних і оборотних активів у зв’язку з інфляцією. Адже реальне зростання додаткового капіталу, зумовлене наступними внесками засновників чи безоплатним одержанням необоротних активів до резервного капіталу віднести не можна, позаяк у першому випадку маємо фактичне збільшення статутного капіталу, але до прийняття рішення про його зміну такі внески обліковують на субрахунку 422 “Інший вкладений капітал”, а в другому – залишок додаткового капіталу за кредитом субрахунка 424 “Безоплатно одержані необоротні активи”, який упродовж строку їхнього корисного використання або при вибутті зменшується із зарахуванням таких сум як інших доходів у кореспонденції субрахунків дебет 422 “Інший вкладений капітал”, кредит 745 “Дохід від безоплатно одержаних активів”.

Таким чином, існує двоякий підхід до визначення додаткового капіталу: одна частина його вважається складовою власного капіталу, інша ж – доходом, що не може бути прийнято як виважене тлумачення. Відтак об’єднання зазначених сум на одному синтетичному рахунку 42 “Додатковий капітал”, а тим більше трактування як резервного капіталу та перенесення їх на однойменний рахунок 43 “Резервний капітал” є необґрунтованим.

Думається, що відмінності економічної сутності складових у структурі розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 зумовлюють необхідність його реконструкції, а сама назва – уточнення. При цьому перш за все треба розмежувати саме капітал підприємства від інших джерел, які інколи взагалі не спрямовуються на поповнення власного капіталу (статутного чи

пайового), а використовуються для інших цілей, приміром, покриття збитків, отриманих сільськогосподарськими підприємствами в наступних після створення цих джерел звітних періодах, чи списання уцінки необоротних і оборотних активів тощо, як це визначено за Інструкцією до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій стосовно рахунків 42 “Додатковий капітал” та 43 “Резервний капітал” й частково 44 “Нерозподілені прибутки (непокріті збитки)”.

Таке розмежування можна здійснити, перемістивши частину ідентичних цим рахункам статей першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 у другий, але змінивши при цьому його назву на “Фонди забезпечення”. Повернення дефініції “фонд” у вітчизняну методологію бухгалтерського обліку і звітності, на наш погляд, виправдане тим, що це дозволяє чіткіше визначити відмінності капіталу як економічної категорії, що характеризує обсяг прав власників на активи підприємства. Фонди ж, як і забезпечення – це по суті резервування засобів підприємства як джерел покриття втрати вартості активів, приміром, у результаті інфляції чи інших причин.

Тут доречно, на наш погляд, навести паралель з амортизаційним фондом, який призначений для покриття втрати вартості необоротних активів внаслідок їхнього фізичного й морального зносу. Таке словосполучення цілком обґрунтоване і донедавна воно фігурувало як у бухгалтерському обліку, так і звітності, зокрема, балансі підприємства. Вживається воно в науковій термінології й зараз, не дивлячись на те, що із вітчизняного Плану рахунків бухгалтерського обліку цю назву вилучено, причому навіть у сучасній іншомовній економічній літературі: “Одним із найбільш доступних фондів, які використовуються для інвестицій у нові активи, є амортизаційний фонд” [24, 195].

Заодно треба привести у відповідність із сутністю відображуваних тут джерел назву статей, зокрема, замість “Інший додатковий капітал” – “Фонд дооцінки активів”; “Резервний капітал” – “Резервний фонд”, а також усунути

надмірну деталізацію статей першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1, де зараз як окрема стаття фігурує сальдо субрахунка 421 “Емісійний дохід” як сума, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищує номінальну – під кодом 320 “Додатковий вкладений капітал”, правда лише в акціонерних товариствах, бо інші підприємства відображають тут суму, яку вкладено засновниками понад статутний капітал [124, ст. 39].

З цього розділу “Балансу” ф. № 1 доцільно вилучити статтю 350 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” і, відповідно, немає потреби, на наш погляд, виокремлювати у Плані рахунків активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій синтетичний рахунок 44 майже ідентичної назви. Щодо першої, то це мотивується нелогічністю однозначного віднесення прибутку до власного капіталу, оскільки, як зазначалось, він не завжди спрямовується до статутного чи пайового капіталу. Тому наявність цієї статті у першому розділі “Балансу” ф. № 1 не виправдана, оскільки лише створює ілюзію наявності значної суми власного капіталу, котра може через деякий час безслідно зникнути. Коли ж тут фігурує непокритий збиток, то у такому разі він тим більше не може бути складовою статтею власного капіталу і цього не нівелює й та обставина, що він вираховується з підсумку першого розділу пасиву балансу, в результаті чого власний капітал зменшується, бо все ж таки при цьому теж виникає враження нібито наявності такого капіталу, хоч нерідко його вже давно немає.

Варто також підкреслити, що існуюча нормативна база дозволяє зменшувати власний капітал, зокрема, додатковий, а при його недостатності – статутний, на суму амортизації житлових будинків та інших будівель, тим підприємствам, звичайна діяльність яких не спрямована на відновлення таких об’єктів. Але при цьому одночасно мають збільшуватись доходи таких підприємств [129, 30]. Проте в Інструкції до Плану рахунків кореспонденція за такими операціями не визначена. Отож, зважаючи на актуальність цього питання за сучасних умов, коли на багатьох сільськогосподарських підприємствах значна частина основних засобів не використовується у

виробничому процесі (насамперед це стосується тваринницьких приміщень), згадана норма П(С)БО 7 “Основні засоби” має бути методично забезпеченою за Планом рахунків. Водночас ми не поділяємо думки, що за умови списання зносу таких об’єктів за рахунок додаткового чи статутного капіталу треба автоматично збільшувати доходи сільськогосподарських підприємств, оскільки це є алогічним щодо їхнього формування, бо виглядає нібито зменшення залишкової вартості необоротних активів, а інколи й повна руйнація при відсутності якої б то не було діяльності сільськогосподарського підприємства, тим не менше дає можливість отримувати певний дохід.

Тому вважаємо, що ця норма П(С)БО 7 “Основні засоби”, уведена під впливом фіскальної політики, не є виваженою, оскільки спрямована тільки на прискорення вилучення оборотних засобів сільськогосподарських підприємств. Адже жодного надходження коштів внаслідок нарахування амортизації (зносу) основних засобів не відбувається навіть якщо це здійснюється за традиційною системою їхнього відображення у складі витрат діяльності. Навпаки, при цьому прибуток підприємства зменшується, оскільки собівартість реалізованої продукції, яка при його визначенні списується за рахунок отриманого доходу від реалізації, включає суму нарахованої амортизації (зносу) основних засобів. Практично при цьому теж відбувається зменшення власного капіталу сільськогосподарських підприємств, але не в системі кореспонденції рахунків, а тільки у фінансовій звітності – шляхом визначення підсумку за розділом I “Власний капітал” у “Балансі” ф. № 1. Але таке зменшення власного капіталу вуалює його першопричини, оскільки амортизація (знос) тих об’єктів, які використовуються лише частково, наприклад, корівник заповнений на одну чверть від наявної кількості голівомісць тощо, змішується з амортизацією тих, що використовуються на повну проектну потужність.

Водночас упровадження у вітчизняну практику Положень (стандартів) бухгалтерського обліку та Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій,

затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. №291, призвело до того, що формування головної структурної частини – основного капіталу, – в бухгалтерському обліку відображається викривлено, не відповідаючи стадіям його руху. В результаті існує протиріччя між загальною формулою капіталу $\Gamma - T - \Gamma'$, яку запропонував К. Маркс, виходячи з формулювання Сімонді: “Капітал... самозростаюча вартість” [93, 166] та методикою відображення його структурних змін на сільськогосподарських підприємствах.

Зокрема, введення в експлуатацію об'єктів основних засобів на функціонуючому підприємстві жодним чином не позначається не тільки на його складових: основному і оборотному капіталі, але й на його загальній сумі. Водночас, якщо це відбулось в результаті створення підприємства, то взаємозв'язок введення таких об'єктів в експлуатацію з формуванням власного капіталу, а точніше, його структурної складової – основного капіталу, – є безпосереднім (рис. 1.7).

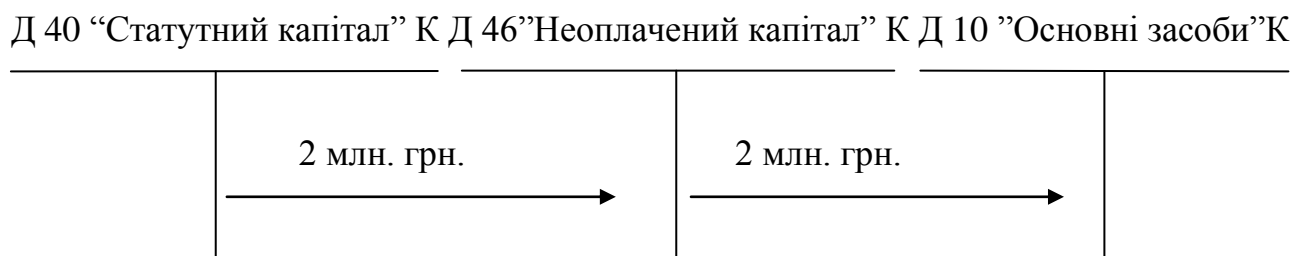

Рис.1.7. Схематичне зображення структурних змін власного капіталу при внесенні засновниками основних засобів

Зокрема, у повній відповідності з економічною теорією, як видно на прикладі внесення до статутного капіталу ВАТ “Агрополіс” Чортківського району Тернопільської області комбайна “Клаас” вартістю 300 тис. EUR, грошовий капітал Γ використовується засновниками на придбання засобів виробництва. В результаті цього гроші стають основним капіталом, що хоч у кореспонденції рахунків відображається не схематично, як на рис.1.7, але врешті-решт завершується саме так (табл.1.13).

Таблиця 1.13

Кореспонденція рахунків з відображення внесення засновниками ЗАТ
“Агрополіс” комбайна “Клаас”

№ п/п	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	Відображено суму внесків засновників до статутного капіталу	46	40	2000
2	Оплачено вартість придбаного в постачальників комбайна “Клаас” (розрахунки здійснено особистими дисконтними картками засновників, тому вони не відображаються в кореспонденції рахунків ПАП “Агрополіс”)	–	–	2000
3	Внесено комбайн “Клаас” як погашення заборгованості за внесками до статутного капіталу ПАП “Агрополіс”	10	46	2000

Надалі ж зростання основного капіталу, тобто придбання основних засобів на ВАТ “Агрополіс”, здійснювалось за рахунок коштів, отриманих від виробничої діяльності. Однак, не дивлячись, що за економічною теорією це розглядається як перша стадія кругообороту капіталу Г – Т, у системі кореспонденції рахунків у цьому випадку такі операції відображаються без жодного взаємозв’язку зі структурними змінами власного капіталу (табл. 1.14).

Таблиця 1.14

Відображення інвестицій в основний капітал ВАТ “Агрополіс”

№ п/п	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	Перераховано аванс постачальнику	371	311	4800
2	Віднесено до податкового кредиту податок на додану вартість за податковими накладними	641	644	800
3	Відображено придбані основні засоби (трактори, сівалки тощо) як капітальні інвестиції	152	631	4000
4	Відображено податок на додану вартість за товарно-транспортними накладними	644	631	800
5	Зараховано аванс у погашення заборгованості	631	371	4800
6	Оприбутковано основні засоби	104	152	4000

Таким чином, будь-які інноваційні зміни структури речової форми капіталу (а в даному разі – придбання досконаліших основних засобів) не впливають на номінальну величину основного капіталу і вона залишається незмінною. Тому на більшості сільськогосподарських підприємств (не таких потужних, як ВАТ “Агрополіс” Чортківського району чи ПОП “Іванівське” Терехівського району та ін.) практично сума власного капіталу – це вже віртуальна величина, що не тільки не характеризує його інноваційної складової, але навіть не є основним капіталом, оскільки та частина авансованого капіталу, яка була втілена в засобах праці, тут давно перенесена на новостворений продукт – товарну продукцію, насіння, корми тощо в результаті багаторазового використання або обороту капіталу.

У кращому випадку внаслідок декількох таких кругооборотів постійний капітал, проходячи послідовно перетворення через три функціональні форми у відповідності з формулою, розробленою К. Марксом $G-T < \overset{3B}{P_C} \dots V \dots T' - G'$, з грошового на продуктивний, потім на товарний, відтак знову на грошовий [95, 29-68], став оборотним капіталом – частиною продуктивного капіталу, вартість якого входить у створювані товари цілком і яка повністю повертається у грошовій формі після їхньої реалізації.

У принципі можна стверджувати, що оскільки тут одна частина оборотного капіталу витрачається на предмети праці (сировину, матеріали, тощо), а інша – на робочу силу, то у структурі власного капіталу присутня також інтелектуальна складова, оскільки на практиці, зазвичай, якісна зміна оборотного й основного капіталу, зокрема, застосування досконаліших основних засобів, інноваційних технологій у рослинництві й тваринництві спонукає використання більш кваліфікованої робочої сили. Правда, непоодинокими є випадки, коли взаємозалежність тут зворотня: завдяки інтелектуальному капіталу менеджерів сільськогосподарських підприємств забезпечуються інноваційні технології виробництва на старій матеріально-технічній базі.

Однак поки що інтелектуальний капітал на сільськогосподарських

підприємствах як реальний об'єкт обліку не фігурує, тому й розглядати його в контексті структурної складової власного капіталу можна хіба що гіпотетично, виходячи з динаміки загальної маси власного капіталу. Водночас зрозуміло, що як позитивні, так і негативні зміни власного капіталу за презентабельною сукупністю суб'єктів господарювання певною мірою дають підстави для їхнього пояснення вчинням менеджерів активно впливати на його інтелектуальну складову. В цьому, зокрема, переконує групування сільськогосподарських підприємств Чортківського району (табл. 1.15).

Таблиця 1.15

Динаміка власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах Чортківського району Тернопільської області за 2006-2009 роки

Групи сільськогосподарських підприємств	Кількість підприємств у групі	Сума власного капіталу, млн. грн.		Темпи зміни
		у 2006 р.	у 2009 р.	
Підприємства з відсутністю власного капіталу	6	–	–	–
Підприємства, де власний капітал зменшився	9	19125,9	17158,1	0,90
Підприємства, де власний капітал збільшився	18	27257,1	39764,7	1,46
Разом за всіма підприємствами	38	46383,0	56922,8	1,23

Так, не дивлячись на те, що природно-кліматичні умови Чортківського району Тернопільської області є однаковими, отже всі сільськогосподарські підприємства мають рівні вихідні умови господарювання, майже в половині з них (6+9) формування власного капіталу незадовільне. В результаті вже навіть утворилась група із 6 сільськогосподарських підприємств, де власний капітал взагалі відсутній, хоч номінально у їхньому статуті фігурує зареєстрована сума пайового капіталу, яка незмінно вказується у “Балансі” ф. № 1 за однойменною статтею 310 “Пайовий капітал”. Але внаслідок того, що за статтею 350 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” у цих сільськогосподарських підприємств сума збитку перевищує суму пайового капіталу, то реально власний капітал нерідко є нульовим, або ж навіть має від’ємне значення, як,

наприклад, у ПАП “Пузина” чи ПАП “Криволука”.

У той же час на 18 сільськогосподарських підприємствах цього ж району власний капітал зріс лише за один рік у 1,46 разу, що можна пояснити, на наш погляд, якщо не цілком, то у більшій мірі впливом інтелектуального капіталу, а якщо розглядати це з позицій його матеріальних проявів, то завдяки застосуванню інновацій.

Недоліком існуючої методики бухгалтерського обліку є те, що за нею не відображається як структурна зміна капіталу вибуття основних засобів внаслідок їхнього повного зносу, хоч очевидно, що у такому разі принаймні технічний капітал (комбайни, машини тощо) – складова основного капіталу – зменшується (табл. 1.16).

Таблиця 1.16

Відображення списання основних засобів на ВАТ “Агрополіс”

№ п/п	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	Списано зношену вартість трактора К-700	131	104	298
2	Списано залишкову вартість трактора	976	104	2
3	Нараховано податкове зобов’язання на залишкову вартість трактора	976	641	0,4

Таким чином, за даними бухгалтерського обліку, відтак фінансової звітності – “Балансу” ф. № 1 та “Звіту про власний капітал” ф. № 4 неможливо отримати інформацію про його реальну зміну власного капіталу внаслідок його кругооборотів та обороту навіть з урахуванням того, що в останній формі звітності відображається рух капіталу. Адже оцінити його з позицій якісних змін неможливо, оскільки показники, які тут наводяться: коригування внаслідок змін облікової політики чи виправлення помилок, дооцінки або уцінки основних засобів, зменшення номінальної вартості акцій тощо, як зрештою й спрямування прибутку до статутного капіталу та відрахування до резервного капіталу, не дають підстав стверджувати, що це адекватне якісним структурним змінам складових власного капіталу.

Та усе ж таки поглиблене дослідження структурних змін власного

капіталу на сільськогосподарських підприємствах Чортківського району дає підстави для емпіричного висновку про його взаємозв'язок з інтелектуальною діяльністю менеджерів, зокрема, коли розглядати цей капітал не лише як технічний, тобто, сукупність матеріальних засобів, які використовуються на різних фазах виробництва і збільшують продуктивність людської праці: верстат, комбайн, машина тощо, а значно ширше, в тому числі за концепцією людського капіталу, за якою його розуміють як витрати на навчання, на підвищення кваліфікації та ін., що сприяють майбутньому збільшенню доходів [14, 2]. Зважаючи на це, як структурну складову власного капіталу треба відображати, на наш погляд, вартість людського капіталу.

Проте наразі за рахунками бухгалтерського обліку, які належать до класу 4 “Власний капітал та забезпечення зобов'язань”, такий капітал не обліковується. Окрім того, недоліком існуючої методики бухгалтерського обліку власного капіталу є також те, що у складі статутного, пайового чи додаткового капіталу сільськогосподарських підприємств не виокремлюється основний і оборотний капітал. Хоч очевидно: внаслідок декількох кругооборотів врешті-решт відбувається оборот основного капіталу і він переходить в оборотний. Але такі метаморфози власного капіталу сільськогосподарських підприємств у бухгалтерському обліку не відображаються, тому економічний аналіз його структурних змін не ґрунтується на системній і синтезованій фактографічній інформації.

Отож назріла потреба наукового обґрунтування методології і методики відображення в бухгалтерському обліку усіх структурних складових власного капіталу сільськогосподарських підприємств, адже успішний розвиток сільськогосподарських підприємств можливий за умови, коли тут гармонійно поєднані три фактори виробництва, обґрунтовані знаменитим французьким ученим Ж. – Б. Сеєм (1767 - 1832) за його факторною теорією: земля, праця і капітал [65, 1297].

Водночас мова повинна йти не стільки про абсолютні обсяги цих факторів, як про їхню якість, що стосовно капіталу – як основного, так і

оборотного, – означає не будь-які засоби і предмети праці, а перш за все їхню інноваційну складову. Тому доцільним, на наш погляд, є перегляд існуючої методології і методики бухгалтерського обліку власного капіталу сільськогосподарських підприємств, зважаючи на те, що він не забезпечує системної синтезованої інформації про ефективність формування його інвестиційної складової. У зв'язку з цим виникає парадокс: матеріально-технічна база – речова форма основного капіталу – на більшості сільськогосподарських підприємств зараз є застарілою і майже зношеною фізично, проте це жодним чином не відображається у структурі власного капіталу, оскільки моральний і фізичний знос об'єктів жодного впливу на неї не справляє, як, зрештою, і впровадження інновацій в економіку аграрних підприємств.

Інколи власний капітал ототожнюється із залученим. Приміром, О. Бортник зазначає, що це можливе, коли для інвестування використовують як власні, так і залучені зі сторони ресурси і пропонує відображати в балансі підприємства інформацію про капітал за такою моделлю: Активи – Власний капітал + Залучені зі сторони інвестиційні ресурси + Поточні зобов'язання [23, 34]. Тобто, практично в якості залученого капіталу цей автор розглядає довгострокові зобов'язання.

Такий підхід, на нашу думку, є помилковим, особливо в контексті цілком резонного підкреслення, що основною функцією власного капіталу є інвестування, тоді як залучений зі сторони капітал не завжди виступає таким джерелом [23, 33], особливо з урахуванням структури довгострокових зобов'язань за П(С)БО 12 “Зобов'язання”, оскільки більшість з них такими бути не можуть.

Зокрема, тільки довгострокові кредити банків можна однозначно розглядати як залучений капітал, бо вже інші фінансові зобов'язання, як-от ті, що обліковуються за субрахунками 522 “Премія за випущеними облігаціями”, 523 “Дисконт за випущеними облігаціями”, а тим більше за синтетичним рахунком 54 “Відсторочені податкові зобов'язання”, ним вважатись не можуть.

Адже відповідним статтям “Балансу” ф. № 1 не протистоять жодні реальні активи, оскільки обороти за кредитом зазначених рахунків зумовили тільки збільшення витрат діяльності – операційних чи фінансових. Зрозуміло, що такі витрати не можна спрямувати на інвестиції, а навпаки, їх доводиться покривати за рахунок прибутку, отже це призводить до зменшення власного капіталу.

Що ж до відстрочених податкових зобов’язань, то вони, як зазначає група авторів, узагалі є фіктивним пасивом, оскільки відображення оборотів за однойменним синтетичним рахунком зумовлене лише тим, що в податковому обліку визначають так званий “оподатковуваний прибуток”, методика обчислення якого відрізняється від прийнятої для фінансових результатів. Поскілки ж паралельно нараховують податок на прибуток від першого та других, то виникає такий парадокс, коли, приміром, податок на прибуток, визначений за “Декларацією про прибуток підприємства” менший, ніж за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2.

У такому випадку реальна заборгованість перед бюджетом відображається, виходячи з меншої суми: дебет 98 “Податок на прибуток”, кредит 64 “Розрахунки за податками та платежами”, але одночасно різниця між більшою сумою цього податку відображається у кореспонденції дебет 98 “Податок на прибуток”, кредит 54 “Відстрочені податкові зобов’язання”. Тобто, практично за кредитом останнього субрахунка відображається умовна сума, яка до того ж виникає лише у зв’язку з уведенням у 2000 році нового Плану рахунків. Раніше ж така різниця не визначалась, хоч оподатковуваний прибуток як дефініція встановлений ще у 1997 р. Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств”.

Вважаємо, що без шкоди для дотримання основних принципів бухгалтерського обліку і звітності, зокрема, повного висвітлення, за яким фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні й потенційні наслідки операцій та подій, яка може вплинути на рішення, що приймаються на її основі [58, ст. 4] рахунок 54 “Відстрочені податкові зобов’язання”, як і його антипод 17 “Відстрочені податкові активи” та

однойменні статті “Балансу” ф. № 1 можна ліквідувати, оскільки вони лише викривлюють інформацію про обсяг та структуру власного капіталу підприємства. Зокрема відображення відстрочених податкових активів у першому розділі “Балансу” ф. № 1, призначеному для необоротних активів, викривлює основний капітал підприємства.

Відповідно треба скоригувати зміст П(С)БО 2 “Баланс”, виключивши тут ст. 19 “Відстрочені податкові активи” та ст. 48 “Відстрочені податкові зобов’язання” і П(С)БО 11 “Зобов’язання”, вилучивши зі ст. 7 слова “відстрочені податкові зобов’язання”.

Висновки до першого розділу

В теорії бухгалтерського обліку відсутнє методологічне обґрунтування сутності власного капіталу та відображення його складових у фінансовій звітності. Вже навіть саме визначення “власний капітал” є суперечливим на фоні дефініції “статутний капітал” чи “пайовий капітал”. Тому у назвах четвертого класу діючого в Україні Плану рахунків та першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 і “Звіту про власний капітал” ф.№ 4 слово “власний” слід вилучити, зважаючи на його смислову тавтологічність як само собою зрозуміле, адже воно не застосовується до інших класів чи розділів (приміром, I “Необоротні активи”) форм звітності.

Реструктуризація “Балансу” ф. № 1, яка обґрунтовується в теорії бухгалтерського обліку щодо перенесення в актив кредиторської заборгованості як від’ємної величини – за аналогією з відображенням у його пасиві збитків, недоцільна, оскільки це не змінює методики визначення власного капіталу підприємства, а є тільки однією з модифікацій відомого балансового рівняння $A = K + П$ на $A - K = П$. Однак така перестановка членів рівняння призведе до асинхронності цієї звітної форми, бо актив буде перевантажений надмірною кількістю розділів і статей на фоні одного розділу пасиву з лише 7-8 статтями.

За існуючою методикою відображення господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку ні витрати, ні доходи безпосередньо не впливають на величину власного капіталу, оскільки рахунки 23 “Виробництво” та класів 8 “Витрати за елементами”, 9 “Витрати діяльності”, як і класу 7 “Доходи і результати діяльності” з рахунками класу 4 “Власний капітал та забезпечення зобов’язань” не кореспондують.

Зважаючи на те, що доходи і витрати впливають на формування капіталу опосередковано – через прибутки – зміст ст. 5 П(С)БО 15 “Дохід” та ст. 6 П(С)БО 16 “Витрати” має бути уточнений і замість слів “зростання/зменшення власного капіталу” відповідно треба вказати “зростання/зменшення прибутку”.

Облікове забезпечення трансформацій основного та оборотного капіталу

зараз відсутнє, бо як перший, так і другий не виокремлюються ні на рахунках бухгалтерського обліку, ані у фінансовій звітності, насамперед у “Балансі” ф. № 1 та “Звіті про власний капітал” ф. № 4, що взагалі унеможливує контроль за формуванням обґрунтованої структури власного капіталу. В дисертації запропоновано алгоритм розрахунку цих складових власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Структура власного капіталу сільськогосподарських підприємств викривлена внаслідок того, що у 1992-1996 рр. при індексації основних засобів їхня дооцінка відображалась не завжди однаково: в акціонерних товариствах вона зараховувалась до статутного капіталу, а на інших – відносилась на збільшення додаткового капіталу.

Окрім того, при реформуванні колишніх радгоспів у колективні чи приватні агроформування у період до 1990 р. їхній статутний капітал був сформований за старою (не проіндексованою вартістю необоротних активів), а вся сума дооцінки згодом була включена у додатковий капітал. Ті ж, що реформувались упродовж 1992-1996 рр. та пізніше включали суму індексації до статутного капіталу, який при приватизації перейшов у категорію пайового капіталу. Відтак у них додатковий капітал у “Балансі” ф. № 1 майже не фігурує, у той час, як у перших він займає найбільшу питому вагу.

Дотримання концепції збереження капіталу на практиці стало формальним, оскільки ні його структурні зміни, пов'язані з трансформацією основного капіталу в оборотний, ані зміна вартості необоротних і оборотних активів своєчасно не відображаються, а щодо перших узагалі не визначено методики облікового забезпечення, яка б могла здійснюватись за кореспонденцією рахунків. Таким чином, номінальна сума власного капіталу на більшості сільськогосподарських підприємств не відображає його реальної суми.

Розроблена у дисертації методика коригування величини власного капіталу підприємства усуває цей недолік. Основні результати дослідження за цим розділом опубліковані у працях [49, 50, 51].

РОЗДІЛ 2

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ І СТРУКТУРНИХ ЗМІН ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ

2.1. Суперечливості методології формування власного капіталу за положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та її удосконалення

Те, що на підприємствах не забезпечується якісне формування власного капіталу зумовлене недоліками методології бухгалтерського обліку, яка до того ж відірвана від надбань економічної теорії [94], в тому числі й методики аналітичної інтерпретації його складових [15]. Зокрема, не дивлячись на повторне уведення категорії “капітал” у термінологію бухгалтерського обліку й звітності, виокремлення відповідних статей розділу I “Власний капітал” у “Балансі” ф. № 1, прийняття спеціального Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 5 “Звіт про власний капітал” із затвердженням однойменної звітної форми № 4, далі обходять глибинний зміст цієї категорії, обмежуючись продубльованим у трьох положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку, а саме: 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”; 2 “Баланс” та 3 “Звіт про фінансові результати” однаковим, надто стислим, а тому й недостатньо глибоким визначенням: “Власний капітал – частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов’язань”, не зважаючи на подальші неузгодження. Приміром, Бетге Йорг указує, що капітал – “це різниця між сумами активів та зобов’язаннями організації за мінусом доходів майбутніх періодів [15, 63], а в п. 6 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 11 “Зобов’язання” зазначено: “З метою бухгалтерського обліку зобов’язаннями визначаються ... доходи майбутніх періодів” [131, ст. 6].

Більше того, немає навіть ясності, який це рахунок. Зазвичай у підручниках з теорії бухгалтерського обліку вказується, що рахунок статутного капіталу – пасивний. Однак на практиці не все так однозначно. Це підтверджує відомий російський вчений Я. Соколов: “Цікаво відмітити, що такий здавалось би типово пасивний рахунок, як Статутний фонд, помилково названий зараз Статутним капіталом, у дійсності активно-пасивний. Це витікає з теорії і

підтверджується практикою (коли сума вилучення засобів підприємства перевищує суму статутного фонду – капіталу). Теоретично це значить, що власники винні підприємству, а не підприємство власникам, як у звичайному випадку” [156, 496].

Заразом доводиться констатувати, що у теорії бухгалтерському обліку донині немає ясності щодо місця такої основоположної категорії як капітал, а загалом діапазон тлумачень останнього досить широкий – від визнання суми капіталу заборгованістю підприємства перед власниками: “Капітал представляє собою сукупність часток власників: частки акціонерів – акціонерний капітал” [178, 143] – так звана фінансова концепція, але таке твердження втрачає будь-який логічний сенс, коли зважити на те, що право володіння підприємством належить тому ж власнику, – до діаметрально протилежного розуміння капіталу за фізичною концепцією як джерела формування активів підприємства, котрі уособлюють саме цю власність: “Облік капіталу ґрунтується на концепції джерела” [7, 65]; “Капітал ... джерело формування активів підприємства” [163,123] чи поєднання двох різних концепцій (фінансової й фізичної): “Капітал ... є власним джерелом відтворення активів та відображає обсяг прав власників” [66, 8; 71].

Окрім того, існує марксистська економічна концепція визначення капіталу як сукупності виробничих відносин капіталістичного способу виробництва, за яких засоби праці, гроші тощо є знаряддям експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці [94, 154] та юридична: “Капітал відображає обсяг прав та інтересів власника фірми” [108, 301]; “Капітал ... є законовстановленим розміром прав власника до підприємства” [71, 159-160].

Проте з позицій практики ці концепції мало що дають, бо на рахунках четвертого класу, де відображають господарські операції з формування капіталу, жодної з них застосувати не можна, а тим більше пояснити необхідність для цього декількох окремих рахунків. Адже якщо визнати, що власний капітал – це частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов’язань, як це стверджується у вітчизняних положеннях

(стандартах) бухгалтерського обліку, то взагалі жодних рахунків для його облікового відображення не потрібно, оскільки мова йде про розрахункову величину – результат загальновідомого математичного рівняння:

$$A - П = K, \quad (2.1)$$

де: А – актив;

П – зобов'язання;

К – капітал.

Бо маючи сальдо за рахунками класів I “Необоротні активи”; II “Запаси”; III “Кошти, розрахунки та інші активи” – з одного боку, і сальдо за рахунками класів V “Довгострокові зобов'язання”, VI “Поточні зобов'язання” – з іншого, легко вирішити наведене вище рівняння, не здійснюючи здавалось би клопітких облікових процедур за низкою рахунків з обліку витрат і доходів, аби врешті-решт пересвідчитись, що сума сальдо рахунків четвертого класу “Власний капітал” вийде тотожною з результатом математичного розв'язку.

З огляду на це треба шукати мотивацію такого нібито марного ускладнення Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.

Звісно, найпростішим поясненням при цьому може бути слідування традиції, тим більше, що не тільки попередні плани рахунків містили призначені для обліку фондів (читай – капіталу), але й у зарубіжних країнах без них не обходяться. Отже, причина виокремлення рахунка/рахунків капіталу інша, і тут варто звернути увагу на те, що взагалі: “Поява цього рахунка (капіталу – Н. Ж.) означала виникнення подвійної бухгалтерії, і не випадково ді Піетро називав цей рахунок наріжним каменем всієї облікової системи” [155, 73].

Такий підхід не можна визнати недостатньо методологічно обґрунтованим, особливо з урахуванням думки, яку висловив В. Палій у кінці ХХ ст.: “Бухгалтерський облік виник і розвивався як інструмент обліку капіталу ... предметом бухгалтерського обліку є капітал ..., його переміщення і

трансформація у процесі кругообороту, включаючи приріст чи зменшення в результаті господарської діяльності” [113, 55]

До речі, й К. Маркс загальну формулу кругообороту капіталу $G - T - G'$, тлумачив подібним чином: “Капіталіст знає, що всякі товари, хоч би який вигляд обідранців вони мали, хоч би як погано вони пахли, є гроші в душі й істині ... і до того ж чудотворний засіб з грошей робити більшу кількість грошей.

Якщо в простому обігу вартість товарів на противагу їх споживній вартості діставала в кращому разі самостійну форму грошей, то тут вона раптом виступає як самозростаюча, як саморухома субстанція, для якої товари і гроші є тільки форми” [94, 154].

Коли ж слово “гроші” замінити на “капітал” тоді, на нашу думку, зникає будь-яке протиріччя з тлумаченням: “Кругооборот капіталу – безперервний рух капіталу, в якому він послідовно перетворюється з однієї форми на іншу і робить повний кругооборот з приростом” [106, 260], що відповідає визначенню “самозростаюча субстанція” – за термінологією К. Маркса, який водночас уживав визначення для такого самозростання – “додаткова вартість”.

Стосовно відображення кругообороту капіталу на рахунках, то виходячи з наведеного відомим російським вченим Я. Соколовим [158, 57], в українській версії плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу й зобов'язань підприємств і організацій це виглядає так (рис. 2.1).

Водночас власний капітал будь-якого підприємства поділяється на основний і оборотний, а в процесі виробництва перший неминуче перетворюється в другий через процес зносу основних засобів, відтак вони врешті-решт через виручку (доходи) стають частиною грошей. Проте, як підкреслював К. Маркс: “Між усіма засобами виробництва, які діють на цьому підприємстві, існує не тільки відоме якісне, але й певне кількісне співвідношення, відома пропорційність розмірів”.

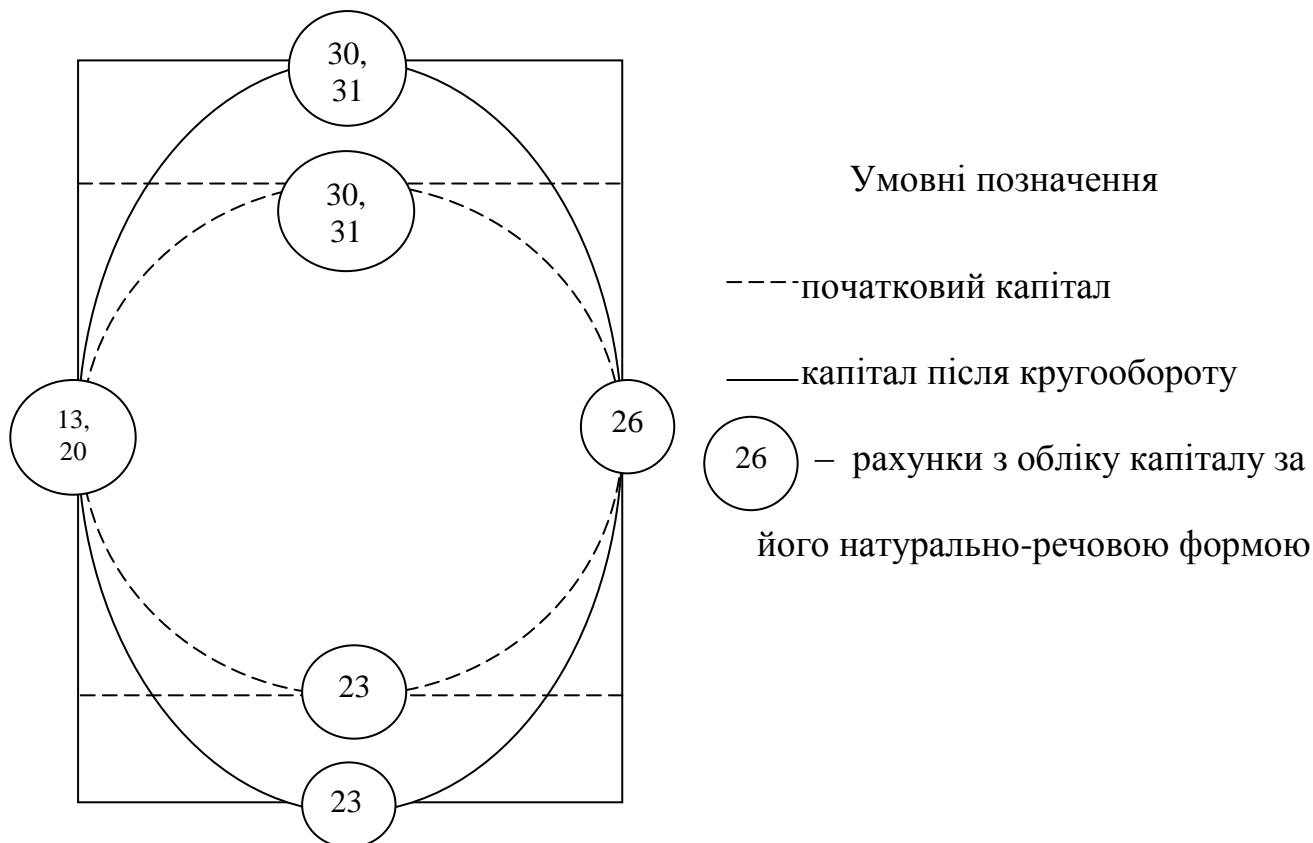

Рис. 2.1. Відображення кругообороту власного капіталу на рахунках бухгалтерського обліку

Ці речові відносини і пов'язані з ними відносини вартості факторів, які входять у продуктивний капітал, визначають той мінімальний обсяг, який повинен бути досягнутий для того, щоб його можна було перетворити, як приріст виробничого капіталу, в додаткову робочу силу чи тільки в перші” [94, 79]. Схематично це можна відобразити так (рис. 2.2).

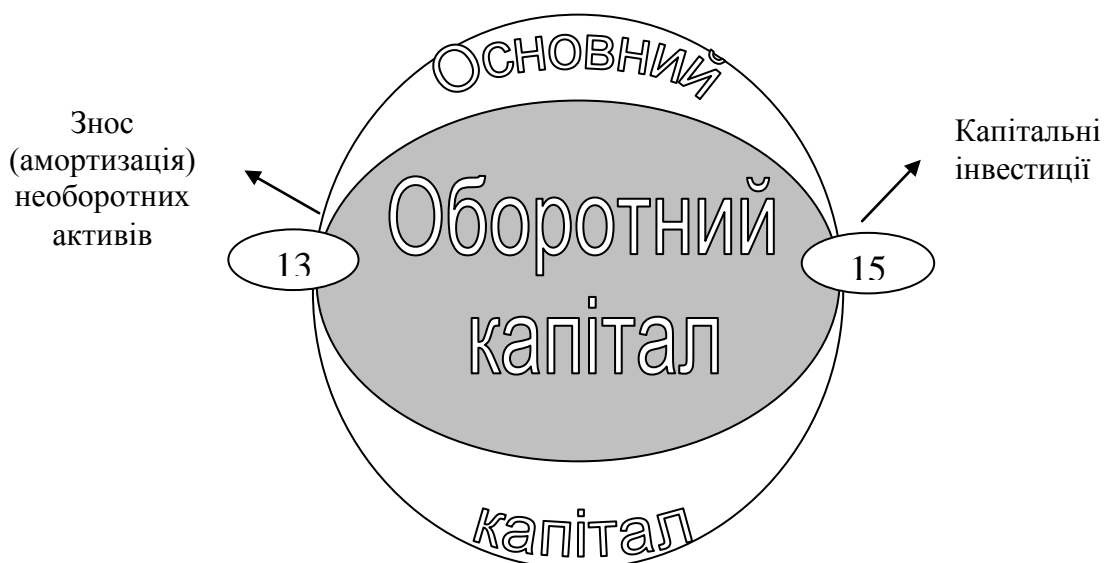

Рис. 2.2. Трансформація капіталу підприємств

Зокрема, трансформація основного капіталу в оборотний відображається за кредитом рахунка 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”, відтак за дебетом рахунків з обліку витрат діяльності і через рахунки готової продукції, доходів коштів і т. д. врешті-решт частина оборотного капіталу знову перетворюється в основний – як витрати за дебетом рахунка 15 “Капітальні інвестиції”.

Проте рахунок 40 “Статутний капітал”, навіть вкупі з іншими рахунками розділу 4 “Власний капітал”, не дає можливості отримати системну й систематизовану інформацію про кругооборот капіталу. Водночас на практиці неминучою є різна тривалість обороту капіталу насамперед тому, як підкреслив І. Бланк, що: “У процесі інвестування капітал може надовго “зав’язнути”, (а інколи “потонути)” [17, 10]. Тому потрібно забезпечити якомога коротший шлях оборотного капіталу в основний і навпаки, аби досягти максимально короткого періоду обороту власного капіталу загалом. Таким можна вважати той, коли загальна довжина еліпсоїдного кола його кругообороту буде оптимально вписуватись у квадрат – фігуру, периметр якої коротший від прямокутника однакової площі.

З урахуванням цього вважаємо за необхідне забезпечити виокремлення у Плані рахунків бухгалтерського обліку субрахунків 401 “Статутний капітал (основний)” та 402 “Статутний капітал (оборотний)”, що дозволить відслідковувати трансформацію основного і оборотного капіталу й активно впливати завдяки такій інформації на його формування.

Варто також звернути увагу на те, що хоч в Україні запроваджено спеціальні форми фінансової звітності: “Звіт про рух грошових коштів” ф. № 3 та “Звіт про власний капітал” ф. № 4, достовірної інформації про взаємозв’язок джерел коштів для формування власного капіталу за ними отримати не можна. Нерідко виходить, що у фінансовій звітності – “Балансі” ф. № 1 та “Звіті про власний капітал” ф. № 4 – фігурують недостовірні показники: основні фонди повністю зношені, але власний капітал підприємства відображається за початковою номінальною сумою.

Річ у тім, що за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” та Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 91, на наш погляд, прийнято хибну методику роздільного відображення амортизації і прибутку, хоч загалом їхнє джерело єдине – частина виручки за реалізовану продукцію, роботи й послуги. Сутність окресленої проблеми в економічній теорії мабуть уперше сформулював ще К. Маркс у листі до Ф. Енгельса від 24 серпня 1867 р.: “Основний капітал доводиться замінити *in natura* лише коли мине – скажемо приміром – десять років. За цей час його вартість повертається частинами і поступово, в міру продажу товарів, виготовлених за допомогою цього капіталу. Ця поступово зростаюча сума для заміщення основного капіталу необхідна для його заміни (якщо не брати до уваги ремонту і т. д.) тільки тоді, коли він у своїй речовій формі, наприклад, у вигляді машин, уже мертвий. Але весь час до цього капіталіст має в своєму розпорядженні ці суми, що послідовно надходять до нього [97, 270].

Проте за методологією бухгалтерського обліку і звітності власний капітал визначається за тим же підходом, що й раніше, і не дивлячись на розміщення сальдо рахунка 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” в активі “Балансу” ф. № 1 як від’ємної величини, дає ідентичний результат зі старою формою цього звіту (табл. 2.1).

Зокрема, якщо поміняти місцями статтю “Знос основних засобів”, то виходить, що за теперішньою формою балансу сума власного капіталу могла би збільшуватись у колишніх колгоспах на $(1698901 - 1443823) = 255078$ тис. крб.⁷, що є абсурдним з позицій логіки, а в даному разі математичної аксіоми про перестановку доданків.

Однак саме це є кардинальною відмінністю теперішнього підходу до конструювання “Балансу” ф. № 1, а суттєві особливості кругообороту капіталу до уваги не прийняті. Насамперед проігноровано те, що власний капітал

⁷ Тут наведено тодішню грошову одиницю.

підприємств складається з основного й оборотного, між якими немає “водонепроникної мембрани”, а тому у процесі виробництва відбувається постійна дифузія одного в інший та навпаки, яку зобразив К. Маркс у вигляді загальної формули капіталу:

$$Г - T_{зв}^P \dots П \dots T (T+T) - Г (Г+Г) \quad (2.2)$$

Виходячи з цього, зрозуміло, що основний капітал (fixed Kapital або постійний капітал – у К. Маркса) у процесі виробництва зменшується і це відображається через знос необоротних активів, який в економічній теорії саме так і тлумачиться: “Фізичне (або матеріальне) зношування – поступова втрата основними виробничими фондами своєї споживної вартості, а водночас і частини вартості, яка переноситься на вартість створюваного продукту.

Таблиця 2.1

Порівняння підсумків перших розділів активу й пасиву
за різними формами балансів

а) за формою “Балансу сільськогосподарських підприємств” 1985 року					
Актив	Код рядка	Сума	Пасив	Код рядка	Сума
Основні засоби	010	1380117	Неподільний фонд	0690	1443823
			Знос основних засобів	0700	255078
Всього		1380117	Всього джерел основних і оборотних засобів		1698901
б) за формою “Балансу”, затвердженого П(С)БО 2 “Баланс”					
Актив	Код рядка	Сума	Пасив	Код рядка	Сума
Основні засоби: – первісна вартість	031	1380117	Пайовий капітал	310	1443823
Всього		1125039	Всього власного капіталу		1443823

Моральне зношування – втрата основними фондами частини своєї

вартості, яка не переноситься на вартість створюваного продукту” [106, 258].

Але у повній відповідності з діалектикою: “Ніщо не зникає, як і щось з нічого не виникає”, в результаті кругообороту за наведеною вище формулою, збільшується оборотний капітал, втіленням чого є $(Г + г)$. Однак у “Балансі” ф. № 1, як і в інших формах фінансової звітності такі метаморфози власного капіталу не відображаються, оскільки за даними ж фінансової звітності цього не видно, оскільки за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” сума амортизації вважається одночасно ... їхнім зносом: “Амортизація – системний розподіл вартості, яка амортизується, необоротних активів протягом строку їх корисного використання (експлуатації).

Знос основних засобів – сума амортизації об’єкта основних засобів з початку його корисного використання”. [129, ст. 4].

На підставі цього у Плані рахунків ці дві абсолютно відмінні економічні категорії об’єднано на одному синтетичному рахунку 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”, а відображені на ньому, по суті, віртуальні суми включаються у витрати виробництва, тим самим збільшуючи собівартість продукції, робіт, послуг, відтак занижуючи реальну суму прибутку, яка стає неадекватною як доданій вартості, так, особливо, – сумі грошових потоків, отриманих від реалізації.

Іншим суттєвим недоліком методології бухгалтерського обліку, відтак недостовірності фінансової звітності про власний капітал є те, що його сума, яка відображає вартість активів підприємства, не коригується, оскільки останні після 1996 року на сільськогосподарських підприємствах жодного разу не переоцінювались, не зважаючи на інфляційний чинник, унаслідок якого вартість необоротних активів, придбаних у минулі роки, суттєво відхиляється від реальної.

Певною мірою це зумовлено недоліками методологічного забезпечення бухгалтерського обліку, оскільки у Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” нормативна вимога щодо їхньої переоцінки надто розпливчата: “Підприємство може (підкр. наше – Н. Ж.) переоцінювати об’єкт

основних засобів, якщо залишкова вартість цього об'єкта суттєво відрізняється від його справедливої вартості”, хоч раніше – до 2007 року – тут вказувалось, що це можна робити, коли така різниця становить “більш як 10 відсотків” [129, ст. 16].

Правда, в Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” таке числове значення фігурує, але заодно існує вимога щодо оподаткування суми дооцінки об'єктів, хоч за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” її треба зараховувати до складу додаткового капіталу.

Таким чином, незгодженість податкового й бухгалтерського обліку теж стає на заваді забезпеченню достовірності фінансової звітності про власний капітал сільськогосподарських підприємств.

Водночас, якщо навіть керуватись податковим законодавством, то забезпечити відображення реальної суми власного капіталу в обліку, відтак у фінансовій звітності, теж неможливо, бо дооцінку можна робити лише за умови, що індекс інфляції за той чи інший рік перевищив 10-ть відсотків і загалом у 2005 – 2009 рр. це можна було робити, оскільки цей показник становив: у 2005 р. – 10,3; 2006 р. – 11,6; 2008 р. – 22,3; 2009 р. – 12,3 відсотка.

Але навіть цим сільськогосподарські підприємства, принаймні Тернопільської області, не скористались, хоч загалом за період 1998 – 2009 років кумулятивний індекс інфляції становив 454,4 відсотка, зважаючи на необов'язковість формулювання згаданої вище норми Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”, де всього - навсього констатується, що “підприємство може переоцінювати об'єкт основних засобів ...”. Отже, це залежить лише від бажань суб'єктів господарювання, а тому зрозуміло, що цієї марудної роботи вони здебільшого уникали й уникатимуть надалі. Тому без зміни методології бухгалтерського обліку годі сподіватись на усунення недоліків, котрі зумовлюють недостовірність показників фінансової звітності про власний капітал підприємств.

Для усунення цих недоліків насамперед слід змінити формулювання ст.

16 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”, вказавши в ньому конкретніші вимоги (а не побажання!) щодо переоцінки основних засобів, враховуючи реальну ситуацію в економіці України. Бо навіть за умови, що індекс інфляції буває меншим за 10-ть відсотків у розрахунку на рік (приміром, упродовж 2001 – 2003 років він коливався у межах 106,1 – 99,4 – 108,2 відсотка), за декілька років підряд його кумулятивна дія призводить до суттєвого викривлення залишкової вартості основних засобів, відтак заниження власного капіталу підприємства, оскільки сума дооцінки перших не спрямовується на збільшення такої складової другого, як додатковий капітал.

Водночас пора нарешті виправити допущену при реформуванні бухгалтерського обліку в Україні методологічну помилку щодо змішування зносу й амортизації основних засобів на одному синтетичному рахунку, оскільки це суперечить економічній теорії щодо сутності означених категорій та не дозволяє відслідковувати трансформацію основного капіталу в оборотний, як і визначати реальний прибуток підприємства, позаяк втрата вартості об’єктів – знос – включається у витрати виробництва за нормами, котрі його не відображають. Водночас це стоїть на заваді проведення економічного аналізу динаміки основного й оборотного капіталів, відтак не забезпечує необхідної інформації для вироблення управлінських рішень щодо їх формування на тому чи іншому підприємстві у відповідності з об’єктивними потребами його виробничо-фінансової діяльності.

В контексті існуючої методологічної бази варто підкреслити, що зростання власного капіталу відбувається внаслідок внесків учасників та доходів [123; 125], при цьому якщо стосовно першого твердження суперечностей немає, то стосовно другого, з урахуванням визначення: доходи – це збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов’язань [125] є певні методологічні суперечності, які призводять до того, що існуюча система обліку, як і звітності, не дає точного уявлення про власний капітал – “частину в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов’язань”, не дивлячись на повторення цього визначення аж у трьох

положеннях (стандартах) [123, 124 125].

Зокрема, сама структура розділів “Балансу” ф. № 1 не дає підстав для однозначного тлумачення тотожності розділу 1 “Власний капітал” наведеному вище визначенню, оскільки за вже згадуваною класичною формулою $A - Z = K$ власне крім Z (зобов’язань) – довгострокових та поточних, які відображені у третьому й четвертому розділах відповідно, аби цю тотожність забезпечити, треба виключити заодно розділи 2 “Забезпечення наступних витрат і платежів” та V “Доходи майбутніх періодів”. Інакше на тих сільськогосподарських підприємствах, де за ними, є певні суми забезпечень і доходів, виникають сумарні розходження власного капіталу, вказаного у розділі I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 та визначеного з використанням наведеної формули (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Порівняння власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах
Чортківського району Тернопільської області за 2009 рік

(тис. грн.)

Сільсько-господарські підприємства	Показники			
	Валюта активу “Балансу” ф. № 1	Підсумок розділу II “Довгострокові зобов’язання” та V “Доходи майбутніх періодів”	Різниця валюти активу й підсумку розділів III та IV “Балансу” ф. № 1	Власний капітал за розділом I “Балансу” ф. № 1
ПАП “Полівці”	8191	–	7062	7062
ПАП “Фортуна”	30297	2141	26072	23931
ПАП “Ювілейне”	5623	479	– 2855	– 2376
...				
Разом по району	1068975	7899	64821,8	56922,8

Так, якщо порівняти суму власного капіталу за розділом I однойменної назви у пасиві “Балансу” ф. № 1, то вона у Чортківському районі є меншою, ніж визначена у відповідності з його теоретичним тлумаченням як різниця між активами підприємства після вирахування їхніх зобов’язань на (64821,8 –

56922,8) = 7899 тис. грн.

Звісно, що жодних помилок тут немає, оскільки всі статті “Балансів” ф. № 1 відповідають даним Головних книг сільськогосподарських підприємств, в тому числі й за рахунками четвертого класу, сальдо яких перенесені у розділи I “Власний капітал” та II “Забезпечення наступних витрат і платежів”.

Водночас підстав для зміни наведеного вище визначення власного капіталу не тільки як різниці між активами підприємства та його зобов’язаннями й забезпеченнями наступних витрат і платежів, а також доходів майбутніх періодів, тобто, застосування формули:

$$A - Z - \text{Знвп} - \text{Дмп}, \quad (2.3)$$

де: А – валюта активу (ст. 280 “Балансу” ф. № 1);

З – зобов’язання (ст. 480 + ст. 620);

Знвп – забезпечення наступних витрат і платежів (ст. 430);

Дмп – доходи майбутніх періодів (ст. 630),

поза тим, що при цьому досягається тотожність його сумарних значень, теж немає, позаяк це суперечитиме як постулату теорії бухгалтерського обліку, так і економічному змісту капіталу, за яким він засвідчує права власника на майно підприємства. Бо самі забезпечення наступних витрат і платежів, а особливо доходи майбутніх періодів ніяким чином не підпадають під визначення зобов’язань, тобто, кредиторської заборгованості, хоч у П(С)БО 11 “Зобов’язання” і стверджується: “З метою бухгалтерського обліку зобов’язання поділяються на:

- довгострокові;
- поточні;
- забезпечення;
- непередбачені зобов’язання;
- доходи майбутніх періодів” [131, ст. 6].

Адже за своїм економічним змістом забезпечення наступних витрат і платежів є резервами для покриття наступних (майбутніх) витрат сільськогосподарських підприємств на виплату відпусток працівникам,

додаткове пенсійне забезпечення тощо. Зобов'язання ж за цими витратами, як відомо, обліковуються за кредитом субрахунків 661 “Розрахунки за заробітною платою” та 651 “За пенсійним забезпеченням”, а не за рахунком 47 “Забезпечення майбутніх витрат і платежів”.

Причому нерідко в Головній книзі фігурують сальдо як за першими субрахунками саме в частині нарахованих, але не виплачених відпускних працівникам сільськогосподарських підприємств, так і створених для цього на останньому рахунку забезпечень, що практично подвоює суму зобов'язань, якщо притримуватись їхнього буквального тлумачення за згаданим вище положенням (стандартом) бухгалтерського обліку.

Варто також звернути увагу, що розуміння збільшення власного капіталу підприємства внаслідок надходження активів обґрунтував ще на початку ХХ ст. Ф. Єзерський, автор так званої “потрійної” бухгалтерії. Він пропонував відображати цей взаємозв'язок безпосередньо при їхньому оприбуткуванні від постачальників: дебет рахунка “Цінності”, кредит рахунка “Капітал”. А проводка, яку ми тепер складаємо за дебетом рахунка 20 “Виробничі запаси”, кредитом рахунка 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”, на його думку, взагалі не повинна відображатись у бухгалтерському обліку, оскільки при оприбуткуванні цінностей ніяких витрат у підприємства не виникає.

Вони стають реальними лише у випадку оплати постачальникам, у зв'язку з чим треба в момент платежу робити запис: дебет рахунка “Капітал”, кредит рахунка “Каса” [158, 449].

Як бачимо, остання проводка, запропонована Ф. Єзерським, цілком у дусі методологічного визначення витрат як “зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу” [123, 125]. Натомість за існуючою методикою бухгалтерського обліку зміни власного капіталу відбуваються з точністю до навпаки, адже при надходженні активів від постачальників він не збільшується, оскільки одночасно з цим зростають зобов'язання – кредиторська заборгованість перед ними. При погашенні цієї ж заборгованості, хоч і

проходить вибуття активів – коштів, однак це не зачіпає власного капіталу підприємств, оскільки тут складається проводка дебет рахунка 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”, кредит рахунка 31 “Рахунки в банках”.

Така методологічна суперечність особливо значима для сільськогосподарських підприємств, де типовим явищем є укладання договорів з переробними підприємствами на поставки першими виробничих запасів (пально – мастильних матеріалів, добрив, засобів захисту рослин тощо) навесні з умовою погашення заборгованості виробленою власною продукцією (зерном, цукровими буряками та ін.) після збирання врожаю. Таким чином, на практиці виходить, що сільськогосподарські підприємства тривалий час використовують залучені кошти, які однак відображаються не у складі їхнього власного капіталу, а навпаки, вираховуються з нього як зобов’язання. Нерідко такі зобов’язання, тобто, кредиторська заборгованість перед постачальниками взагалі в поточному році не погашаються, але тим не менше це жодним чином не відображається як збільшення власного капіталу сільськогосподарських підприємств, хоч насправді власне це й відбувається фактично. У результаті проходить викривлення оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств, як і показників ефективності використання власного капіталу, що нерідко зумовлює алогічність висновків за певною сукупністю об’єктів дослідження, оскільки в “Балансі” ф. № 1 ці особливості не помітні, тому визначити реальну масу власного капіталу на певний момент часу у кожному сільськогосподарському підприємстві за цією формою звітності неможливо.

Усунути ці суперечності можна за умови приведення структури пасиву “Балансу” ф. № 1 у відповідність з логікою впливу операцій з формування забезпечення наступних витрат і платежів та доходів майбутніх періодів, а також кредиторської заборгованості, яка відстрочена, на кругооборот засобів сільськогосподарських підприємств у взаємозв’язку, а не механічним виокремленням в ньому таких розділів, що не вписуються в теоретичне обґрунтування цієї звітної форми як звіту про фінансовий стан підприємства, що відображає на певну дату його активи, зобов’язання і власний капітал [123].

Тим більш помилковим є віднесення до зобов'язань доходів майбутніх періодів, адже це суперечить П(С)БО 15 “Дохід”, за яким він визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (підкр. – Н. Ж.).

Якщо ж притримуватись процитованого вище тлумачення за П(С)БО 11 “Зобов'язання”, то замість зменшення зобов'язання, що спричинює зростання власного капіталу, доведеться визнати, що доходи майбутніх періодів, навпаки, збільшують зобов'язання підприємства, отже, зумовлюють не зростання власного капіталу, а його зменшення.

Крім того, треба підкреслити, що розміщення статей у “Балансі” ф. № 1 не забезпечує достовірного визначення власного капіталу тих сільськогосподарських підприємств, які оподатковуються податком на прибуток, адже застосування при цьому рахунків 17 “Відстрочені податкові активи” та 54 “Відстрочені податкові зобов'язання”, сальдо за якими вказується як окремі статті “Балансу” ф. № 1, викривлює його валюту, відтак власний капітал, указаний в однойменному першому розділі цієї звітної форми, завищуючи на сальдо першого рахунка та занижуючи – на сальдо другого. Причому відбувається це систематично упродовж кожного звітного року, оскільки розбіжності між прибутком у “Звіті про фінансові результати” ф. № 2 та оподатковуваним прибутком у “Декларації про прибуток підприємства” змінюються за протилежними значеннями їхніх сум нерідко щоквартально. Таким чином, один раз завищується актив “Балансу” ф. № 1 – коли оподатковуваний прибуток перевищує суму прибутку за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2, іншого разу вже може збільшитись пасив “Балансу” ф. № 1 – якщо оподатковуваний прибуток є меншим від фінансового результату.

Власне це зумовлено вже самою специфікою діяльності сільськогосподарських підприємств, оскільки у першому півріччі валові витрати тут досить значні у порівнянні з валовими доходами. Таким чином, упродовж цього періоду оподатковуваного прибутку тут зазвичай не буває, хоч за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2 підприємство може мати як

прибуток від операційної діяльності, так інші доходи, отож загалом і прибуток від звичайної діяльності до оподаткування.

Таким чином, відображаються витрати з податку на прибуток, але як парадокс, заборгованості за ним перед бюджетом не виникає, зважаючи на те, що за Інструкцією до Плану рахунків у такому випадку треба скласти кореспонденцію дебет субрахунка 981 “Податок на прибуток від звичайної діяльності”, кредит рахунка 54 “Відстрочені податкові зобов’язання”. Відтак зазначена сума відображається як зменшення прибутку: дебет рахунка 79 “Фінансові результати”, кредит субрахунка 981 “Податок на прибуток від звичайної діяльності”, а потім і статті 350 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”, оскільки сальдо рахунка 79 “Фінансові результати” переносять на рахунок 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”. Тим самим підсумок за розділом 1 “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 у першому півріччі зазвичай занижується.

Однак на цьому викривлення не закінчуються, бо цю ж суму сільськогосподарські підприємства – платники податку на прибуток – змушені відобразити ще раз у розділу II “Довгострокові зобов’язання” цієї ж звітної форми за статтею 460 “Відстрочені податкові зобов’язання”, не зважаючи на те, що насправді це ніякі не зобов’язання, оскільки жодної заборгованості перед бюджетом при цьому не виникає, а тим більше їх не можна трактувати як довгострокові, бо вони зазвичай анулюються або ж переходять у свою протилежність – відстрочені податкові активи – упродовж року. Адже як перші, так і другі зумовлені тимчасовими різницями між податковим та обліковим прибутком (збитком) за певний період, що виникає в поточному звітному періоді. Лише у випадках постійних різниць це може виходити за межі поточного звітного року.

Але в будь-якому разі це лишень наслідок, на наш погляд, помилкової першопричини – створення двох різних методик визначення прибутку, які не узгоджуються між собою. Тому й намагання якимось чином їх ув’язати через кореспонденцію рахунків 17 “Відстрочені податкові активи” чи 54 “Відстрочені

податкові зобов'язання" є невдалим, оскільки призводить врешті-решт до викривлення інформації фінансової звітності про власний капітал. Бо на практиці навіть за тривалий період не забезпечується узгодження оподатковуваного прибутку з фінансовими результатами, відтак погашення податкових різниць, зважаючи на обмеження, встановлені фіскальним законодавством щодо включення до валових витрат певної їх частини, котра хоч і підпадає під визначення П(С)БО 16 "Витрати" як таких, що зумовлюють зменшення активів або збільшення власного капіталу, але, по суті, виключається при визначенні оподатковуваного прибутку.

Мова йде про те, що підприємство може оплачувати працівникам певні витрати у більших розмірах, ніж це дозволено, приміром щодо вартості проживання в готелі при відрядженнях, або оплати проїзду у м'яких чи спеціальних вагонах, і такі витрати у фінансовому обліку зумовлюють збільшення зобов'язань за субрахунком 372 "Розрахунки з підзвітними особами", тобто, призводять до зменшення власного капіталу. За фіскальним же законодавством до валових витрат можна відносити оплату вартості готелю чи проїзду виключно в межах установлених норм. Отже, тільки за цими витратами неминуче виникнуть розходження, які призведуть до появи відстрочених податкових активів і жодного анулювання у наступних звітних періодах бути тут не може.

Такі ж розходження оподатковуваного прибутку і прибутку за "Звітом про фінансові результати" ф. № 2 виникають внаслідок того, що до валових витрат не включається амортизація необоротних активів невиробничого призначення чи перевищення обмеження витрат на рекламу, благодійні внески, пеня, штрафи, тощо проти норм, установлених Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств". Оскільки ж будь-які витрати, навіть втрати від знецінення запасів чи їхньої нестачі у фінансовому обліку треба врешті-решт покривати через собівартість продукції, або ж безпосередньо за рахунок фінансових результатів, то в таких випадках сума останніх завжди буде відрізнятися від оподатковуваного прибутку. Цим зумовлюється переважне

виникнення практично фіктивного сальдо за рахунком 17 “Відстрочені податкові активи”, оскільки при наявності прибутку тут складають дві проводки: 1) дебет субрахунка 981 “Податок на прибуток від звичайної діяльності”, кредит субрахунка 641 “Розрахунки за податками”, аналітичний рахунок “Розрахунки за податком на прибуток” – на суму, яка нарахована від маси прибутку за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2, приміром від 200 тис. грн. $\times 25 \% = 50$ тис. грн.; 2) дебет рахунка 17 “Відстрочені податкові активи”, кредит субрахунка 641 “Розрахунки за податками”, аналітичний рахунок “Розрахунки за податками на прибуток” – на суму, визначену від перевищення оподаткованого прибутку над масою прибутку за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2, наприклад, $(280 \text{ тис. грн.} - 200 \text{ тис. грн.}) \times 25 \% = 20,0$ тис. грн.

Правда, остання сума не завжди фігурує у статті 060 “Відстрочені податкові активи” активу “Балансу” ф. № 1, бо одночасно за фіскальним законодавством до валових доходів включаються досить часто такі суми, які на рахунках сьомого класу “Доходи від реалізації і результати діяльності” не обліковуються. Це, наприклад, різниця між так званими “звичайними” і фактичними цінами реалізації продукції, оскільки у Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” вказано, що при бартерних операціях чи продажу продукції пов’язаним особам валовий дохід визначається за договірними цінами, які однак, не можуть бути нижчими від цін продажу, отриманих при звичайних умовах ведення господарської діяльності. Оскільки ж на сільськогосподарських підприємствах, зазвичай, установлюють для своїх працівників пільгові ціни для продажу продукції власного виробництва, то практично всі випадки реалізації адміністративно-управлінському персоналу та членам їхніх сімей підпадають під визначення пов’язаних осіб, оскільки вони є посадовими особами, уповноваженими здійснювати від імені підприємства юридичні дії чи знаходяться з ними в родинних стосунках [59, ст. 1, пп. 1.20, 1.26]. В результаті складається ситуація, коли одна й та ж сама операція з продажу сільськогосподарської продукції в податковому й фінансовому обліку

зумовлює різну величину валового доходу й доходу від реалізації, відтак вищу суму оподаткованого прибутку в порівнянні з визначеною у “Звіті про фінансові результати” ф. № 2 (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Відображення продажу пшениці на ПАП “Фортуна” Чортківського району Тернопільської області адміністративному персоналу за серпень 20010 р.

Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума. тис. грн.
Списано в реалізацію 126 ц зерна озимої пшениці за собівартістю	901	26	6552
Оприбутковано виручку від реалізації пшениці за пільговою ціною 52 грн. за один центнер, тобто, за собівартістю	301	701	6552
Дораховано валовий дохід як різницю між звичайною і пільговою ціною $(82 - 52) \times 126$	–	–	4158

Таким чином, на 4,2 тис. грн. валовий дохід ПАП “Фортуна” перевищив у цьому місяці оборот за кредитом субрахунка 701 “Дохід від реалізації готової продукції”. Водночас таким же є перевищення оподаткованого прибутку, оскільки валових витрат у цьому випадку немає, а фінансовий результат за цією операцією є нульовим, оскільки озима пшениця реалізовувалась за собівартістю.

В цілому ж це зумовлює завищення активу у “Балансі” ф. № 1, оскільки як наведені вище особливості відображення валових витрат, так і валових доходів спричиняють перманентне перевищення оподаткованого прибутку над прибутком за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2, хоч теоретично можливою є також і протилежна ситуація, оскільки у Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій передбачений рахунок 54 “Відстрочені податкові зобов’язання” та аналогічна за назвою стаття 460 у пасиві “Балансу” ф. № 1.

Завищення ж активу “Балансу” ф. № 1 автоматично зумовлює аналогічну зміну власного капіталу сільськогосподарських підприємств на нереальні суми,

які до того ще й перманентно зростають. У зв'язку з чим, на наш погляд, доцільно доповнити Інструкцією до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій кореспонденцією дебет 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”, кредит 17 “Відстрочені податкові активи”, використовуючи її за умови, що в наступному звітному році не відбулось анулювання статті 060 однойменної назви в активі “Балансу” ф. № 1.

Відповідно за рахунком 54 “Відстрочені податкові зобов'язання” згадану Інструкцію треба доповнити кореспонденцією за його дебетом з кредитом субрахунка 746 “Інші доходи від звичайної діяльності”, яку можна скласти в тому випадку, коли не відбулось анулювання статті 460 пасиву “Балансу” ф. № 1. Завдяки цьому буде можна, не порушуючи вимог фіскального законодавства, забезпечити достовірне формування власного капіталу на тих сільськогосподарських підприємствах, де він викривлюється через розглянуті вище особливості визначення прибутку за фіскальною і обліковою нормативно-правовою базою.

Науково виважена методологія обліку формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств повинна ґрунтуватись на його оптимальній диференціації за видами діяльності. Враховуючи особливості галузі, це насамперед має передбачати пропорційність розміщення основного й оборотного капіталу в рослинництві та тваринництві, тим більше, якщо виходити з перспектив щодо підвищення ефективності використання капіталу загалом, адже однобокий розвиток, коли на багатьох підприємствах в останні роки майже згорнуто виробництво тваринницької продукції через вилучення звідти оборотного капіталу, за принципом бумеранга вдаряє по ефективності рослинництва, оскільки вже тут доводиться більшу частину оборотного капіталу витратити на придбання мінеральних добрив, зважаючи на їхню більшу вартість у порівнянні з органічними. Неспівмірність вартості перших у порівнянні з другими зумовлює до того ж поступове вилучення оборотного капіталу, який функціонує у рослинництві, що призводить до втрати

потенційних можливостей підприємства на перспективу.

Тому існуюча практика, що склалась на сільськогосподарських підприємствах після 1990 року, коли, хоч і стихійно, але нібито в повній відповідності з намаганням уникнути надмірного ризику втрати оборотного капіталу через хронічну збитковість тваринництва почалось інтенсивне скорочення поголів'я тварин (приміром, поголів'я ВРХ зменшилось у 12,3 разу, поголів'я свиней – у 5,2 разу), повинна бути відкинута як невиправдана, оскільки взаємозв'язок рослинництва й тваринництва надто тісний не тільки з економічного погляду, але й біологічно та з міркувань забезпечення екологічно чистого виробництва.

Стосовно ж формування власного капіталу, то треба зважати на те, що навіть при нижчій середній нормі прибутку ($N_p = m / (C + V)$) у тваринництві, ніж у рослинництві потенційні можливості щодо збільшення маси власного капіталу тут вищі. зважаючи на обсяг функціонуючого в цій підгалузі капіталу за умови, що підприємство гармонізує розвиток обох підгалузей. Певна річ, це може бути досягнуто за умови реінвестування отриманого прибутку саме в капітал підприємства, а не спрямування його на споживання.

При цьому головною складовою науково обґрунтованого формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств має бути чітке інформаційно-аналітичне забезпечення управлінських рішень персоналу та зовнішніх користувачів, насамперед потенційних інвесторів, що є особливо важливим в умовах мінливості кон'юнктури на ринку сільськогосподарської продукції, характерної зараз, коли в одні роки тут виникає відносний надлишок продукції тваринного походження, відтак низький рівень цін на неї – період 1990-2004 років, а потім майже ажіотажний попит й відповідно 3-4-х кратне їхнє підвищення, яке відбулось у 2008 році щодо м'яса, чи затоварення внутрішнього ринку зерном – у 2002-2003 маркетинговому році або цукром – у 2007-2008 роках та відразу ж стрибок цін на нього – у 2009 році. В результаті внаслідок недоліків інформаційно-аналітичного забезпечення тактичні рішення менеджерів сільськогосподарських підприємств не були виваженими зі

стратегічного погляду: намагаючись диверсифікувати виробництво з метою уникнення фінансових ризиків втрати оборотного капіталу в дійсності якраз мимохіть цього не досягли, оскільки втратили можливість компенсувати недостатню прибутковість, а інколи – й збитковість одного виду продукції збільшенням маси прибутку за іншими.

Таким чином, ефективне формування власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах можливе за умови, коли внутрішні користувачі (менеджери, власники) забезпечені повною і достовірною інформацією, аналітична інтерпретація якої дає можливість приймати виважені управлінські рішення не тільки тактичного плану, але й на перспективу, що можливе за умови системності. Таку вимогу можна забезпечити лише тоді, коли зовнішня і внутрішня інформація поєднані в цілісній системі, котра класифікована за важливістю впливу тих чи інших чинників на формування власного капіталу.

2.2. Облікове забезпечення структурних трансформацій основного та оборотного капіталу

В економічній теорії вичерпно доведено, що капітал підприємств складається з двох частин: основного й оборотного. Водночас у процесі виробництва перший неминуче перетворюється у другий внаслідок зносу основних засобів, відтак вони врешті-решт через виручку (доходи) стають частиною грошей.

Проте визначенню таких трансформацій заважають недоліки методики бухгалтерського обліку основного й оборотного капіталу, які витікають із того, що в його теорії останнім часом пройшла підміна сутності зносу й амортизації основних засобів, які зараз трактуються однаково: “Знос основних засобів – сума амортизації об’єкта основних засобів з початку його корисного використання [129, ст. 3], що є, на нашу думку, викривленим розумінням прийнятого тлумачення амортизації в економічній теорії: “Амортизація – процес перенесення вартості основних виробничих фондів на готовий продукт

в міру фізичного та морального зношування” [106, 259].

По-перше, тут (тобто в економічній теорії) не стверджується ідентичності амортизації та зносу основних засобів, а лише підкреслюється, що нарахування першої пов’язано з другим, бо робити це за умови відсутності фізичного чи морального зносу було б алогічним. Окрім того, знос основних засобів однозначно вважається “... втратою ... основними фондами частини своєї вартості” [106, 258]. У визначенні ж амортизації про втрату вартості не йдеться.

По-друге, хоч “... передача вартості ... засобу виробництва на продукт, в утворенні якого він приймає участь, здійснюється за середнім підрахунком ... від моменту, коли він входить у процес виробництва, і до моменту ... , коли він повинен бути замінений новим екземпляром того ж роду ...” [95, 176], це лише умовне припущення для спрощення відображення операцій з визначення зносу основних засобів та їхньої амортизації, адже на практиці такого спрощеного варіанта немає.

Отже, зображуючи амортизацію і знос основних засобів графічно, жодним чином їх не можна показувати однією лінією, а лише двома. Навіть, якщо припустити, що тенденції зносу та амортизації основних засобів для їхнього простого відновлення у принципі максимально наближені одна до другої, то, як відомо, за аксіомою з геометрії вони усе ж таки зливаються в одну лінію лише в безконечності. На практиці це означає неможливість досягнення рівності:

$$A = Z, \quad (2.4)$$

де: A – сума амортизації;

Z – сума зносу основних засобів.

Бо попри всі старання поки що не знайдено інструмента точного підрахунку суми зносу основних засобів, як і не доведено емпірично, що той чи інший спосіб нарахування амортизації дає максимальне наближення до шуканої величини цього джерела коштів для простого відтворення основних засобів.

На нашу ж думку, цього і в принципі неможливо досягти, оскільки навіть за умови появи обґрунтованого способу визначення фізичного чи морального

знос об'єктів говорити про рівність $A = Z$ підстав не буде, бо сума амортизації завжди мусить перевищувати загальну суму зносу, зважаючи на тенденції інфляції. Тому знаючи, що врешті-решт, сума зносу будь-якого об'єкта при ліквідації дорівнює його первинній вартості (якщо, звісно, абстрагуватись від того, що внаслідок ліквідації об'єктів отримують металобрухт, інші матеріали, отож насправді рівності тут теж немає), усе ж таки доводиться визнати помилковість наведеного вище тлумачення за П(С)БО 7 “Основні засоби” щодо прирівнювання амортизації до зносу необоротних активів.

Підтвердженням неідентичності цих категорій є те, що донедавна знос основних засобів, хоч і прирівнювався сумарно до їхньої амортизації, але тільки частково – за нарахованою на повне відновлення. Тому й обліковувались вони на окремих синтетичних рахунках: 02 “Знос основних засобів” та 86 “Амортизаційний фонд”, який мав тоді два субрахунки: 1. На повне відновлення; 2. На капітальний ремонт [119]. Тепер же ці відмінності проігноровано і, виходячи з однакового трактування цих різних дефініцій за П(С)БО 7 “Основні засоби”, взагалі об'єднано їх облік на одному синтетичному рахунку 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” [118].

Таким чином, замість рівняння, завжди матимемо нерівність $A > Z$, через що й виникає за теперішньою методикою бухгалтерського обліку і звітності недолік, який взагалі не дає можливості визначити достовірну вартість власного капіталу підприємства загалом, а основного та оборотного – зокрема. Адже кожний із встановлених у П(С)БО 7 “Основні засоби” методів визначення амортизації дає різні суми. Тому, залежно від того, який із них застосовується на підприємстві, буде визначена номінальна сума основного та оборотного капіталу підприємства, оскільки вона визначається, як відомо, за рівнянням $K = A - П$.

Це підтверджують розрахунки, виконані на одному з підприємств Тернопільської області (табл.2.4).

Отже, за умови переходу ВАТ “Агропродукт” на інші способи нарахування амортизації, основний капітал буде відхилятися від визначеного за

прийнятим тут податковим методом від $(3012,5 - 2334,5) = + 678,0$ тис. грн., до $(2267,2 - 2334,5) = - 67,3$ тис. грн. – за методом зменшення залишкової вартості та прямолінійним методом, що суперечить логіці, адже виглядає так, нібито величина основного, відтак оборотного капіталу, залежить не від об'єктивних економічних процесів, пов'язаних із кругооборотом власного капіталу на підприємстві, а від суб'єктивного вибору облікових процедур з нарахування амортизації основних засобів.

Таблиця 2.4

Вплив амортизації на основний і оборотний капітал ВАТ “Агропродукт”
с. Росохач Чортківського району Тернопільської області.

(тис. грн.)

Способи нарахування амортизації основних засобів	Первісна вартість основних засобів	Сума зносу основних засобів	Залишкова вартість основних засобів	Сума капіталу		
				Власного	Основного	Оборотного
Податковий – прийнятий на підприємстві	3469,1	1059,3	2409,8	4833,4	2334,5	2498,9
Прямолінійний	3469,1	381,3	3087,8	4833,4	3012,5	1820,9
Зменшення залишкової вартості	3469,1	1122,8	2346,3	4833,4	2267,2	2566,2
Прискореного зменшення залишкової вартості	3469,1	794,5	2674,6	4833,4	2595,5	2237,9
Кумулятивний	3469,1	678,0	2791,0	4833,4	2711,9	2121,5
Виробничий	3469,1	391,9	3077,2	4833,4	2998,1	1835,3

Джерело: Розрахунки автора з використанням “Балансу” ф. №1 ВАТ “Агропродукт”

Зауважимо, що у цьому прикладі внаслідок нарахування амортизації відбувається лише перелив основного капіталу в оборотний, тому загальна сума власного капіталу виходить незмінною, незалежно від того, який із способів нарахування амортизації використовується. Однак у тих випадках, коли зростання амортизації призводить до збитковості підприємства відбудеться вже зменшення власного капіталу підприємства, оскільки перевищення доходу від

реалізації над витратами діяльності тут немає, а тому й алгебраїчне правило збільшення одного з доданків та зменшення іншого, тобто амортизації і прибутку на однакові суми, дає той самий підсумок, у такому разі не діє. Отож, враховуючи, що за своєю обліковою політикою підприємства мають право вибирати будь-який із встановлених П(С)БО 7 “Основні засоби” метод нарахування амортизації, доводиться визнавати, що діюча методика її відображення призводить до викривлення звітних показників про формування основного та оборотного капіталу.

Адже зрозуміло, що об’єктивність зносу основних засобів, тобто, незалежність від будь-яких підходів до тлумачення його сутності чи методики бухгалтерського обліку, унеможливорює корекцію його впливу на кругообіг власного капіталу підприємства, у той час, як нарахування амортизації цілком залежить від рішень менеджерів чи бухгалтерів підприємств щодо вибору способів її визначення. Можливий також інший порядок її формування: замість включення у витрати виробництва, як прийнято за теперішнім Планом рахунків, здійснювати це шляхом віднесення за рахунок прибутку – таку методику вже застосовували в минулому [155, 370].

Взагалі, у принципі амортизацію можна й не нараховувати, бо навіть за умови збереження існуючої методики її відображення як елемента витрат діяльності підприємства, в кінцевому підсумку при формуванні основного та оборотного капіталу підприємства все зводиться до тієї частини доходу, яка покриває ці витрати. Тому тут діє математична аксіома щодо доданків, від перестановки яких у даному разі сума власного капіталу не змінюється. Таким чином, необхідний контроль за формуванням цих складових власного капіталу, адже інакше неможливо забезпечити згадане якісне й кількісне відношення між ними, що зумовлює необхідність дослідження органічної будови капіталу та низка похідних показників, котрі слугують основою економічного аналізу ефективності функціонування власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Проте в системі бухгалтерського обліку ці складові власного капіталу не

визначаються, відтак у фінансовій звітності не відображаються, через що унеможлиблюється економіко-аналітична оцінка формування власного капіталу, забезпеченості ним підприємств, особливо стосовно гармонізації його структури. Водночас проблема виокремлення в бухгалтерському обліку структурних складових статутного (пайового) капіталу може бути вирішена, оскільки в економічній теорії, поряд із визначенням капіталу як “самозростаючої вартості”, наводиться чітке формулювання його складових.

Зокрема, К. Маркс вказував, що “... капітал ділиться на постійний капітал, або вартість засобів виробництва, і змінний капітал, або вартість робочої сили, тобто загальну суму заробітної плати” [94, 581], а інший класик – А. Сміт – наводив формулювання, яке прямо стосується сільського господарства: “Та частина капіталу фермера, яка вкладена в землеробські знаряддя, є основний капітал, а та, яка вкладена в заробітну плату і засоби утримання його робітників, є оборотний капітал” [152, 206]. Отож, оскільки бухгалтерський облік та фінансова звітність мають забезпечувати вичерпну й достовірну інформацію про виробничо-фінансову діяльність підприємств, яка загалом вписується в кругообіг і оборот капіталу, то економічна теорія в цій частині може бути методологічною основою обґрунтування шляхів вирішення окресленої вище проблеми щодо облікового забезпечення трансформації основного та оборотного капіталу на сільськогосподарських підприємствах.

Але, на жаль, існуюча методологія й методика бухгалтерського обліку відійшли від економічної сутності капіталу підприємства як сукупності основного та оборотного і вони зараз обліковуються змішано. Це не мало би суттєвого значення, якби за теперішнім Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій не було введено синтетичних рахунків для відображення додаткового та резервного капіталу. Таким чином виникла дилема, куди відносити сальдо рахунків четвертого класу, оскільки однозначно сказати, належить воно до основного чи оборотного капіталу неможливо, особливо стосовно сальдо рахунка 43 “Резервний капітал”, а зараз – і решти, бо якщо за

кредитом рахунка 42 “Додатковий капітал” на сільськогосподарських підприємствах раніше здебільшого обліковувалась дооцінка необоротних активів, то становище ускладнилось у 2008 р., оскільки наказом Міністерства фінансів України “Про зміни в бухгалтерському обліку” від 14.10.08 р. № 1238 уведено кореспонденцію рахунків дебет 40 “Статутний капітал” та 45 “Вилучений капітал” з кредитом рахунка 42 “Додатковий капітал”. В результаті цього ускладнюється облікове забезпечення трансформацій основного та оборотного капіталу сільськогосподарських підприємств і як перший, так і другий не виокремлюються ні на рахунках бухгалтерського обліку, ні у фінансовій звітності, насамперед у “Балансі” ф. № 1 та “Звіті про власний капітал” ф. № 4, що взагалі унеможливує контроль за формуванням обґрунтованої структури власного капіталу.

Водночас треба зазначити, що як економічне, так і облікове тлумачення оборотного капіталу не є однозначним. Зокрема, за марксистським підходом оборотним капіталом вважається тільки той, який функціонує у виробництві (сировина й напівфабрикати), а гроші, готові вироби відносяться до капіталу обігу. У вітчизняній теорії бухгалтерського обліку, а точніше, у “Балансі” ф. № 1 розуміння оборотного капіталу, дещо антиподичне до його сутності як категорії пасиву, базується на визначенні А. Сміта: “Капітал купця повністю представляє капітал оборотний” [152, 292], позаяк до оборотних активів тут відносять грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації та споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу [124, ст. 1].

Не вдаючись у складні політекономічні обґрунтування відмінностей між оборотним та обіговим капіталом, як і особливостей їхнього тлумачення А. Смітом та К. Марксом, зазначимо, що з точки зору аналітичної інтерпретації ефективності функціонування власного капіталу сільськогосподарських підприємств є сенс у такому поділі, зважаючи на визначальну специфіку галузі, яка полягає у значному розриві робочого періоду з періодом виробництва, як і тривалості останнього, та між ними разом узятими й моментом надходження

виробленої продукції за більшістю її видів. В результаті тут існують немовби різні цикли обороту капіталу, причому насамперед у сфері виробництва, хоч частково й у сфері обігу, бо приміром, цикл обороту капіталу, задіяного у виробництві ярих культур, овочів, картоплі, цукрових буряків, соняшнику триває в межах одного звітного року, а того, що функціонує при вирощуванні озимих зернових чи ріпаку, багаторічних трав, великої рогатої худоби – виходить за його межі, або й кількох звітних років.

Не співпадають тут не тільки тривалість періоду виробництва, але й час робочого періоду. Таким чином, загальна потреба в залученні оборотного капіталу теж відрізняється, зумовлюючи його більшу масу у сфері виробництва тих видів продукції, де тривалість робочого періоду більша, оскільки її можна вважати добутком середньої маси оборотного капіталу, яка потрібна для забезпечення комплексу робіт на вирощуванні певної культури за один день, на тривалість проведення таких робіт.

Зважаючи ж на те, що технологія вирощування основних сільськогосподарських культур є практично однаковою (підготовка ґрунту, догляд за посівами, збирання), та що у розрахунку на одиницю площі витрати праці, пально-мастильних матеріалів тощо приблизно рівні, доходимо до висновку, що маса оборотного капіталу, який функціонує у сфері виробництва продукції рослинництва головним чином залежить від тривалості вирощування культур.

Іншою є залежність між масою оборотного капіталу, який функціонує при виробництві тих видів продукції тваринництва, де вона надходить безперервно, наприклад, у молочному скотарстві, птахівництві. Якщо період обороту оборотного капіталу при вирощуванні тварин на м'ясо доволі довгий, то у згаданих підгалузях тваринництва він обмежується практично одним днем. Отже, теоретично можна припустити, що в молочному скотарстві маса оборотного капіталу є мінімальною константою. Це витікає з рівняння:

$$M_{ок} = \bar{K}_{об} \times T, \quad (2.5)$$

де: $M_{ок}$ – маса оборотного капіталу;

$\bar{K}_{об}$ – середньоденна маса оборотного капіталу, який функціонує у сфері

виробництва;

T – період обороту оборотного капіталу.

Приміром, у молочному скотарстві для утримання ферми на 100 корів у розрахунку на день потрібно 1000 грн. оборотного капіталу, то це заодно означає, що його загальна маса тут дорівнює цій же сумі ($M_{ок} = 1000 \times 1$). Адже щоденна реалізація виробленого молока дає змогу відразу повернути авансований оборотний капітал.

Коли ж мова йде про вирощування великої рогатої худоби на м'ясо, то авансований оборотний капітал, навіть якщо допустити, що його середньоденна потреба буде при цьому однакова, становитиме у сотні разів більшу масу, оскільки його повернення теж пов'язане з реалізацією виробленої продукції – живої маси тварин, а це можливе мінімум через 1,5 року, або $(365 \times 1,5) = 547$ днів.

Звісно, такі умовиводи є лише абстрагованим дедуктивним осмисленням специфіки функціонування оборотного капіталу на сільськогосподарських підприємствах, бо в конкретних умовах свої поправки в теоретичні конструкції його обороту вносять інші різноманітні чинники – від суто організаційних, залежних від менеджерів галузі, до біологічних, економічних тощо. Скажімо, необхідність урахування сервіс-періоду для тільних корів, їхньої яловості, хвороб, або ж затримки при розрахунках за реалізоване молоко і т. ін. Але в цілому закономірності тут загальні: маса оборотного капіталу, який функціонує у сфері виробництва, об'єктивно залежить від тривалості робочого періоду, звичайно з урахуванням відмінностей у питомій потребі за кожним видом продукції.

Що ж стосується обігового капіталу, то природні чинники тут відіграють не таку вирішальну роль, а головними є економіко-організаційні, зокрема, тривалість обороту його складових: грошей, готової продукції, зазвичай, залежить від оперативності рішень менеджерів. Правда, за тими видами готової продукції, які можуть тривалий час зберігатись, рішення менеджерів інколи є свідомо протилежними: наприклад, в останні роки нерідко зерно реалізують

не відразу після збирання, а значно пізніше, зважаючи на кон'юнктуру ринку, аби уникнути втрат від обвального падіння цін, яке призводить до того, що оборотний капітал взагалі вимивається зі сфери сільськогосподарського виробництва.

Зрозуміло, що стихійне формування цих складових власного капіталу не можна визнати прийнятним, тому вкрай потрібна звітна інформація не тільки про загальну суму власного капіталу, але й співвідношення між основним і оборотним капіталом, зважаючи на те, що тільки при оптимальному значенні цього показника можливий ефективний кругооборот і оборот власного капіталу загалом. Адже, як підкреслював К. Маркс: “Між усіма засобами, які діють на цьому підприємстві, існує не тільки відоме якісне, але і визначене кількісне відношення, відома пропорційність розмірів. Ці матеріальні відносини і пов'язані з ним відношення вартості факторів, які входять у виробничий капітал, визначають цей мінімальний розмір, якого повинні досягти для того, щоб перетворити приріст виробничого капіталу в додаткову робочу силу чи тільки в перші” [94, 79]. Тому необхідно шукати вихід із ситуації, що склалась зараз унаслідок недоліків облікового забезпечення трансформацій основного та оборотного капіталу і зробити це можна, на наш погляд, якщо виконати певні математичні дії за балансовим рівнянням Й. Шера: $A = K + П$.

Зокрема, спочатку треба визначити чисту вартість власних активів $A - П$. Потім їх треба розділити на власні необоротні й оборотні активи. Частково тут доведеться використовувати розрахунковий метод, оскільки у “Балансі” ф. № 1 немає поділу активів на власні і сформовані за рахунок пасивів: позик банку, кредиторської заборгованості. Тому алгоритм розрахунку основного й оборотного капіталу буде таким:

а) визначення чистих активів підприємства (від валюти активу балансу відняти підсумки за розділами II, III, IV і V його пасиву);

б) визначення вартості чистих необоротних активів (від підсумку незавершеного будівництва та залишкової вартості основних засобів і довгострокових біологічних активів відняти підсумок третього розділу пасиву

балансу, а також показник статті 420 “Цільове фінансування” (звісно, за умови, що довгострокові зобов’язання є джерелом таких, або ж капітальні інвестиції здійснено за бюджетні кошти). Оскільки в “Балансі” ф. № 1 чи “Примітках до річної фінансової звітності” ф. № 5 така інформація відсутня, уточнювати пов’язаність довгострокових зобов’язань чи цільового фінансування з капітальними інвестиціями доводиться за даними аналітичного обліку;

г) визначення вартості чистих оборотних активів як різниці між загальною сумою чистих активів та сумою чистих необоротних активів.

Результати такого розрахунку на прикладі ЗАТ “Агропродукт” с. Росохач Чортківського району Тернопільської області є такими (додаток В).

Зокрема, можна стверджувати, що ЗАТ “Агропродукт” має 2334,5 тис. грн. основного та 2498,9 тис. грн. оборотного капіталу, хоч коли виходити з економічної теорії, за якою основний капітал тлумачиться як вартість основних виробничих фондів [106, 257], сума першого мала би дорівнювати 2409,8 тис. грн., тобто, залишковій вартості необоротних активів. Але при цьому не враховується того, що насправді капітал усе ж таки є джерелом засобів, які обліковуються як активи. Тому в “Балансі” ф. № 1 його відображають у пасиві, бо приміром, Ф. Ляйтнер зазначав, що актив і пасив протиставляються один одному як застосування й утворення капіталів. Пасив указує капіталоутворення, а актив – капіталозастосування, або ж – за висловом Г. Обета – активна сторона балансу означає, що саме є в наявності, пасивна сторона – що саме повинно бути [184, 280].

Отже цілком правомірно вважати небезспірним прирівнювання основних виробничих фондів до основного капіталу, бо між ними немає абсолютної тотожності навіть при сумарному співпаданні: це могло би бути на ЗАТ “Агропродукт” за умови, коли б 75,3 тис. грн. довгострокових кредитів банків – стаття 440 пасиву “Балансу” ф. № 1 – було використано на придбання не основних, а оборотних засобів. Оскільки ж указана сума використана на придбання автомобіля, ця частина вартості основних засобів сформована не за рахунок власного капіталу і при визначенні основного капіталу її доводиться

враховувати, хоч вона й не відображена в першому розділі “Балансу” ф. № 1.

Однак це не єдиний недолік вітчизняної фінансової звітності, який витікає з недостатньої теоретичної обґрунтованості змісту категорії капітал з облікової точки зору. Це сталося тому, що в економічній теорії названа проблема залишилась поза увагою науковців. Лише К. Маркс намагався її висвітлити, що засвідчує його листування з Ф. Енгельсом, до якого він звертався з проханням продемонструвати на взірці староіталійської бухгалтерії, як капіталіст використовує у проміжний час повернуті гроші доти, поки він на ці гроші здійснить заміну основного капіталу: “Ти, як фабрикант, повинен знати, що ви робите з грішми, які надходять для заміщення основного капіталу до того часу, коли його необхідно замінити *in natura*. І ти повинен відповісти мені на це питання (без теорії, суто практично)” [97, 270]. Але не дивлячись на це, а також визнання такими відомими вченими як О. Рудановський, М. Лунський, О. Галаган та ін. твердження їхнього сучасника Й. Шера, що кінцева мета бухгалтерії полягає в подвійному виведенні капіталу [190, 40], їхні спроби на початку ХХ ст. не увінчались теорією в її сутнісному розумінні як системи вірогідних знань у цьому випадку про природу капіталу, бо у 30-х роках ХХ ст. через ідеологічні причини капітал як категорія з бухгалтерського обліку взагалі був вилучений.

Відсутність же переконливого методологічного обґрунтування сутності капіталу в теорії бухгалтерського обліку, адже донині її вичерпно не підтверджено ні балансовим, ні юридичним трактуванням, зумовлювала й зумовлює, по суті, його стохастичне розуміння як джерела активів підприємства. Тому-то й доходило до абсурду, коли до них відносили навіть знос основних засобів, поряд із амортизаційним фондом, що засвідчує зміст балансу за 80-90 роки ХХ ст. (табл. 2.5).

При цьому неправомірність включення зносу основних засобів до власних джерел очевидна, оскільки у такому разі виходить, що чим більше зношений той або інший об’єкт, тим краще для підприємства, бо це забезпечує автоматичне зростання власних джерел. Насправді ж усе відбувається з

точністю до навпаки і це наглядно засвідчила практика 90-их років ХХ ст., коли на багатьох сільськогосподарських підприємствах колишня матеріально-технічна база досягла критичної межі зносу, але здійснити хоч би просте відтворення основних засобів було неможливо через відсутність для цього необхідних джерел коштів.

Таблиця 2.5

Статті розділів пасиву балансу річного звіту
сільськогосподарських підприємств
(у зведеному звіті 347 колгоспів Тернопільської області за 1985 рік)
(крб.)

Розділи і статті балансу	№ рядка	Сума	
		на початок року	на кінець року
I. Джерела власних і прирівняних до них засобів			
1. Неподільний фонд (85)	0690	1335279	1443823
2. Знос основних засобів (02)	0700	233832	255078
III. Різні кредити банку, розрахунки та інші пасиви			
Амортизаційний фонд та інші джерела на капітальний ремонт	1030	2225	1113
Баланс	1190	2631608	2807189

Адже віртуальність такого джерела як амортизація⁸ переконливо довів М. Чумаченко, вказуючи, що вона є не “звичайними” фактичними, а розрахунковими (відкладеними) витратами, котрі відображають знос основних засобів [186, 6]. Реальні ж джерела формування власного капіталу утворюються внаслідок отримання сільськогосподарськими підприємствами доходів (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг, а також необоротних і оборотних активів. Тому можна цілком обгрунтовано розглядати дохід

¹. Доречно підкреслити, що в Європі таких статей до джерел майна підприємства не відносили. Наприклад, у Порівнюючому (збірному) балансі Ради молочарської за 1938 р. (м. Львів) амортизацію відображено у розділі II “Редукційні фонди” як “Резерв на уморення нерухомості” у сумі 158342 злотих [181, 294].

(виручку) в контексті її поділу на фонд заміщення і фонд відтворення. Лише для зручності виокремлення з останнього частини, яка може бути спрямована на розширене відтворення, є сенс уживати дефініцію “амортизаційний фонд”, бо амортизація є джерелом фінансових ресурсів простого відтворення, оскільки відображає тільки втрату частини вартості основних засобів, тобто їхній знос. Тому її рівність останньому є, по суті, економічною тавтологією. Тим більше некоректно говорити про накопичену амортизацію, адже за рахунком 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” діюча методика не дає можливості це зробити, адже тут можливі операції з відображення як зменшення, так і збільшення зносу, не пов’язаного з нарахуванням амортизації необоротних активів.

Таким чином, за умови, що на сільськогосподарському підприємстві упродовж звітної періоду проходило оприбуткування основних засобів, які вже експлуатувались іншими суб’єктами, або ж тут списали якийсь об’єкт унаслідок його зносу, виникає сумарне неспівпадання обороту за кредитом цього рахунка з дійсною сумою нарахованої амортизації, що відображається зараз на позабалансовому рахунку 09 “Амортизаційні відрахування”. У цьому випадку за рахунком 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” різниця між кредитовим і дебетовим оборотами становить $(1185,4 - 670,5) = 514,9$ тис. грн., що майже у два рази перевищує кредитовий оборот за рахунком 09 “Амортизаційні відрахування”(табл. 2.6).

Внаслідок цього неможливо за “Балансом” ф. № 1 скласти уявлення про трансформацію основного капіталу в оборотний, поскільки стаття 032 “Знос” першого розділу його активу, зважаючи на викладене, для цього використаною бути не може. Водночас, як підкреслив П. Хомин, на позабалансових рахунках не застосовується подвійний запис та балансове узагальнення, тому відображення сум на рахунку 09 “Амортизаційні відрахування” не дає впевненості, що тут не допущено технічних помилок [179, 106].

Тому існуюча методика обліку зносу й амортизації не може визнаватись відповідною вимогам відображення трансформації основного капіталу в

оборотний, оскільки тут насамперед ігнорується двоїстість капіталу, адже в економічній теорії капітал з одного боку ототожнюється з виробничими фондами, а з іншого – вважається виробничим відношенням, за якого відбувається привласнення частини неоплаченої праці [106, 254-257]. У теорії ж бухгалтерського обліку капіталом вважається частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань [124, ст. 1]. Таким чином, поза тим, що власне економічна теорія має бути методологічною основою бухгалтерського обліку, цього наразі немає, бо на відміну від виробничих фондів – активів – за першою, у бухгалтерському обліку його розглядають як їхній антипод – пасив, тому й обліковують на пасивному рахунку.

Таблиця 2.6

Операції за рахунком 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” та 09 “Амортизаційні відрахування” у ВАТ “Агрополіс” Чортківського району Тернопільської області за 2010 р.

№ оп.	Зміст операцій	Відображення на рахунках:					
		13 “Знос (амортизація) необоротних активів”			09 “Амортизаційні відрахування”		
		Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	Нараховано амортизацію основних засобів	831	131	259,1	–	09	259,1
2	Оприбутковано комбайн марки “Клаас”, який був в експлуатації з відображенням: – залишкової вартості – суми зносу	109	152	2460,2	–	–	–
		109	131	926,3	–	–	–
3	Списано вантажний автомобіль “Камаз” внаслідок його ліквідації	131	105	670,5			
	Оборот за рахунками 131 та 09	670,5	1185,4		–	259,1	

Ця розбіжність між економічною та обліковою теоріями щодо сутності

категорії “капітал” зумовлює недоліки як бухгалтерського обліку, так і фінансової звітності, врешті її аналітичної інтерпретації, оскільки навіть його сумарні показники при цьому виявляються нетотожними: за економічною теорією як капіталом, правда, залученим, вважаються кредити; у бухгалтерському обліку, відтак у звітності, кредити відносяться до зобов’язань, які при визначенні власного капіталу вираховуються з вартості активів підприємства, а тому ні до основного, ані до оборотного капіталів їх віднести не можна.

Проте у вітчизняній теорії бухгалтерського обліку з відомих причин категорія “капітал” довгий час взагалі не досліджувалась, а тому у підручниках визначення основного й оборотного капіталу відсутнє, і мова йде лише про його загальну суму. надто узагальнено: “У балансах капіталістичних підприємств основною статтею пасиву є “капітал”, що показує розмір вкладеного в підприємство приватного капіталу” [42, 63]; “Відповідно до балансового рівняння різниця між загальною сумою вартості всього майна підприємства ... та сумою боргів перед ним і між загальною сумою заборгованості підприємства, показує суму власного капіталу даного підприємства” [27, 43].

Тим не менше, за кожним із наведених формулювань чітко помітне інваріантне тлумачення капіталу від прийнятого в економічній теорії його ототожнення з матеріальними носіями. З урахуванням відмінностей тлумачень цієї категорії за економічною та обліковою теоріями доводиться визнати, що об’єктивно присутня двоїстість капіталу як явища: прояв його у формі фізичного капіталу, тобто, у конкретній формі, та паралельно – у формі матерії – субстанції, котра теж є різноманітною, рухливою і змінюваною, але, на відміну від фізичного капіталу в його розумінні за економічною теорією як речових факторів виробництва [106, 253], невичерпною. Особливо така двоїстість капіталу помітна тоді, коли у повній відповідності з принципом автономності за П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” підприємство розглядається як юридична особа, що відокремлена від власників.

Бо хоч майно підприємства відображається у його балансі за активними рахунками першого-третього класів як реальні фізичні об'єкти, зрозуміло, що підприємству воно не належить, оскільки справжніми власниками є ті, що вклали в нього свій капітал. Тобто тут наглядно видно відокремлення майна як фізичних матеріальних об'єктів від його абстрактного втілення в акціях чи облігаціях, що самі по собі, попри їхню назву “цінні папери”, жодної конкретної вартості не мають. Вартість же акцій (облігацій) як правової категорії за політекономічним тлумаченням капіталу може розглядатись як “самозростаюча вартість”.

Таким чином, на наш погляд, цілком правомірно вважати акціонерний капітал абстрактною вартістю майна його власників, бо про конкретне майно тут не йдеться і можна припустити, що насправді в цьому випадку наглядно проявляється відмінність споживної вартості від вартості в її абстрактному розумінні як спільних найбільш суттєвих сторін засобів і предметів праці, котрі вважаються фізичним капіталом за економічною теорією. А сутність капіталу з позиції сукупності глибинних відношень зумовлює його розгляд, послуговуючись філософською термінологією, як “речі в собі” з поправкою на його економічну субстанцію, але аж ніяк не однозначно лише в сенсі конкретних засобів і предметів праці.

Розглядаючи трансформації основного та оборотного капіталу, необхідно мати на увазі, що вони тісно пов'язані з витратами й доходами підприємств, і це підкреслюється у формулюваннях їхнього визначення. Зокрема, як відомо, за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 16 “Витрати” ними визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу (підкр. наше – Н. Ж.) (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені. Подібним чином за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 15 “Доходи” – дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (підкр. наше – Н. Ж.) (за винятком зростання капіталу за

рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена.

Однак насправді за існуючою методикою відображення господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку ні витрати, ані доходи безпосередньо не впливають на величину власного капіталу, оскільки рахунки 23 “Виробництво” та класів 8 “Витрати за елементами”, 9 “Витрати діяльності”, як і класу 7 “Доходи і результати діяльності” з рахунками класу 4 Власний капітал та забезпечення зобов’язань“ не кореспондують [63].

Водночас ми не заперечуємо того, що внутрішній взаємозв’язок витрат, доходів і власного капіталу існує, причому вплив перших двох на величину останнього діаметрально протилежний, але не прямолінійно, а опосередковано – через фінансові результати. Тому коректнішим, на наш погляд, розглядати спочатку вплив витрат і доходів на величину фінансових результатів, маючи на увазі, що принаймні не всі витрати відразу ж позначаються на їхній величині, оскільки прибуток (збиток) визначається лише за реалізованою продукцією, а матеріалізовані в перехідних залишках готової продукції чи незавершеному виробництві на нього не впливають.

Таким чином, доцільно скоригувати зміст тлумачень доходів і витрат за згаданими вище П(С)БО 15 “Доходи” та 16 “Витрати”, зважаючи на взаємозв’язок цих показників (рис. 2.3).

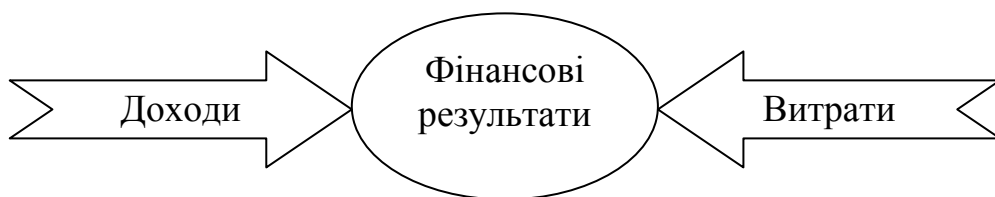

Рис. 2.3. Вектори впливу витрат і доходів на формування фінансових результатів підприємства

Зокрема, можна констатувати, що витрати зумовлюють зменшення фінансових результатів підприємства, тому на рисунку вони зображені справа, зважаючи на те, що рахунок 79 “Фінансові результати” – пасивний. З цієї причини доходи розміщені зліва, адже вони забезпечують зростання прибутку

підприємства.

Виходячи з цього, тлумачення доходів за пунктом 5 однойменного П(С)БО 15, на наш погляд, повинно бути таким: “Дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов’язання, що зумовлює зростання прибутку ...” (підкр. наше – Н. Ж.), а далі – за текстом.

Відповідно з цим пункт 6 П(С)БО 16 “Витрати” слід викласти у такій редакції: “Витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів або збільшення зобов’язань, що призводить до зменшення прибутку ...” (підкр. наше – Н. Ж.), а далі – за текстом.

Розглядаючи ж формування власного капіталу підприємства, треба зазначити, що його внутрішній взаємозв’язок з витратами й доходами опосередковується внаслідок особливостей кореспонденції рахунків і схематично виглядає лише як розподіл прибутку чи покриття збитку (рис. 2.4).

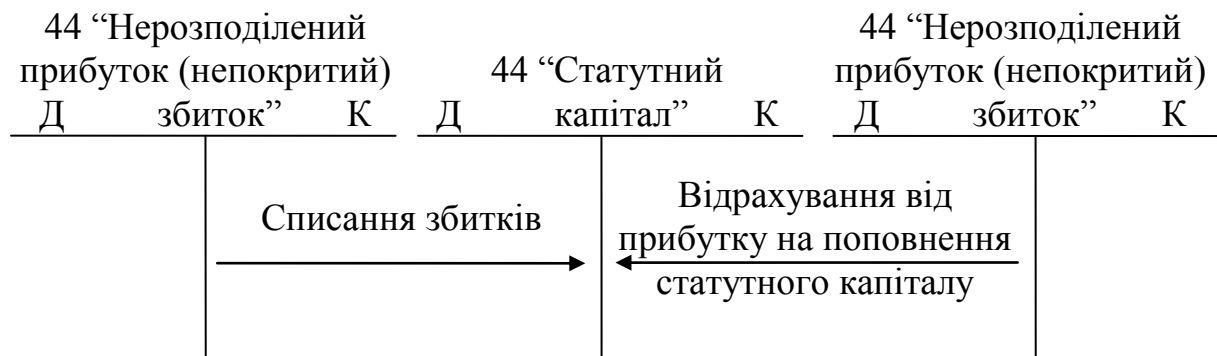

Рис. 2.4. Схема взаємозв’язку фінансових результатів і власного капіталу

Причому цей взаємозв’язок фінансових результатів може бути формалізованим, коли на підприємстві здійснюють записи у кореспонденції рахунків дебет 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”, кредит 40 “Статутний капітал” чи неформальним – якщо такий запис не зроблено. Тоді за даними бухгалтерського обліку окремо відображаються сальдо рахунка 40 “Статутний капітал”, яке є незмінним, та сальдо субрахунка 441 “Прибуток нерозподілений”. У “Балансі” ф. № 1 ці величини теж будуть відображені як окремі статті першого розділу пасиву.

Проте це не впливає на реальну величину власного капіталу, оскільки він визначається як алгебраїчна сума показників першого розділу “Балансу” ф. № 1, що з позицій облікових працівників виглядає рівноцінним. Однак із юридичної точки зору це не можна вважати виправданим, бо, як відомо, величина статутного капіталу зафіксована у статуті підприємства. Тому логічно вважати, що дані бухгалтерського обліку та показники фінансової звітності мають адекватно відображати реальний стан підприємства, забезпечуючи достовірність інформації про наявність активів, зобов’язань і капіталу підприємства, що неможливе, якщо нехтувати відображенням впливу фінансових результатів на величину його статутного капіталу, особливо за умови збитковості діяльності підприємства.

2.3. Відображення кругообороту власного капіталу сільськогосподарських підприємств на рахунках бухгалтерського обліку

Кругооборот капіталу, подібно до кровообігу, живить організм підприємства, завдяки чому забезпечується безперервність його діяльності. Цю метафору можна продовжити, порівнявши рух власного капіталу за його складовими у натурально-речовій формі з кровоносними судинами, котрими він, ніби своєрідний економічний “флогістон”, тобто, така ж абстракція, яку алхіміки вважали приналежною до горіння, перетікає з однієї стадії в іншу, “згоряючи” у виробництві, але на відміну від хімічного процесу, не зникає безслідно, оскільки економічна природа капіталу як “самозростаючої вартості” – за визначенням К. Маркса – зумовлює його кругооборот і оборот. Внаслідок цього капітал проходить послідовно три форми його функціонування: грошову, виробничу й товарну, причому у процесі декількох кругооборотів, завершуючи врешті-решт цикл його обороту, тобто, повернення до вихідної грошової форми, але вже не в початковій сумі, а з приростом.

У бухгалтерському ж обліку це відображається дещо перевернуто, оскільки як на початку циклу обороту капіталу, так і після його завершення, сума власне статутного чи пайового капіталу сільськогосподарських

підприємств залишається номінально однаковою. Сам же приріст капіталу відображається як фінансовий результат поточного звітного періоду – сальдо синтетичного рахунка 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”.

Правда, зараз сальдо цього рахунка входить як однойменна складова стаття в перший розділ “Балансу” ф. № 1, завдяки чому загалом забезпечується дотримання вимог відображення процесу кругообороту власного капіталу та циклу його обороту. Однак аналітична інтерпретація показників звітності, які характеризують згаданий процес і цикл, ускладнюється через недоліки формування власного капіталу.

Насамперед не вся сума отриманого прибутку може безумовно трактуватись як “самозростаюча вартість” – капітал, оскільки значна його частина використовується на матеріальне заохочення. Таким чином, не дивлячись на те, що стаття 350 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” входить у підсумок розділу I “Власний капітал” згаданої звітної форми, нерідко вся маса прибутку звітного року, зважаючи на незначні його суми на багатьох сільськогосподарських підприємствах, узагалі не спрямовувалась на збільшення статутного чи пайового капіталу, а використовувалась на споживання: виплату премій, дивідендів тощо. Внаслідок цього всі аналітичні показники, які характеризують кругооборот та оборот власного капіталу, виявляються завищеними, адже за даними фінансової звітності їхнє коректне визначення було неможливе. Причому цей недолік не усунуто й зараз, не дивлячись на те, що Міністерство фінансів України у 2008 році виправило таку методологічну невідповідність, установивши надалі інший порядок забезпечення виплат на матеріальне заохочення.

Зокрема, якщо раніше вони відносились на зменшення прибутку в кореспонденції рахунків дебет 441 “Прибуток нерозподілений”, кредит 661 “Розрахунки за заробітною платою”, то починаючи з першого кварталу 2008 року виплати на матеріальне заохочення мають списуватись на дебет субрахунка 477 “Забезпечення матеріального заохочення”, кредитове сальдо якого, як відомо, у “Балансі” ф. № 1 відображається у розділі II “Забезпечення

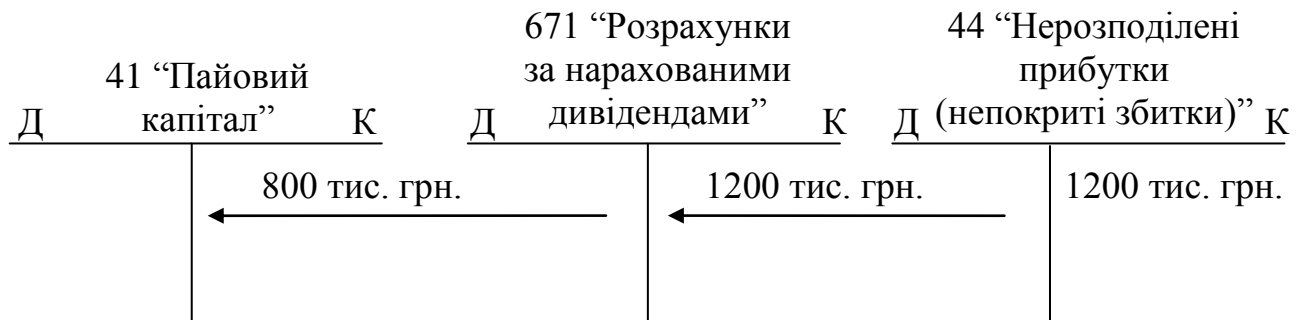
наступних витрат і платежів”. Окрім того, саме забезпечення матеріального заохочення має створюватись не за рахунок прибутку, а шляхом включення його суми, визначеної за фінансовим планом чи окремим розрахунком, до операційних витрат.

Важливо підкреслити, що при цьому на сільськогосподарських підприємствах, особливо в період їхнього розширення, типовим є розподіл прибутку серед власників без виплати коштів. У такому випадку проходить переміщення показників розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. 1 ст. “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” у статтю “Пайовий капітал”, але не шляхом реформації “Балансу” ф. № 1, хоч такий спосіб був би найпростішим, а з використанням субрахунка 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”, за кредитом якого одночасно відображають заборгованість за ними, а за дебетом – її погашення. Така методика не бездоганна, оскільки частину дивідендів при цьому усе ж таки виплачують окремим акціонерам грішми чи погашають заборгованість за ними готовою продукцією.

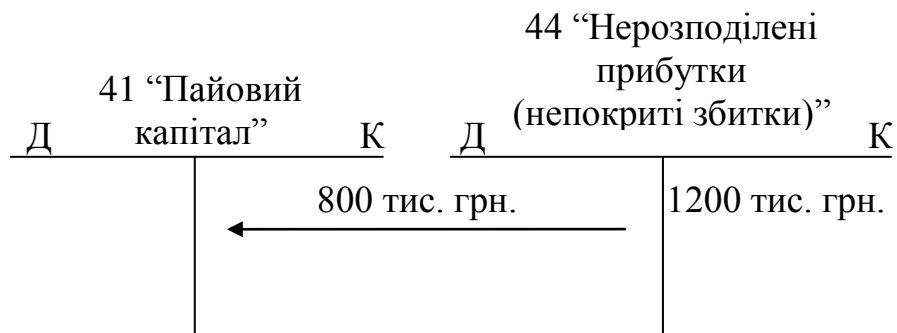
Таким чином, унаслідок змішування різних операцій за дебетом цього субрахунка: 1) дебет 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”, кредит рахунка 41 “Пайовий капітал” – капіталізація дивідендів; 2) дебет 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”, кредит 30 “Каса” чи 31 “Рахунки в банках” – виплата дивідендів грішми; 3) дебет 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”, кредит субрахунка 701 “Дохід від реалізації готової продукції” – видача в рахунок дивідендів зерна, борошна, цукру тощо, ускладнюється контроль за формуванням власного капіталу. Більш прийнятною, на наш погляд, є реформація “Балансу” ф. № 1, бо в кінцевому підсумку субрахунок 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами” при їхній капіталізації фігурує як транзитний, без якого у такому разі цілком можна обійтись.

За умови застосування пропонованої схеми відображення капіталізації дивідендів спрощується контроль як за формуванням власного капіталу

сільськогосподарських підприємств, так і за виплатою дивідендів акціонерам, оскільки операція, вказана вище під номером 1, на субрахунку 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами” не записується. Таким чином, згаданий субрахунок використовується за своїм призначенням – власне для обліку розрахунків за нарахуванням і виплатою дивідендів (рис.2.5).

а) діюча схема відображення капіталізації дивідендів

б) пропонована схема капіталізації дивідендів

Рис. 2.5. Відображення капіталізації дивідендів

Капіталізація ж дивідендів не належить до розрахункових операцій хоча б тому, що ніяких виплат учасникам при цьому не проводиться. Але такі виплати цілком можливі вже невдовзі, якщо хтось із акціонерів схоче отримати свою частку капіталу. У такому разі приходиться використовувати той же синтетичний рахунок 67 “Розрахунки з учасниками” і хоч при цьому записи проводять вже на субрахунку 672 “Розрахунки за іншими виплатами”, практично виходить подвоєння оборотів за дебетом згаданого синтетичного рахунка, що необґрунтоване з позицій теорії бухгалтерського обліку, оскільки частина такого обороту є, по суті, фіктивною, зумовленою недоліками

облікового забезпечення формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Водночас слід звернути увагу на те, що більшість сільськогосподарських підприємств узагалі не здійснює яких би то не було кроків щодо відображення використання отриманого прибутку чи покриття збитку, а лише систематично вказує у розділі I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 зростаюче сальдо за рахунком 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” як статтю ідентичної назви, що позірно виглядає його резервуванням чи самострахуванням з огляду на непередбачуваність майбутніх умов діяльності. Здебільшого саме так і пояснюють облікові працівники такий підхід, хоч коли діяти відповідно до теорії бухгалтерського обліку, то це є необґрунтованим, адже для цього передбачений рахунок 43 “Резервний капітал”. Такий капітал власне й повинен формуватись в основному за рахунок нерозподіленого прибутку, причому без попереднього розподілу як дивіденди, а безпосередньо в кореспонденції рахунків: дебет “Прибуток нерозподілений”, кредит 43 “Резервний капітал”, та використовуватись головним чином для покриття збитків унаслідок їхнього виникнення в несприятливі роки: дебет 43 “Резервний капітал”, кредит 442 “Непокриті збитки”, тим самим якраз і забезпечуючи згадану вище функцію самострахування.

Діюча ж практика фактично є одним із способів вуалювання “Балансу” ф. № 1 цілком у відповідності з теоретичним тлумаченням такого викривлення звітних показників, зробленим на початку ХХ ст. Й. Шером, оскільки фактичний рух грошових потоків на сільськогосподарських підприємствах жодним чином не прив’язаний до динаміки фінансових результатів. Адже, поряд із зростанням маси нерозподіленого прибутку, якщо його вважати резервом, мало б проходити адекватне збільшення залишку вільних коштів сільськогосподарських підприємств на рахунках в банку. Проте на практиці цього не спостерігається, а типовим явищем на більшості сільськогосподарських підприємств є парадокс: із зростанням показника ст. 350 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” у розділі I “Власний капітал”

пасиву “Балансу” ф. № 1 жодного збільшення за ст. 230 “Грошові кошти та їх еквіваленти” його активу немає. Подекуди ж тенденція є навіть протилежною: при зростанні нерозподіленого прибутку – збільшується заборгованість за кредитами банку або прострочена кредиторська заборгованість сільськогосподарських підприємств.

Причиною такої невідповідності змін прибутку й коштів є те, що діючою методикою бухгалтерського обліку не передбачено одночасного резервування коштів, які б теоретично мали бути рівними сумі нерозподіленого прибутку та резервного капіталу сільськогосподарських підприємств, зважаючи на те, що первісним джерелом грошових потоків є саме отриманий прибуток. Однак на практиці цієї рівності немає, оскільки такий контроль за формуванням матеріального забезпечення цих складових власного капіталу тут не здійснюється.

Більше того, у такому аспекті ця проблема не висвітлюється й у теорії – бухгалтерського обліку чи економічного аналізу. Через це нерідко маємо методологічний парадокс у вигляді від’ємного значення підсумку розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 – коли сума непокритого збитку переважає величину інших складових: статутного, пайового й додаткового капіталу. Причому інколи одночасно із щорічним зростанням непокритого збитку у розділі I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 на деяких сільськогосподарських підприємств фігурує стаття “Резервний капітал”, хоч у такому разі він давно мав би бути спрямований на покриття отриманих збитків. Це призводить до того, що номінальна сума статутного чи пайового капіталу на окремих сільськогосподарських підприємствах ніби забезпечується ... збитками, адже за Головною книгою дебетове сальдо рахунка 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” враховується у складі реальних активів – основних і оборотних засобів, дебіторської заборгованості і т. ін.

Певна річ, що від’ємний капітал таке ж протиприродне визначення, як і від’ємні активи. Але продовжуючи дедуктивне осмислення цього парадоксу, можна прийти саме до такого їхнього визначення, бо власне від’ємне значення

підсумку розділу I “Власний капітал” у пасиві “Балансу” ф. № 1 виникає у тому випадку, коли сума нерозподіленого збитку та кредиторської заборгованості перевищує вартість реальних активів сільськогосподарського підприємства. Враховуючи це, доцільно переглянути методику облікового забезпечення кругообороту власного капіталу сільськогосподарських підприємств. У тих випадках, коли певна сума отриманого за рік прибутку, або він загалом не розподіляється серед акціонерів, його треба відразу зараховувати до резервного капіталу, відображаючи це у кореспонденції рахунків дебет 441 “Прибутки нерозподілені”, кредит 43 “Резервний капітал” цілком у відповідності з діючою Інструкцією до Плану рахунків активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій. Коли ж у наступних звітних періодах тут виникнуть збитки, то в першу чергу треба їх списати за рахунок створеного раніше резервного капіталу у кореспонденції рахунків дебет 43 “Резервний капітал”, кредит 442 “Непокриті збитки”.

Така методика облікового забезпечення кругообороту капіталу дозволить позбутись наявної нині алогічності, коли в пасиві “Балансу” ф. № 1, поряд із значною масою непокритого збитку, паралельно фігурує достатньо велика сума резервного капіталу, у той час як вони обидві є у значній мірі або й повністю фіктивними.

Водночас це не забезпечить від іншого недоліку фінансової звітності – віртуальності показника резервного капіталу, якщо поряд із його формуванням не забезпечити адекватного резервування активів, що є матеріальним втіленням такого капіталу. Найбільш об’єктивним з огляду на це було б забезпечення рівняння:

$$\Gamma = \text{РК}, \quad (2.6)$$

де: Γ – грошові кошти на спеціальному рахунку в банку;

РК – сума резервного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Для того, аби кошти на такому рахунку не втрачали своєї купівельної вартості, а це мимоволі зумовило би поступову віртуальність резервного капіталу сільськогосподарського підприємства навіть за умови прийняття

пропозиції щодо їхнього резервування в адекватних при його створенні сумах, можливе їхнє депонування або інші способи фінансових вкладень, наприклад, придбання облігацій чи акцій інших підприємств.

Водночас розглядаючи це у контексті кругообороту власного капіталу сільськогосподарських підприємств, треба зазначити, що номінальна величина нерозподіленого прибутку чи непокритого збитку в умовах інфляції завжди є завищеною проти реального значення із-за того, що у витрати виробництва, відтак у собівартість реалізованої продукції включаються минулі витрати, які порівнюються з доходами поточного звітного періоду. Причому не має значення, чи мова йде про необоротні активи, а чи про виробничі запаси, оскільки вартість і перших і других включається до витрат виробництва, правда, за різними методиками: за першими нараховується амортизація, а вартість других списується відразу повною сумою.

Правда, сумарні розбіжності між теперішньою вартістю активів і минулими витратами на їхнє придбання (створення), за якими вони у відповідності з принципом історичної собівартості відображаються на балансі сільсько-господарських підприємств, впливають на масу поточного, відтак нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) – як складової власного капіталу, неоднаково.

Зокрема, за основними засобами це відбувається упродовж декількох років, або й десятиліть. Коли ж списуються придбані взимку минулого року мінеральні добрива на весняне підживлення цукрових буряків, то період розриву тут становить менше півроку. Але при цьому сумарна різниця таких вартостей впливає не менш відчутно, бо списується відразу. Тому при значному подорожчанні виробничих запасів (а саме це відбулось упродовж першого кварталу 2010 р., наприклад, ціна аміачної селітри, отримуваної від комбінату “Рівнеазот” відразу зросла на 30 %) викривлення власного капіталу сільськогосподарських підприємств через завищення такої його складової як нерозподілений прибуток стає більш відчутним, ніж при зумовлених неспівставністю минулої й теперішньої вартості основних засобів, за якими

амортизація забезпечує певне згладжування таких розбіжностей.

При розгляді цієї проблеми можна констатувати, що в даному разі внаслідок відображення активів за принципом історичної собівартості маємо прихований відхід від іншого важливішого принципу бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а саме нарахування й відповідності доходів і витрат. Власне відображення як амортизації основних засобів, так і списання виробничих запасів є прикладом того, що відповідність доходів і витрат якраз порушуються, адже насправді – і це типове явище для сільськогосподарських підприємств – тут завжди співвідносяться витрати минулих звітних періодів з доходами поточного звітного періоду.

Звичайно, тривалість часового розриву між моментами здійснення витрат і отримання в результаті цього сільськогосподарської продукції, відтак її реалізації та визначення прибутку, зрештою кругообороту власного капіталу підприємства є різною, що зумовлено специфікою виробництва: за ярими культурами він менший, ніж за озимими тощо, але навіть його мінімальна тривалість виходить за межі одного кварталу. Адже навіть за цукровими буряками завершення основних польових робіт, отже й витрат, відбувається у другому кварталі, у той час, як реальне отримання доходів – у третьому, або й у четвертому кварталі звітного року.

Не забезпечується дотримання відповідності доходів і витрат і за методикою податкового обліку, хоч при цьому й виключається розглянутий вище часовий розрив щодо моменту отримання від постачальників виробничих запасів і списання їх на витрати виробництва, оскільки, як відомо, на валові витрати відносять придбані товарно-матеріальні цінності відразу, не чекаючи, коли вони будуть витрачені. Але специфічні особливості сільськогосподарського виробництва зумовлюють ще більший часовий розрив між моментами відображення валових витрат і валових доходів, навіть якщо це здійснюється за методом нарахування, бо в такому разі розглянутий вище приклад щодо придбання мінеральних добрив зумовить те, що валові витрати за ними будуть відображені у четвертому кварталі 2009 р., а валові доходи від

продажу вирощеної сільськогосподарської продукції – однаково у третьому - четвертому кварталах 2010 р., оскільки це зумовлено тією ж специфікою виробництва.

З огляду на це варто запозичити методику, яка висвітлюється в літературі [16, 146], за якою прибуток визначається за результатами порівняння сальдо рахунка капіталу. Однак коли заглибитись у сутність цієї методики, то виявляється, що це не так просто, оскільки, як зазначає Л. Бернстайн, “проблема визначення прибутку невіддільна від проблеми вимірювання активів і пасивів ... якщо економіст зосереджує свою увагу на порівнянні сальдо рахунка капіталу за різні моменти часу, то бухгалтер у процесі визначення доходу концентрує увагу на порівнянні поточних витрат і виручки за певний проміжок часу” [16, 247].

Головною перешкодою для застосування такого методу визначення прибутку чи збитку, відтак реальної зміни власного капіталу сільськогосподарських підприємств, треба вважати саме проблему вимірювання пасивів, причому під останніми розуміються кредити банків і кредиторська заборгованість перед постачальниками, бюджетом, із заробітної плати тощо, бо визначення реальної вартості активів, не дивлячись на його технічну складність, однаково прийнятне як для економістів, так і бухгалтерів.

Більше того, воно на часі саме зараз, зважаючи на суттєве заниження реальної номінальної оцінки насамперед необоротних активів, які востаннє індексувались станом на 1 квітня 1996 року, а індекс інфляції у наступні роки призвів до майже чотирикратного відхилення оцінки наявних на той час активів проти теперішньої відновлювальної оцінки об'єктів, що нерідко є спонукальним мотивом для рейдерського захоплення сільськогосподарських підприємств. Приведення ж номінальної оцінки у відповідність з відновлювальною вартістю основних засобів буде, окрім іншого, протидіяти таким негативним явищам щодо зміни власників насамперед тих сільськогосподарських підприємств, які розміщені у привабливій місцевості, адже цьому сприяє ще й відсутність серед активів сільськогосподарських

підприємств вартості землі, що теж спричинює нереальність власного капіталу. Тому включення грошової оцінки угідь в актив “Балансу” ф. № 1 є не менш важливим для визначення реального власного капіталу сільськогосподарських підприємств, ніж індексація основних засобів, і це не викликає заперечень ні в економістів, ні в бухгалтерів.

Що ж стосується проблеми вимірювання пасивів, то їхня індексація, не дивлячись на справедливість такого підходу й навіть простішу методику здійснення, а також часткове вирішення на державному рівні, зокрема, щодо простроченої заборгованості із заробітної плати перед працівниками сільськогосподарських підприємств, викликає спротив як перших, так і других. Адже прийняття індексації пасивів автоматично зумовить додаткові втрати сільськогосподарських підприємств, оскільки сплачувати доведеться суми, вже значно більші від номінальної кредиторської заборгованості, оскільки при цьому вона буде коригуватись на індекс інфляції за період прострочення платежів. Зважаючи на те, що для сільськогосподарських підприємств характерним є перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською, це призведе до неминучих втрат, отже, зменшення їхнього власного капіталу.

Тому наразі проблема вимірювання вартості пасивів розглядається тільки теоретично, без обґрунтування її практичного втілення, що є головною причиною розбіжностей щодо економічного й облікового підходів до визначення фінансових результатів. Проте це не означає, що вона не може бути вирішена у принципі ніколи, адже щодо окремих пасивів коригування їхньої вартості, правда, не через індексацію, вже зроблено. Так, кредити банку за умови несвоєчасності платежів за ними, сплачуються практично якраз за проіндексованими сумами, оскільки за винесеними на прострочку утримуються підвищені відсотки проти обумовлених у договорах кредитування.

Так само сільськогосподарські підприємства сплачують фактично більші суми кредиторської заборгованості за простроченими податками чи зборами на пенсійне й соціальне страхування. Причому нарахування пені при цьому практично наближене до методики індексації кредиторської заборгованості,

оскільки вона визначається не тільки з урахуванням ставки кредитування Національного банку України, але й індексу інфляції в цьому звітному періоді. Звісно, було б справедливо, якби фіскальні органи чи органи соціального страхування водночас притримувались і зворотної компенсації за таким же принципом втрат сільськогосподарських підприємств внаслідок несвоєчасного відшкодування податкового кредиту за податком на додану вартість чи здійснених виплат соціального характеру.

Таким чином, хоч і замасковано, але стосовно цих видів кредиторської заборгованості вже зараз застосовується методика визначення її реальної вартості, хоч підхід тут однобічний – не на користь сільськогосподарських підприємств. Якщо ж перейти до більш прозорої методики визначення реальної вартості пасивів, тобто, індексації не тільки заборгованості із заробітної плати, але й кредитів банків та інших видів кредиторської заборгованості, то цілком можливе усунення розбіжностей між економічним і обліковим підходами до визначення прибутку (збитку), отже й реальне відображення кругооборот власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Звісно, при цьому треба відмінити існуючу сплату підвищених відсотків за кредитами банків та нарахування пені за фіскальними платежами чи відрахуваннями на соціальні заходи, які лише викривлюють відображення втрат власного капіталу сільськогосподарських підприємств. Індиксація ж кредиторської заборгованості повинна здійснюватись за всіма її видами однаково, незалежно від галузевої приналежності підприємств, що автоматично забезпечить одночасну дооцінку дебіторської заборгованості сільськогосподарських підприємств, оскільки вона є антиподом відображеної в покупців і замовників та інших дебіторів кредиторської заборгованості. Певна річ, що при цьому необхідні відповідні зміни у бухгалтерському обліку, в тому числі й первинної документації. Скажімо, збільшення суми кредиторської заборгованості на сільськогосподарському підприємстві можна відобразити як відповідне зростання дебіторської заборгованості на основі вже затвердженого Державною податковою адміністрацією України додатка 2 “Розрахунок

коригування кількісних і вартісних показників до податкової накладної № ___ від ___ року”, оскільки тут є необхідні для цього реквізити, а оригінал і копія цього документа дають можливість синхронного коригування таких заборгованостей у партнерів.

Що ж стосується кореспонденції рахунків, то в цьому випадку немає потреби відображати такі операції як отримання доходів – на сільськогосподарському підприємстві, та виникнення витрат – у покупців чи інших дебіторів, а відносити різниці між проіндексованими сумами дебіторської і кредиторської заборгованості безпосередньо на фінансові результати:

– дебет рахунків 34 “Короткострокові векселі одержані”, 36 “Розрахунки з покупцями і замовниками”, 37 “Розрахунки з різними дебіторами”, кредит субрахунка 441 “Нерозподілений прибуток”;

– дебет субрахунка 442 “Непокриті збитки”, кредит рахунків 50 “Довгострокові позики”, 51 “Довгострокові векселі видані”, 53 “Довгострокові зобов’язання з оренди”, 55 “Інші довгострокові зобов’язання”, 60 “Короткострокові позики”, 61 “Поточна заборгованість за довгостроковими зобов’язаннями”, 62 “Короткострокові векселі видані”, 64 “Розрахунки за податками і платежами”, 65 “Розрахунки за страхуванням”, 66 “Розрахунки за виплатами працівникам”, 67 “Розрахунки з учасниками”, 68 “Розрахунки за іншими операціями”.

Однак і за умови застосування такої методики визначення фінансових результатів як приросту власного капіталу треба зважати на те, що він можливий внаслідок інших операцій, зокрема, додаткового внесення власниками коштів на розвиток сільськогосподарського підприємства, безоплатного надходження активів тощо. Тому не можна абсолютизувати того, що, достатньо лише визначити цю різницю, аби її можна було вважати складовою власного капіталу, яка зараз відображається за існуючою у вітчизняних “Балансах” ф. № 1 статтею 350 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)”, оскільки при визначенні різниці між сальдо рахунка

капіталу треба зважати на можливості його зміни внаслідок зазначених вище операцій. Але не дивлячись на це, ясно, що традиційний підхід, який отримав назву консервативного, оскільки сотні років в ній непорушною була первісна оцінка показників у вартісному вимірі, не зважаючи на купівельну спроможність грошей [16, 366], повинен бути переглянутий, бо прискорене зменшення реальної вартості валюти зумовлює недостатню точність фінансової звітності із-за того, що в “Балансі” ф. № 1 фігурує мінута вартість активів. Таким чином, власний капітал на сільськогосподарських підприємствах теж, відображаючи таку вартість, виявляється далеко не таким, яким він є насправді.

Практично діюча методика бухгалтерського обліку та існуюча в Україні фінансова звітність базуються на концепції підтримання фінансового капіталу, на противагу концепції підтримання фізичного капіталу. Їхні відмінності в тому, що при інфляції підтримання купівельної вартості капіталу можна здійснювати через розподіл умовно отриманого прибутку як різниці між фактичними доходами від реалізації та уже колишньою вартістю товарів на момент їхнього продажу. Концепція фізичної підтримки капіталу – при збільшенні номінальної ціни товару спочатку треба врахувати втрати капіталу внаслідок цього і прибуток визначати з урахуванням нової (тобто проіндексованої) вартості запасів на момент продажу товарів [16, 369].

Стосовно сільськогосподарських підприємств концепція підтримання фізичного капіталу проявляється приховано, оскільки тут товари здебільшого не фігурують. Але це немає принципового значення, бо й щодо виробничих запасів проходить те саме, що Л. Бернстайн наводить як ілюстрацію до неї: якщо собівартість придбаної за 10 тис. дол. нафти в кількості 10 тис. галонів внаслідок інфляції коштуватиме вже 15 тис. дол. і вона була продана за 20 тис. дол., торгівець паливом змушений буде відмовитись від поповнення запасів на рівні 10 тис. галонів, необхідних для ведення справи [16, 369]. Адже саме так і виглядає ситуація на більшості сільськогосподарських підприємств щодо тенденції формування власного капіталу, бо не дивлячись на відсутність такої наглядності, як на торговельних підприємствах, оскільки тут між фазою

кругообороту капіталу, яка відображає придбання запасів та фазою, пов'язаною з реалізацією виробленої продукції, фігурує виробництво, це суті не міняє: зростання витрат на придбання виробничих запасів (нафтопродуктів, мінеральних добрив, отрутохімікатів тощо) врешті-решт призводить до відмови від їхнього поповнення в обсязі, який “необхідний для ведення справи”, отже, й до неможливості підтримання фізичного капіталу у попередній сумі.

При цьому навіть тоді, коли сільськогосподарські підприємства усе ж таки купують виробничі запаси в необхідному обсязі, збільшення витрат на їхнє придбання теж призводить до зменшення власного капіталу через зростання маси непокритого збитку навіть тоді, коли він не списується за рахунок резервного чи інших видів капіталу. Бо усе ж таки він позначається на його величині негативно, адже відображається в першому розділі пасиву “Балансу” ф. № 1 як від’ємна величина за ст. 350 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)”.

Водночас треба мати на увазі, що хоч згадані концепції підтримання капіталу стали основою двох альтернативних моделей обліку: а) моделі обліку в постійних цінах і б) моделі обліку в поточних цінах, загалом вони такими не є, оскільки перша залишає початкову вартість незмінною, але перетворює одиницю виміру в постійні ціни, а облік у поточних цінах змінює початкову вартість. Але не дивлячись на неможливість вирішити, яка із моделей є кращою, усе таки віддали перевагу поданню звітності у поточних цінах, хоч спочатку в порядку експерименту використовувались обидві моделі [16, 369].

Думається, що в Україні теж варто певний період, наприклад, упродовж трьох років, спробувати паралельне застосування моделей обліку в постійних та поточних цінах, що дозволить виявити їхні переваги й недоліки, оскільки наявність фактичних показників у фінансовій звітності, обчислених за методиками бухгалтерського обліку, які витікають з різних концепцій, дозволить залучити до цього економістів-аналітиків, котрі теж зможуть досліджувати таку звітну інформацію вже з іншого боку – з позицій користувачів. У цілому це сприятиме більш виваженому підходу до

становлення як методики бухгалтерського обліку кругооборот власного капіталу, в тому числі й на сільськогосподарських підприємствах, так і більш достовірному відображенню його змін у “Балансі” ф. № 1 та “Звіті про власний капітал” ф. № 4.

Однак на багатьох сільськогосподарських підприємствах тривалий період практикувалась незмінність суми статутного чи пайового капіталу й нарощування з року в рік нерозподіленого прибутку (непокритого збитку), через що всі попередні роки сума власного капіталу тут виявлялась завищеною (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Порівняння показників “Балансу” ф. № 1 та даних за субрахунком 441 “Прибуток нерозподілений” ПАП “Фортуна” Чортківського району за 2000-2009 роки

(тис. грн.)

Роки	Статті пасиву “Балансу” ф. № 1		
	380 “Власний капітал”	в тому числі	
		300 “Статутний капітал”	350 “Нерозподілений прибуток”
2000	496	86	410
2001	1377	86	1291
2002	1746	86	1660
2003	2198	86	2112
2004	5147	86	→ 461!
2005	5585	86	5499
2006	8002	86	7916
2007	13042	86	12956
2008	20074	86	19988
2009	23931	86	23845
2009 р. до 2000, разів	48,2	1,0	58,2

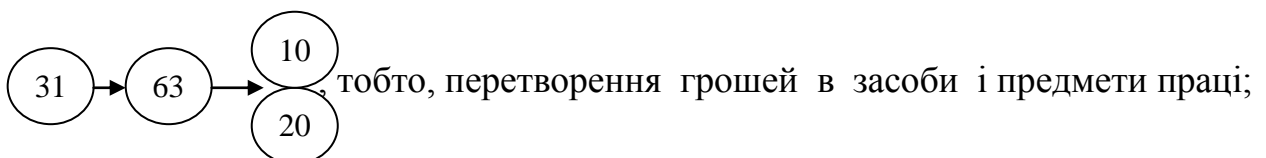
Зокрема, упродовж 2000-2009 років на цьому сільськогосподарському підприємстві прибуток зріс у 58,2 разу. Зважаючи на те, що більше половини прибутку підприємство фактично використовувало на додаткові виплати працівникам, величина власного капіталу завищувалась на ці суми. Водночас зазначена методологічна невідповідність щодо відображення виплат на

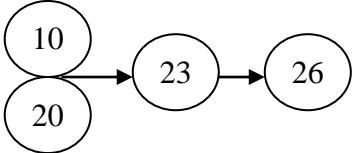
матеріальне заохочення, яка зумовлювала їхнє зміщення у часі на один рік пізніше, не усунута щодо інших виплат, які покриваються з нерозподіленого прибутку, окрім створення забезпечення матеріального заохочення.

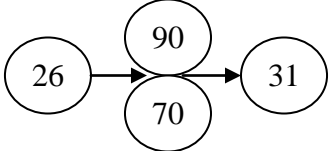
Так, виплати за дивідендами здійснюються за так званим “балансовим прибутком”, оскільки в поточному році неможливо визначити необхідну для цього суму, зважаючи на те, що вона до 31 грудня звітного року невідома. Таким чином, річний лаг щодо зміщення суми прибутку, фактично витраченого за результатами поточного року, далі викривлює власний капітал підприємства.

Виходом тут може бути інший методичний підхід: замість перенесення відображення виплат за дивідендами на майбутній рік, застосовувати прийом так званої “реформації балансу”, тобто, відображення нарахування дивідендів заключним записом 31 грудня поточного року, що цілком можливе, зважаючи на встановлені терміни подання фінансової звітності – до 20 лютого наступного за звітним року.

Оскільки повний цикл обороту капіталу є сукупністю стадій його кругообороту, то важливим чинником, який визначає загальну тривалість такого циклу в економічній теорії вважається період його трансформації на окремих стадіях, зокрема, першій – коли капітал з грошової форми перетворюється в продуктивну, другій – перетворення продуктивного капіталу в товарну форму його функціонування та третій – повернення капіталу в грошову форму внаслідок реалізації виробленої продукції, товарів, робіт, послуг. Але, не дивлячись на видиму простоту трансформацій капіталу й числову обмеженість стадій його кругообороту, насправді простежити тривалість обороту капіталу надзвичайно складно, хоч за системою кореспонденції рахунків можна чітко виокремити всі три стадії кругообороту капіталу. Наприклад, першу становить ланцюжок:

другу – , тобто, споживання засобів і предметів праці у

процесі виробництва та створення продукції; третю –

тобто, реалізація готової продукції й отримання доходу (виручки), відтак грошей, на практиці це відображається набагато складніше. Адже основною перешкодою тут є те, що кожна стадія кругообороту – це декілька однакових актів - операцій, які повторюються, але з різною тривалістю, оскільки будь-які операції чи то в процесі постачання предметів і засобів праці, чи їхнього використання у виробництві, або ж реалізації готової продукції, робіт, послуг здійснюються не одночасно всі разом, а практично неперервно. Таким чином, всередині кожної стадії маємо не один ланцюжок операцій - актів, а декілька окремих. Причому тривалість періоду, за який відбудеться перша, друга, чи третя стадії кругообороту капіталу за кожним окремим ланцюжком операцій - актів є різною.

Приміром, з одним постачальником процес кругообороту капіталу може тривати досить довго: спочатку укладається договір на постачання, скажімо, міндобрив за визначеною ціною й узгодженими термінами та способом доставки вантажу, затим на кожну партію поставки виписується рахунок-фактура заводу - постачальника. Відтак здійснюється попередня оплата вартості цієї партії міндобрив платіжним дорученням сільськогосподарського підприємства, далі вже саме отримання вантажу за його довіреністю, виданою в обмін на товарно-транспортну накладну вантажовідправника, тобто, заводу-постачальника. І хоч у цьому випадку кругообороту капіталу починається власне з дати списання банком коштів із рахунка підприємства, а завершується датою оприбуткування отриманих від постачальника міндобрив на склад, зазвичай при такому способі розрахунків між партнерами проходить досить значний період, який може відбуватись в різні календарні місяці.

Водночас може застосовуватись й інша схема взаєморозрахунків, коли, наприклад, постачальник відправляє на адресу сільськогосподарського підприємства замовлені за укладеним договором предмети чи засоби праці на умовах наступної оплати з використанням платіжних вимог-доручень, чи їхнє отримання взагалі збігається з оплатою заборгованості постачальнику – якщо розрахунки здійснено із застосуванням чекової форми. В такому разі такий ланцюжок операцій - актів здійснюється одномоментно, не дивлячись на те, що на рахунках бухгалтерського обліку це відображається практично однаково, хоча в різній послідовності операцій-актів (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Кореспонденція рахунків з відображення постачання міндобрив

І варіант – попередня оплата				ІІ варіант – наступна оплата			
Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, грн.	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, грн.
Перераховано аванс постачальнику	371	311	36 000	Оприбутковано міндобрива	208	631	30 000
Відображено податковий кредит за ПДВ	641	644	6 000	Відображено податковий кредит за ПДВ	641	631	6 000
Оприбутковано міндобрива	208	631	30 000	Перераховано гроші за отримані міндобрива	631	311	36 000
Відображено ПДВ	644	631	6 000				
Зарахування заборгованостей	631	371	36 000				

Отже, власне від способу розрахунків залежить тривалість кругообороту капіталу на першій стадії Г – Т, оскільки за умови, що вони здійснюються з наступною чи одночасною оплатою вартості засобів і предметів праці, отриманих від постачальників, вона мінімальна, триваючи, зазвичай, один банківський день.

Загалом же тривалість цієї стадії кругооборту капіталу, зважаючи на те, що при розрахунках із постачальниками застосовуються як перший, так і другий варіанти, окреслюється початком першого акта - операції і завершенням

останнього, але не за одним видом запасів, а всіма, необхідними для забезпечення виробничого процесу. Саме це є однією з найбільш суттєвих особливостей, яка зумовлює довготривалість кругообороту капіталу на сільськогосподарських підприємствах на цій стадії, адже він тут може вийти за межі календарного року у випадку, коли закупівля насіння у зв'язку з необхідністю його сортозаміни здійснюється відразу після збирання культур (серпень - вересень одного року), а придбання пальномастильних матеріалів, засобів захисту рослин, міндобрив тощо – безпосередньо в процесі обробітку посівів (березень - червень) наступного року. До того ж в останньому випадку відбувається суміщення першої і другої стадій кругообороту капіталу, що в цілому зумовлює неможливість їхнього розмежування за тривалістю календарних періодів.

Так само проходить викривлення тривалості кругообороту капіталу на третій стадії, оскільки особливістю, яка виникла на сільськогосподарських підприємствах порівняно недавно, є те, що товарний капітал, тобто, готова продукція взагалі відсутня, інколи навіть ще й початковий капітал не сформований, позаяк фінансовий стан багатьох із них характеризується повною відсутністю власних коштів, а тому процес реалізації відбувається перевернуто: спочатку покупці, зазвичай, цукрозаводи чи комбінати хлібопродуктів надають товаровиробникам певні кошти на закупівлю насіння, добрив, пальномастильних матеріалів тощо, закупаючи урожай на пні на основі форвардних договорів. Отже, виглядає так, що гроші з приростом (Г') надходять вже на першій чи другій стадії кругообороту капіталу, хоч за економічною теорією це мало би відбуватись на третій стадії – коли зібраний урожай сільськогосподарських культур реалізовується, тобто, товарний капітал перетворюється в грошовий.

Водночас слід зважати й на те, що незалежно від того, який спосіб взаєморозрахунків застосовувався на підприємстві: попередня оплата вартості ще навіть не виробленої сільськогосподарської продукції, чи наступна оплата її вартості при фактичному відвантаженні покупцям власне капітал як

“самозростаюча вартість” починає фігурувати в обліку і фінансовій звітності завжди в той самий час – після визначення прибутку від реалізації. Оскільки ж, як відомо, на сільськогосподарських підприємствах така процедура в бухгалтерському обліку здійснюється після завершення календарного року, що зумовлено неможливістю визначення собівартості продукції раніше у зв’язку зі специфічними особливостями галузі: остаточно витрати виробництва можна відобразити лише після доведення зібраної продукції до відповідних кондицій, наприклад, зернових – після очищення й сортування та поділу на товарну й насіння; силосних культур – після витримки на консервації й визначення так званого “угару”; цукрових буряків – після завершення реалізації тощо, бо це супроводжується насамперед витратами на оплату праці, особливо додаткової, яка визначається з урахуванням не тільки обсягу виконаних робіт, але і якості виробленої продукції, то практично це можливе лише в кінці року. Таким чином, неминучим є розрив між фактичним надходженням коштів – власне капіталу в грошовій формі та визначення його як “самозростаючої вартості”, тобто, прибутку навіть тоді, коли при реалізації сільськогосподарської продукції все відбувається в такій послідовності, як це й визначено за економічною теорією щодо кругообороту капіталу на третій стадії.

Однак при цьому можуть виникати парадокси, які в теорії бухгалтерського обліку детально розглянуті Я. Соколовим [155, 109-113], котрі призводять до викривлень фінансових результатів, зважаючи на неспівпадання моментів відвантаження товарів та оплати за них, а також використання коштів на придбання нових засобів і предметів праці, застосування переоцінки активів тощо. Врешті-решт це зумовлює такі ж парадокси щодо формування й відображення кругообороту капіталу, оскільки прибуток зараховується до нього в якості складової нарівні з такими його видами, як статутний, пайовий, додатковий та ін.

Зокрема, на багатьох сільськогосподарських підприємствах зерно урожаю поточного року притримують до початку наступного року, що дає можливість скористатись більш сприятливими умовами реалізації у зв’язку зі зменшенням

його пропозиції на ринку. Отже, нерідко виникає ситуація, коли зерно, продається в поточному році зі збитком, а в наступному – вже з прибутком. Внаслідок цього виходить нібито в поточному році приросту капіталу немає, оскільки Γ' виявляються меншими від початкової суми капіталу Γ , а в наступному практично той же самий початковий капітал Γ поводить себе вже як “самозростаюча вартість”.

Усунути таку невідповідність можна за умови визначення фінансових результатів за всією виробленою, а не реалізованою продукцією. Наступні ж зміни прибутку, зумовлені динамікою кон'юнктури на ринку, можна скоригувати, що цілком відповідає П(С)БО 6 “Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах” [128] та П(С)БО 30 “Біологічні активи” [135].

Розглядаючи кругооборот власного капіталу у контексті теперішнього Плану рахунків бухгалтерського обліку варто підкреслити, що включення рахунків 45 “Вилучений капітал” та 46 “Неоплачений капітал” суперечить обліковій теорії, зокрема щодо двох рядів рахунків, викладеній ще у 1887 р. Ф. Гюглі у своїй великій історико-теоретичній праці “Система й форми бухгалтерії”, де він обґрунтував класифікацію рахунків на дві групи (ряди): ряд рахунків майнових і ряд рахунків чистого капіталу. Підкреслюючи, що чистий капітал є не що інше, як різниця між сумою активу і пасиву, а тому її обліковує ряд рахунків чистого капіталу, вчений вказував: “В активних і пасивних рахунках дебетова сторона має позитивне значення, тобто вона призначена для записів, що збільшують достаток підприємства. ... Протилежним чином влаштовані рахунки чистого капіталу. Дебетова їхня сторона має негативне значення і призначена для записів, які зменшують величину чистого капіталу, а кредитова сторона має позитивне значення і призначена для записів, що збільшують величину чистого капіталу” [184, 213-214]. Рахунки ж 45 “Вилучений капітал” та 46 “Неоплачений капітал” ні під перше, ні під друге визначення не підпадають, оскільки “дебетова їхня сторона” відображає збільшення величини “чистого капіталу” – сальдо рахунків 40 “Статутний капітал” або 41 “Пайовий капітал”, тобто, замість “негативного” значення має

нібито позитивне, оскільки дозволяє робити записи:

– дебет 45 “Вилучений капітал”, кредит 40 “Статутний капітал”
(чи дебет 46 “Неоплачений капітал”) (або кредит 41 “Пайовий капітал”).

Проте водночас у повній відповідності з тлумаченням Ф. Гюглі “кредитова сторона” цих рахунків “має позитивне значення”, оскільки записи на ній теж “збільшують величину чистого капіталу”, правда не безпосередньо, а внаслідок того, що вони в “Балансі” ф. № 1 перенесені в пасив і розглядаються як від’ємні величини – відображаються за П(С)БО 2 “Баланс” у круглих дужках [124, ст. 43, 44].

Це сталося тому, що при розробці Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій [118] проігноровано застереження О. Рудановського, висловлене ним майже 100 років тому (1912 р.) у своїй роботі “Загальна теорія обліку”, де він підкреслив це вже у назві одного з її розділів: “Поняття про дебет і кредит і відмінності їх від активу й пасиву”. Зокрема, вчений вказував: “Леоте й Гільбо зробили перший крок у справі строгого розмежування понять про дебет і кредит від понять активу й пасиву, які не тільки практиками, але й теоретиками обліку вважалися тотожними. ... Кредит активу, або від’ємний актив, від переносу свого в пасив не стає тотожним з кредитом пасиву, а остається фіктивним (підкр. наше – Н. Ж.) активом у пасиві; отже, кредит пасиву не можна вважати рівним від’ємному активу і ототожнювати його з кредитом активу. Змішування дебету й кредиту з активом і пасивом ... стає знаряддям найбільш шкідливої містифікації, адже немає більшого злочину з облікової точки зору, як перетворення шляхом облікових маніпуляцій активу в пасив і навпаки” [184, 207-208].

Насамперед заперечення викликає розміщення у пасиві “Балансу” сальдо рахунків 45 “Вилучений капітал” та 46 “Неоплачений капітал”, які тут подаються в дужках, оскільки при визначенні підсумку за розділом I “Власний капітал” вони з нього вираховуються, що зумовлене намаганням застосувати при конструкції згаданої звітної форми метод нетто-балансу, на противагу

методу бруто-балансу. Однак зроблено це, на наш погляд, недостатньо методологічно обгрунтовано. Адже на вказаних синтетичних рахунках обліковуються реальні активи. Зокрема, на рахунку 45 “Вилучений капітал” відображається фактична собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників. Оскільки вони становлять сальдо за дебетом вказаного рахунку упродовж року, адже згідно законодавства такі акції, в тому числі й викуплені в акціонерів, повинні бути перепродані або анульовані (списані) за рахунок статутного фонду у такий термін, то виникає методологічна колізія, коли підстав для анулювання акцій ще немає, якщо, приміром, вони викуплені всередині звітнього року, але за “Балансом” ф. № 1 їх відносять на зменшення власного капіталу.

Окрім того, оскільки викуп акцій чи часток майна в акціонерів здійснюється з нотаріальним засвідченням договору купівлі-продажу, а на практиці нерідко виплата грошової чи натуральної компенсації за викуплені акції чи частки майна здійснюється не відразу, а з відтермінуванням на тривалий період із-за відсутності на сільськогосподарських підприємствах потрібної суми коштів на момент укладання договору купівлі-продажу, то у звітному році розрахунки за викупленими акціями (частками майна), зазвичай, виявляються незавершеними.

Таким чином, виникає розбіжність між реальною сумою власного капіталу і показниками фінансової звітності про його наявність, бо практично при цьому з нього виключають не фактично вилучену вартість акцій (часток майна), а всю, яку мають намір продати. В результаті насправді виходить, що за рахунок статутного капіталу списують кредиторську заборгованість за субрахунком 672 “Розрахунки за іншими виплатами” (табл. 2.9).

Зокрема, не дивлячись на те, що викуп акцій у ЗАТ “Агропродукт” оформлено договором купівлі-продажу 20 вересня 2010 р., а виплату заборгованості до кінця року проведено лише частково, за “Балансом” ф. № 1 всю суму (480 тис. грн.) віднесено на зменшення власного капіталу підприємства. В дійсності ж упродовж 2010 року тут анульовано акцій лише на

140 тис. грн.

Таблиця 2.9

Відображення викупу акцій (часток майна) в бухгалтерському обліку та
 “Балансі” ф. № 1 (за даними ЗАТ “Агропродукт” с. Росохач
 Чортківського району Тернопільської області)

№ п/п	Зміст операції	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.	Баланс ф. № 1			
					Пасив	Код рядка	На початок звітнього періоду	На кінець звітнього періоду
					1	2	3	4
1.	Укладено договір купівлі-продажу акцій (часток майна)	45	672	480,0	I. Власний капітал			
					Статутний капітал	300	4833,4	4833,4
					Вилучений капітал	370	(-)	(486,5)
2.	Оплачено частково заборгованість перед акціонерами	672	301	140,0	Усього за розділом I	380	4833,4	4346,9

До того ж перенесення у пасив “Балансу” ф. № 1 цієї суми, за аналогією з подібним зазначенням у його активі сальдо за рахунком 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”, хоч і забезпечує наближення до балансу-нетто, але, як усяка аналогія, недостатньо точно відображає економічний зміст такої перестановки.

У першому випадку мова йде про реальну дебіторську заборгованість підприємства перед акціонерами. У другому ж йдеться лише про контрпасивний регулятив до рахунка 10 “Основні засоби”. Тому в цьому випадку розходження між підсумком Головної книги і валютою “Балансу” ф. № 1 частково штучне (11864,8 тис. грн. та 10920,7 тис. грн.), а внаслідок перестановки рахунка 45 “Вилучений капітал” з активу за – Головною книгою у

пасив – за “Балансом” ф. № 1 лише вуалюється реальна сума власного капіталу підприємства на $(480-140) = 340$ тис. грн.

Адже, по суті, рахунок 45 “Вилучений капітал” є лише транзитним, призначеним для тимчасового відображення на його дебеті суми зменшення власного капіталу внаслідок анулювання чи перепродажу акцій. Відмінність його від типових транзитних рахунків лише в тому, що записи за дебетом і кредитом здійснюються не одночасно, а з певним часовим лагом. Оскільки цей часовий лаг виходить за межі календарного року – періоду, за який складається “Баланс” ф. № 1, це призводить до зазначених вище викривлень статутного капіталу, коли насправді він вже зменшений, але за даними бухгалтерського обліку цього не видно, оскільки в Головній книзі баланс визначається за розгорнутим сальдо рахунків четвертого класу.

Таким чином, в бухгалтерському обліку далі притримуються бруто-балансу, у той час, як у фінансовій звітності застосовується принцип нетто-балансу. Тому вважаємо за необхідне спростити методику бухгалтерського обліку операцій з викупу власних акцій та часток майна у акціонерів підприємства, зважаючи на те, що рахунок 45 “Вилучений капітал” при цьому зайвий (рис. 2.6).

Отже, результат за діючою й пропонованою методикою виходить однаковий – сума статутного капіталу після відображення операцій з викупу акцій становить 4353,4 тис. грн. Але якщо в першому випадку це відображається на рахунку 40 “Статутний капітал” лише згодом, після закінчення річного терміну з дня укладання договору купівлі-продажу акцій (часток), а тому тривалий час існують розбіжності між обліковими і звітними даними, то за умови прийняття пропонованої методики цей недолік усувається і досягається ідентичність показників Головної книги та “Балансу” ф. № 1.

Зокрема, за нею відразу видно, що статутний капітал підприємства зменшується, бо сума 480 тис. грн. у цьому випадку переходить у розряд поточної кредиторської заборгованості перед акціонерами, зокрема, у статтю 590 “Поточні розрахунки з учасниками” четвертого розділу “Балансу” ф. № 1.

Д	672	К	Д	45	К	Д	40	К
								4833,4
	480,0		480,0	480,0		480,0		
	Об.480,0		Об. 480,0	480,0		Об. 480,0		
	С-до 480,0							С-до 4353,4

а) за діючою методикою бухгалтерського обліку

Д	672	К	Д	40	К
					С-до 4833,4
	480,0		480,0		
	Об. 480,0		Об. 480,0		
					С-до 4353,4

б) за пропонованою методикою

Рис. 2.6. Схема діючої та пропонованої методики обліку викупу власних акцій (часток майна) в акціонерів підприємства

Подібним чином можна розцінювати уведення синтетичного рахунка 46 “Неоплачений капітал”. Вже сама його назва є дисонансною щодо тлумачення сутності капіталу за економічною теорією як “самозростаючої вартості”. Бо жодної вартості цей капітал не містить, оскільки є аналогічним нововитвором, подібним до “мінусова вартість”, якої, як відомо, бути не може.

Так само софізмом є наведення дебетового сальдо цього рахунка в Головній книзі, оскільки при цьому відбувається відхід від принципу балансу - нетто, заодно спричиняючи розгорнуте відображення в ній фіктивного активу та пасиву – сальдо рахунка 40 “Статутний капітал”.

Наступним недоліком методики бухгалтерського обліку і звітності, який спричинює викривлення інформації про кругооборот власного капіталу, особливо щодо суми основного й оборотного, є відображення результатів періодичного уточнення вартості необоротних і оборотних активів для забезпечення достовірної оцінки активів підприємства. Причому це не завжди означає дооцінку перших і других, оскільки Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 9 “Запаси” передбачено, що останні відображаються на

дату балансу за найменшою з двох оцінок: первісною вартістю або чистою вартістю реалізації. Оскільки згідно П(С)БО 9 “Запаси”, п. 2 сума, на яку первинна вартість запасів перевищує чисту вартість їхньої реалізації, та вартість повністю втрачених (зіпсованих або тих, що не вистачає) запасів списуються на витрати звітного періоду, а після встановлення осіб, які мають відшкодувати втрати, належна до відшкодування сума зараховується до складу дебіторської заборгованості (або інших активів) і доходу звітного періоду, то врешті-решт сума уцінки через витрати, відтак собівартість реалізації зумовлює зменшення прибутку підприємства на відповідну суму (а інколи і збиток), яка, звичайно ж, пов’язана тільки з оборотним капіталом. Однак через те, що рахунок 44 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” включений у перший розділ “Балансу” ф. № 1 так само, як і рахунок 42 “Додатковий капітал”, то у підсумку дооцінка необоротних активів нівелюється уцінкою оборотних. Коли ж необоротні активи взагалі не дооцінювались, за даними бухгалтерського обліку та звітності буде виглядати, ніби зменшення оборотного капіталу “з’їдає” основний капітал підприємства (рис. 2.7).

Д	20	К	Д	946	К	Д	79	К	Д	44	К
С-до	1194,0	Уцінка									
		486,5	→	486,5	486,5	→	486,5	486,5	→	486,5	
		Об. 486,5		Об. 486,5	Об. 486,5		Об. 486,5	Об. 486,5		Об. 486,5	
С-до	707,5									С-до 486,5	

↓
Розділ I “Балансу” ф. № 1

Пасив	Код рядка	На початок звітного періоду, тис. грн.	На кінець звітного періоду, тис. грн.
Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)	350	--	(486,5)
Усього за розділом I	380	4833,4	4346,9

Рис. 2.7. Відображення уцінки запасів та її вплив на власний капітал (на прикладі ЗАТ “Агропродукт” Чортківського району Тернопільської області)

Таким чином, зменшення загальної суми власного капіталу дає підстави вважати, що сума основного капіталу, якщо виходити з його питомої ваги за попередніми показниками, становить не 2334,5 тис. грн., а $(4346,9 \times 2334,5 / 4833,4) = 2099,5$ тис. грн., або буде заниженою на 235,0 тис. грн. Натомість оборотний капітал при його фактичному значенні 2018,9 тис. грн. буде визначений в сумі 2247,4 тис. грн., що неприпустимо з позицій вимог порога суттєвості, визначеного нормативним документом Міністерства фінансів України [140]. Отже, можна констатувати, що методика відображення кругообороту власного капіталу сільськогосподарських підприємств на рахунках бухгалтерського обліку потребує врахування зазначених пропозицій щодо її удосконалення.

Висновки до другого розділу

Кругооборот і оборот капіталу у бухгалтерському обліку відображається дещо перевернуто, оскільки як на початку циклу обороту капіталу, так і після його завершення, сума власне статутного чи пайового капіталу сільськогосподарських підприємств залишається номінально однаковою. Сам же приріст капіталу відображається як фінансовий результат поточного звітнього періоду – сальдо синтетичного рахунка 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”.

Через те, що нерідко вся маса прибутку звітнього року, зважаючи на незначні його суми на багатьох сільськогосподарських підприємствах, узагалі не спрямовувалась на збільшення статутного чи пайового капіталу, а використовувалась на споживання: виплату премій, дивідендів тощо, показники, які характеризують кругооборот та оборот власного капіталу, виявляються завищеними.

В дисертації запропоновано методичний підхід, який усуває цей недолік. Зокрема, замість перенесення відображення виплат за дивідендами на майбутній рік, застосовувати прийом так званої “реформації балансу”, тобто, відображення нарахування дивідендів заключним записом 31 грудня поточного року, що цілком можливе, зважаючи на встановлені терміни подання фінансової звітності – до 20 лютого наступного за звітним року.

Внесені зміни у порядок відображення матеріального заохочення працівників, за яким, починаючи з першого кварталу 2008 р. воно має покриватись не за рахунок прибутку, а шляхом включення його суми до операційних витрат призвело до неспівставності прибутку як джерела формування власного капіталу, особливо з урахуванням того, що на багатьох сільськогосподарських підприємствах тривалий період практи-кувалась незмінність суми статутного чи пайового капіталу й нарощування з року в рік нерозподіленого прибутку (непокритого збитку). Через це у всі попередні роки сума власного капіталу тут виявлялась завищеною.

Рахунок 45 “Вилучений капітал” є лише транзитним, призначеним для

тимчасового відображення на його дебеті суми зменшення власного капіталу внаслідок анулювання чи перепродажу акцій. Відмінність його від типових транзитних рахунків лише в тому, що записи за дебетом і кредитом здійснюються не одночасно, а з певним часовим лагом. Оскільки цей часовий лаг виходить за межі календарного року – періоду, за який складається “Баланс” ф. № 1, це призводить до зазначених вище викривлень статутного капіталу, коли насправді він вже зменшений, але за даними бухгалтерського обліку цього не видно, оскільки в Головній книзі баланс визначається за розгорнутим сальдо рахунків четвертого класу. Тому вважаємо за необхідне спростити методика бухгалтерського обліку операцій з викупу власних акцій та часток майна у акціонерів підприємства, зважаючи на те, що рахунок 45 “Вилучений капітал” при цьому зайвий. Такі операції можна відображати на рахунку 67 “Розрахунки з учасниками”.

Внаслідок змішування на субрахунку 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами” як їхньої капіталізації, так і виплати учасникам, ускладнюється контроль за формуванням власного капіталу. Більш прийнятною, на наш погляд, є реформація “Балансу” ф. № 1, бо в кінцевому підсумку субрахунок 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами” при їхній капіталізації фігурує як транзитний, без якого у такому разі цілком можна обійтись.

Типовим явищем на більшості сільськогосподарських підприємств є парадокс: із зростанням показника ст. 350 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” у розділі I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 жодного збільшення за ст. 230 “Грошові кошти та їх еквіваленти” його активу немає. Подекуди ж тенденція є навіть протилежною: при зростанні нерозподіленого прибутку – збільшується заборгованість за кредитами банку або прострочена кредиторська заборгованість сільськогосподарських підприємств.

Причиною такої невідповідності змін прибутку й коштів є те, що діючою методикою бухгалтерського обліку не передбачено одночасного резервування коштів, які б теоретично мали бути рівними сумі нерозподіленого прибутку та резервного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Латентність кругообороту власного капіталу сільськогосподарських підприємств зумовлена тим, що значна частина виробленої ними продукції (насіння, корми) не проходить стадії реалізації, а використовується у власному виробництві. Тому така складова власного капіталу, як нерозподілений прибуток (непокритий збиток) тут систематично виявляється заниженою або завищеною проти реального значення отриманого у звітному році фінансового результату.

Структурний аналіз “Балансу” ф. № 1 дає можливість двоякого дослідження кругообороту капіталу сільськогосподарських підприємств, якщо його розглядати в широкому тлумаченні: з одного боку – як сукупність власних засобів довгострокової й короткострокової кредиторської заборгованості, а з іншого – як втілення в основних і оборотних засобах. Тобто, в цьому випадку аналізують структуру активу й пасиву балансу загалом, водночас з позицій аналізу функціонування власного капіталу треба виокремити ту частку активів сільськогосподарського підприємства, яка адекватна показникові підсумку розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1.

РОЗДІЛ 3

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ І СТРУКТУРНИХ ЗМІН
ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ3.1. Аналіз структури і динаміки власного капіталу
сільськогосподарських підприємств

Аналіз структури і динаміки власного капіталу повинен здійснюватись насамперед щодо відповідності концепції збереження капіталу. Це особливо важливе зараз, коли в цілому економічні умови для сільськогосподарських підприємств несприятливі насамперед через диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію й інвестицій в основний капітал (рис. 3.1).

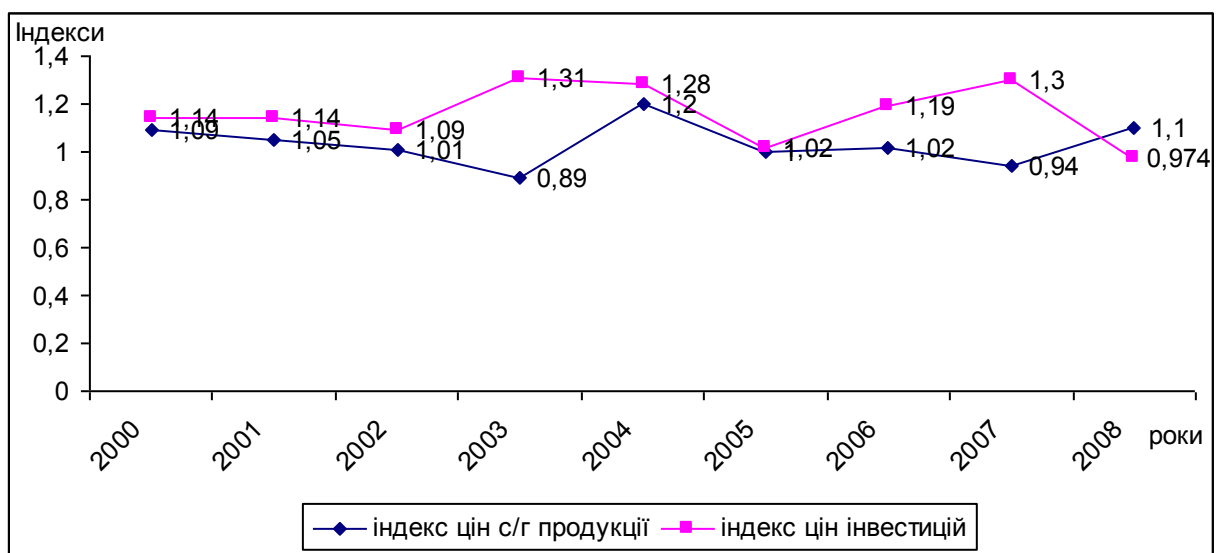

Рис. 3.1. Індекси сільськогосподарської продукції та інвестицій в основний капітал за 2000 - 2008 роки

Джерело: Статистичний збірник "Україна в цифрах". – К.: Держкомстат, 2009. – С. 24.

Зокрема тільки у 2005 році співвідношення таких цін було більш-менш сприятливим, а за всі попередні і наступні роки ціни інвестицій в основний капітал значно перевищували індекси цін на сільськогосподарську продукцію. Загалом же диспаритет цін не на користь сільського господарства з 1990 року досяг 7-разового значення і це, як підкреслив академік УААН П. Саблук, не дає суб'єктам господарювання в агропромисловому комплексі працювати на засадах розширеного відтворення [146, 8]. Тому упродовж цього періоду відбувається скорочення обсягів перш за все основного капіталу

сільськогосподарських підприємств, оскільки механізм цього явища закладений у самій сутності кругообороту власного капіталу, тобто, неминучій трансформації основного капіталу в оборотний внаслідок процесу зношування його речової форми: будівель і споруд, машин і механізмів тощо. Тому важливим насамперед є забезпечення т. зв. “золотого рівня нагромадження капіталу”, за якого сума інвестицій в основний капітал дорівнює сумі амортизації та іншого вибуття основних засобів [18, 34-35]. За умови, що така рівність досягається, можна стверджувати про досягнення поставленої перед бухгалтерським обліком мети – дотримання концепції збереження капіталу. Однак це забезпечується тільки тоді, коли економічна система країни перебуває в умовах рівноваги [18, 31]. Наразі ж цей “золотий рівень нагромадження капіталу” неможливий внаслідок, принаймні, двох причин.

Перша – це те, що інфляція не дозволяє забезпечити просте відтворення основних засобів у їхній речовій формі, оскільки за існуючою методикою її визначення вона відображає лише минулі витрати на капітальні інвестиції, оскільки нараховується від первісної вартості об’єктів. Тому навіть при позірній рівності суми амортизації та затрат на капітальні інвестиції, тобто, графічному досягненні “золотого рівня нагромадження капіталу”, його насправді немає, оскільки такі інвестиції не призводять до адекватного зростання основного капіталу у його речовій формі. Адже витрати на заміну ідентичних основних засобів, які вибувають внаслідок зносу, в умовах інфляції завжди є номінально вищими, ніж здійснені на їхнє придбання чи будівництво декілька років тому.

Другою ж причиною є вже згадуваний диспаритет цін, який унеможлиблює досягнення цього “золотого рівня нагромадження капіталу” через непомірні цінові параметри засобів виробництва, коли для їхнього придбання доводиться здебільшого брати кредити, бо власних коштів для цього хронічно не вистачає та навіть тоді, коли основні засоби окремі сільськогосподарські підприємства усе ж таки купують, це не ув’язується з динамікою та структурою власного капіталу, зокрема, аналіз показників

Чортківського району Тернопільської області засвідчує, що вона має ознаки стохастичності формування (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Порівняння змін основних засобів та динаміки і структури власного капіталу сільськогосподарських підприємств Чортківського району Тернопільської області за 2009 рік

Підприємства	Власний капітал		Основні засоби		Нерозподілений прибуток:	
	На початок року	На кінець року	На початок року	На кінець року	На початок року	На кінець року
ПАП “Фортуна”	86	86	14531	17586	19988	23845
ПАП “Полівці”	3420	5144	7540	7924	1724	1918

Джерело: Звіти про власний капітал ф. № 4.

Зокрема, не дивлячись на те, що маса прибутку у ПАП “Фортуна” мала позитивну динаміку (зросла з 19988 тис. грн. до 23845 тис. грн.), підприємство не спрямувало його на поповнення статутного капіталу, хоч тут вартість основних засобів збільшилась за рік на $(17586 - 14531) = 3055$ тис. грн., отож очевидно, що принаймні основний капітал мав би бути збільшений на цю суму. Натомість у ПАП “Полівці” власний капітал зріс на $(5144 - 3420) = 1724$ тис. грн., хоч основні засоби тут збільшились лише на $(7924 - 7540) = 384$ тис. грн.

Причому таке зростання власного капіталу не можна пояснити збільшенням оборотного, бо приріст оборотних активів тут становив усього $(2683 - 2303) = 380$ тис. грн., відтак виглядає, що решта зміни власного капіталу $(1724 - 384 - 380) = 960$ тис. грн. нічим не зумовлена. Подібним є підхід до формування власного капіталу й на інших сільськогосподарських підприємствах Чортківського району, через що суттєво викривлюється його структура.

Зокрема, майже на всіх підприємствах (винятком є лише ПАП “Березина”) не створено резервного капіталу. Внаслідок цього вся маса прибутку залишається нерозподіленою, перевищуючи, наприклад, у ПАП “Фортуна” у 277,3 разу суму статутного капіталу, що ніяк не можна визнати

виваженим, особливо з урахуванням того, що капітал, порівняно з землею та трудовими ресурсами, які поки що не обліковуються на балансі сільськогосподарських підприємств, найбільш мобільний. І хоч він тут не може так само легко, як у фінансовій галузі, переміщатись з однієї сфери діяльності в іншу, але ця мобільність є однією з характеристик аграрного капіталу, яка зумовлює його переміщення від одних власників до інших, причому не виключаючи рейдерських методів. Отож об'єктивне відображення у бухгалтерському обліку і фінансовій звітності статутного (пайового) капіталу слугуватиме захисту прав власності на сільськогосподарських підприємствах, унеможливаючи тіньові схеми її перерозподілу.

Аналізуючи структуру власного капіталу, необхідно враховувати при цьому, що хоч в економічній теорії сформульований закон [95, 161, 409], згідно з яким при зростанні органічної будови (C / V) капіталу за умови незмінної норми додаткової вартості (m/V) відбувається зменшення середньої норми прибутку ($N_p = m / (C+V)$, де N_p – норма прибутку; m – додаткова вартість; $C + V$ – сума постійного і змінного капіталу), тобто відносної дохідності капіталу, усе ж таки подальше нарощування власного капіталу є головним засобом абсолютного збільшення маси прибутку за рахунок розширення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, отже її реалізації на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Однак із цього витікає, що формування раціональної структури власного капіталу можливе за дотримання умови, при якій загальна сума залученого капіталу не перевищує вартості виробленої продукції. Тому подальше нарощування основного й оборотного капіталу повинно відбуватись на науково обґрунтованій основі насамперед із забезпеченням раціонального співвідношення між ними. Тут неприпустимий стохастичний підхід. коли інвестиції в основний капітал (придбання технічних засобів виробництва чи будівництво, наприклад, тваринницьких приміщень) здійснюються без урахування можливостей щодо досягнення раціональної органічної будови капіталу, що є характерним для теперішнього стану значної частки

сільськогосподарських підприємств, де сума постійного капіталу C не забезпечена необхідною масою змінного капіталу V , внаслідок чого перший функціонує неефективно, що нібито й відповідає економічному закону тенденції зменшення середньої норми прибутку при зростанні органічної будови капіталу. Однак у цьому разі ця закономірність є штучною, оскільки тут явно порушено пропорцію між першим і другим, що не забезпечує відтворення робочої сили навіть за своїм еквівалентом.

Як наслідок, на більшості сільськогосподарських підприємств відбувається стрімке скорочення чисельності працівників (упродовж 1996-2008 років – у 4,4 разу в цілому по Україні, в т.ч. у 6,2 разу – в Тернопільській області) причому в першу чергу найбільш кваліфікованих (трактористів, комбайнерів), особливо молодших за віком, а відтворення робочої сили майже припинилось, не дивлячись на функціонування чисельної мережі професійних навчальних закладів.

Таким чином, поряд із подальшим нарощуванням власного капіталу, на сільськогосподарських підприємствах треба кардинально переглянути політику щодо формування органічної будови капіталу у напрямі суттєвого збільшення частки змінного капіталу, тобто, тієї частини, яка перетворюється в робочому силу, бо традиційне переважання постійного капіталу – частини, яка перетворюється в засоби виробництва: сировий матеріал, допоміжні матеріали і засоби праці [95, 189] унаслідок вже наявних диспропорцій надалі неможливе, оскільки супроводжуватиметься “заморожуванням” постійного капіталу. Причому неминучою є втрата вартості, що спостерігається зараз на багатьох сільськогосподарських підприємствах стосовно основного капіталу, який інтенсивно зношується, але не внаслідок експлуатації, а через руйнування у зв'язку з неможливістю консервації будівель і споруд тощо.

Якщо аналізувати взаємозв'язок динаміки власного капіталу сільськогосподарських підприємств та їхнього прибутку, то нерідко виникає протиріччя щодо її співвідносності з постулатом економічної теорії, за яким капітал трактується як самозростаюча вартість, бо тенденції тут бувають

протилежними. Їх теоретично обґрунтував у першій половині ХХ ст. німецький вчений Ф. Шмідт, який розмежував підприємницький капітал на натуральний, що відображає реальну наявність обліковуваних цінностей в натуральних вимірниках та вартісний, який є абстрактним відображенням таких цінностей у грошовому вимірнику. Тому й виникає таке протиріччя, коли замість прямого взаємозв'язку капітал – прибуток, виникає зворотня залежність: обсяг капіталу може зменшуватись, а прибуток – зростати, що цілком вписується у тлумачення іншого німецького вченого того ж періоду – В. Рігера, – який вважав, що прибуток після сплати податків повинен бути диференційований на експлуатаційний та інфляційний [156, 316-317].

Таким чином, якщо врахувати, що на більшості сільськогосподарських підприємств основні засоби обліковуються за індексованою вартістю станом на 1 квітня 1996 р., правда скоригованою при переході від купоно-карбованців на гривні за співвідношенням 100 тис. крб. = 1 грн., то зрозуміло, що кумулятивна дія індексів інфляції в наступні роки привела до стану, коли основна частина необоротних активів, передусім будівель і споруд, не відображає їхньої реальної вартості за номінальними значеннями сальдо рахунка 10 “Основні засоби”. Відтак у першу чергу номінальні показники основного капіталу сільськогосподарських підприємств теж занижені, а тому й виникає згадане протиріччя щодо тлумачення капіталу як вартості, котра приносить додаткову вартість.

Аналізуючи структуру власного капіталу сільськогосподарських підприємств, треба мати на увазі, що в “Балансі” ф. № 1 наводиться його загальна сума, в якій відображений капітал, що функціонує у виробничій та невиробничій сферах. Водночас роль цих складових у забезпеченні ефективної діяльності сільськогосподарських підприємств неоднакова. Капітал, що функціонує у виробничій сфері, можна вважати продуктивним, оскільки власне він забезпечує ефективність виробництва в найбільшій мірі. Саме завдяки нагромадженню достатньої маси продуктивного капіталу є можливим застосування у сільськогосподарському виробництві досконаліших основних

засобів, впровадження сучасних технологій, завдяки чому посилюється кумулятивний вплив інших факторів за принципом синергізму – посилення дії кожного з них. Зокрема, якщо розглядати в цьому контексті продуктивність праці, то вирішальну роль у її підвищенні відіграє капіталоозброєність.

Однак при цьому не можна нехтувати тим, що власний капітал, котрий матеріалізується як накопичена праця в невиробничих об'єктах, призначених для створення необхідних соціально-побутових умов працівникам підприємства, теж відіграє важливу роль у забезпеченні згаданого вище принципу синергізму, хоч методики визначення його кількісного впливу на економічну ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств економічною наукою поки що не обгрунтовано. З цього приводу доречно, на наш погляд, підкреслити, що сучасні західні економісти відводять цій частині капіталу не меншу вагу, називаючи її капітальним благом [106, 253].

Дослідження динаміки власного капіталу утруднюється тим, що показники його наявності на сільськогосподарських підприємствах зараз не узагальнюються у зведеній звітності району, області та України за всіма, без винятку, сільськогосподарськими підприємствами, як це було донедавна, оскільки подання приватними суб'єктами господарювання фінансової звітності районним управлінням сільського господарства і продовольства не здійснюється. У райвідділах же статистики не всі показники “Балансу” ф. № 1 зводяться у розрізі великих сільськогосподарських підприємств, а “Звіт про власний капітал” ф. № 4 взагалі не входить у перелік зведеної звітності.

Таким чином, доводиться шукати інший спосіб визначення власного капіталу за певною сукупністю сільськогосподарських підприємств. Стосовно зведених показників районного рівня це можна зробити, узагальнивши згадані звітні форми безпосередньо у райвідділі статистики, що й зроблено нами у дисертації за даними “Балансів” ф. № 1 та “Звітів про власний капітал” ф. № 4 сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств Чортківського району.

Для визначення ж узагальнених значень власного капіталу у масштабі

Тернопільської області, використано показники статистичної звітності про суму власного капіталу та залишкову вартість основних засобів, оскільки вона, як відомо, дорівнює частці статутного чи пайового капіталу, матеріалізованого в необоротних активах. При цьому аналіз показує, що на практиці спостерігається стійка тенденція підвищення співвідношення між частинами власного капіталу в основних і оборотних засобах, що підтверджує його порівняння за тривалий період як тоді, коли зведену звітність складали за всією сукупністю показників, так і тепер – за умов їхнього вибіркового зведення (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Співвідношення основного і оборотного капіталу
сільськогосподарських підприємств Тернопільської області

	Роки		
	1980	2000	2008
Загальна сума ⁹ неподільного фонду ¹⁰ (статутного капіталу), в т.ч.	1075,9	543,8	952,9
– основного	762,7	433,6	863,0
– оборотного	313,2	110,2	89,9
Співвідношення основного і оборотного капіталу	2,44	3,93	9,60

Джерело: Зведений річний звіт по колгоспах Тернопільської області за 1980 рік, Статистичні щорічники “Тернопільська область за 2000-2009 роки”.

Зокрема, наведені в таблиці показники підтверджують, що упродовж 2000-2008 років співвідношення основного і оборотного капіталу на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області збільшилось із 3,93 до 9,60. Причому нарощування маси власного капіталу за цей період проходило винятково за рахунок зростання основного капіталу, а оборотний капітал зменшився із 110,2 млн. грн. – у 2000 році до 89,9 млн. грн. – у 2008 році.

Якщо ж виходити із співвідношення, яке було в період, коли сільськогосподарські підприємства мали найкраще його значення, тобто, за 1980 рік, то нині їм не вистачає $(863:2,44)-89,9=263,8$ млн. грн. оборотного

⁹ За 1980 р. – млн. крб.; 2000-2008 – млн. грн.

¹⁰ До 2000 р. термін статутний капітал не вживався

капіталу. Загалом же і таке співвідношення не є оптимальним, зважаючи, що передусім власне на величину оборотного капіталу впливає маса прибутку, отриманого господарствами, а вона із-за специфічних умов галузі коливається у сприятливі й несприятливі роки, зумовлюючи й відповідні зміни цього співвідношення, оскільки практика формування статутного капіталу тут така, що при збільшенні маси прибутку більша її частина спрямовується на поповнення оборотних засобів.

Отже стратегія розвитку підприємства, в тому числі й сільсько-господарського, повинна базуватись на вирішальному напрямі – збільшенні свого потенціалу, в якості якого виступає узагальнений вимірник – власний капітал. Адже власний капітал є тим індикатором, який інформує власників (засновників) про ефективність використання наявного ресурсного потенціалу підприємства, оскільки лише за умови його раціонального витрачання у поєднанні з гнучкою адаптацією до умов ринкового конкурентного середовища можна забезпечити розвиток підприємства, відтак приріст початково вкладеного у виробництво капіталу.

Звісно, що головними джерелами приросту власного капіталу є прибуток підприємства та зовнішні інвестиції. Тому важливо проаналізувати, які ж показники найтісніше пов'язані з формуванням власного капіталу, отже, можуть забезпечити об'єктивну оцінку цього процесу і одним із таких показників можна вважати рентабельність власного капіталу (return on equity (ROE) – за Міжнародними бухгалтерськими стандартами) – відношення маси прибутку до величини власного капіталу:

$$\text{ROE} = \frac{\text{П}}{\text{К}} \times 100 \quad (3.1)$$

де: П – чистий прибуток (після погашення відсотків і податків);

К – власний капітал (активи – залучений капітал).

Оскільки власний капітал – це чиста вартість активів ($A - Z$), то цей показник називають також рентабельністю активів. Його порівнюють з банківськими відсотками на депозити, оскільки акціонери вважають за можливе

вкладати капітал за умови, що ROE перевищує величину депозитної ставки. Проте аналіз цього показника засвідчує, що на більшості сільськогосподарських підприємств ця умова не досягається.

Водночас треба зважати на те, що зазначений показник, маючи певне аналітичне значення для оцінки ефективності вкладення капіталу на сільськогосподарських підприємствах, усе ж таки не може тлумачитись у такому контексті, як це прийнято за економічною теорією з огляду на галузеву специфіку його функціонування. Зокрема, треба враховувати, що зараз у більшості сільськогосподарських підприємств функціонує капітал, внесений не засновниками (власниками), а сформований в колишніх колгоспах і радгоспах практично як “нічийний”, який було розпайовано серед працівників таких підприємств у процесі реформування у 90-х роках ХХ ст. В результаті може скластись враження, що рентабельність власного капіталу тут надто висока (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Рентабельність власного капіталу (ROE) на окремих сільськогосподарських підприємствах Чортківського району

(%)

Сільсько-господарські підприємства	ROE за 2008-2009 роки					
	2008		2009		2009 до 2008 (+,-)	
	за звітністю	скоригована	за звітністю	скоригована	за звітністю	скоригована
ПАП “Фортуна”	19,2	0,01	29,4	0,01	+ 10,2	–
ПАП “Полівці”	37,2	0,01	24,4	0,01	– 12,8	–

Джерело: Розраховано за даними “Балансів” ф. № 1 та “Звітів про фінансові результати” ф. № 2.

Така ілюзія виникає внаслідок нереальної вартості необоротних активів, які не індексувались, як уже зазначалось, більше 10-ти років. Коли ж скоригувати вартість основних засобів на індекс інфляції, який за період 1998-2009 років становив 462,7 відсотка, то ROE на цих підприємствах навіть заокруглено не перевищує одного відсотка, тому й не дивно, що інвестиції в аграрну сферу поки що не надходять у більш-менш значимих сумах.

Потім, на відміну від банківського капіталу, який створювався значною

мірою шляхом внесення коштів, власний капітал сільськогосподарських підприємств на момент їхньої приватизації був немонетарним, оскільки вже був вкладений в необоротні та оборотні активи. Навіть при виділенні вартості паю тим працівникам сільськогосподарських підприємств, які виходили з числа учасників при реформуванні, він видавався не грішми, а майном – здебільшого технічними засобами виробництва. Тому у таких випадках порівняння рентабельності власного капіталу (ROE) з відсотками на депозит могло бути тільки умовним.

Цим, на наш погляд, можна пояснити те, що не дивлячись на вищий рівень виплачуваних банками відсотків на депозити, більшість акціонерів сільськогосподарських підприємств усе ж таки ними залишаються, зважаючи на низьку мобільність належного їм капіталу та неможливість його переливу через це в банківську сферу. Але зазначений показник (ROE) відіграє вирішальну роль при намаганні залучити зовнішні інвестиції, оскільки регулююча дія рентабельності власного капіталу у такому разі проявляється сповна, незалежно від того, здійснюються ці інвестиції в монетарній чи немонетарній формах.

При аналізі структури власного капіталу сільськогосподарських підприємств насамперед треба визначити співвідношення постійного і змінного капіталу, оскільки воно є однією з головних передумов його ефективного функціонування. Постійним капіталом за економічною теорією вважається вартість засобів виробництва, до яких відносять засоби праці, або за термінологією бухгалтерського обліку – основні засоби та предмети праці – виробничі запаси. Оскільки постійний латинською мовою означає constant, то він скорочено позначається першою буквою цього слова.

Змінний капітал – це вартість робочої сили. Латинською мовою змінюваний – various, тому зазвичай його позначають теж першою буквою цього слова. Традиційно змінний капітал розглядався у вітчизняній економічній теорії лише як витрати на заробітну плату працівників підприємства, хоч і визнавалось, що в капіталістичному суспільстві – це витрати, пов'язані з

придбанням робочої сили [106, 255].

Зараз же загально визнаним є те, що окрім фізичного капіталу, тобто, речових факторів виробництва, отримання доходів від діяльності будь-якого підприємства забезпечує людський капітал. Але, оскільки для України це порівняно нове, зважаючи на відсутність конкретних методик оцінювання такого капіталу, його вартісний вираз у “Балансі” ф. № 1 поки що не фігурує. Тому при аналізі структури власного капіталу доводиться використовувати неповні дані.

Водночас треба зважати на те, що в цій формі звітності взагалі відсутні показники, пов’язані з вартістю змінного капіталу, оскільки кругооборот капіталу здійснюється не тільки в уречевленій формі, але і як вартість живої праці. А в “Балансі” ф. № 1, як відомо, відображається лише матеріально-речова структура капіталу: будівлі, споруди, машини, запаси, вартість незавершеного виробництва тощо. Вартість робочої сили, яка в процесі кругообороту капіталу фігурувала як витрати на оплату праці, у повній відповідності з його змістом – безперервний рух капіталу, в якому він послідовно перетворюється з однієї форми в іншу і робить повний кругооборот з приростом [106, 260], пройшовши процес виробництва, матеріалізована у товарній продукції та виробничих запасах (насінні, кормах та ін.), призначених для наступних кругооборотів вже постійного капіталу.

Отже, виникає парадокс: будучи присутнім де-факто на кожній стадії кругообороту, змінний капітал в кінцевому підсумку ніби “зникає”, стаючи віртуальним. Тому, на наш погляд, методологічно правильним було б розглядати власний капітал сільськогосподарського підприємства, відображений у “Балансі” ф. № 1, як сукупність постійного і змінного капіталів. У зв’язку з цим доцільно виокремити із загальної суми власного капіталу ту його частину, яку за економічною теорією відносять до змінного капіталу. Це тим більш важливо, що на багатьох сільськогосподарських підприємствах нерідко змінний капітал фігурує як фіктивний, оскільки нарахування заробітної плати тут не завжди означає її виплату, а лише збільшення кредиторської

заборгованості за рахунком 66 “Виплати працівникам”. Запобігти цьому допоможе встановлення суми змінного капіталу де-юре, так, як це передбачено щодо визначення у Статуті підприємства статутного чи пайового капіталу.

Зокрема, повинна бути встановлена мінімальна сума змінного капіталу, як і норматив його щорічного збільшення за рахунок отриманого сільськогосподарським підприємством у поточному році прибутку. Водночас для забезпечення якісної інформації про структуру власного капіталу доцільно дещо змінити зміст першого розділу “Балансу” ф. № 1, передбачивши в ньому деталізацію його складових згідно з наведеними характеристиками.

3.2. Аналітичне обґрунтування формування раціональної маси власного капіталу сільськогосподарських підприємств

Формування власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах не є самоціллю, а воно підпорядковане вирішенню їхньої стратегічної мети – забезпечення ефективної економічної діяльності у повній відповідності з одним із головних принципів, визначених у Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, а саме безперервності. Таким чином, важливим є аналітичне обґрунтування раціональної маси власного капіталу, необхідної для забезпечення цієї стратегічної мети, тобто, не тільки констатація досягнутих на даний момент часу фактичних значень у “Балансі” ф. № 1, але й необхідних на якомога тривалішу перспективу, зважаючи на те, що як недостатність, так і надлишок капіталу однаково негативно позначаються на ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств.

З огляду на це зазначимо, що існуюча на практиці методика аналітичної інтерпретації формування власного капіталу цій меті не відповідає, оскільки на сільськогосподарських підприємствах здебільшого обмежуються визначенням показника рівня рентабельності як відношення маси прибутку до собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг). Відомий також показник норми рентабельності – відношення маси прибутку до середньорічної вартості основних і оборотних засобів, що загалом забезпечує тільки опосередковану

оцінку ефективності функціонування власного капіталу, без конкретизації щодо достатності чи, навпаки, його недостатності для забезпечення ефективної діяльності підприємства. У країнах же розвинутої ринкової економіки, поряд із такими показниками, що характеризують рівень рентабельності продаж товарів, головна увага приділяється показникам рентабельності капіталу. При цьому вони досить багатогранні, оскільки в якості знаменника формули рентабельності – $R = \frac{P}{W} \times 100$ приймаються різні показники: всі засоби підприємства, або ж тільки власні; з них весь обсяг власних засобів, або тільки певна їх частина тощо, які загалом забезпечують не тільки констатацію ефективності функціонування наявної маси капіталу на тому чи іншому підприємстві, але й можливість аналітичного обґрунтування необхідної на перспективу з урахуванням зміни обсягів його діяльності в оглядовому періоді.

Така аналітична інтерпретація формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств дає змогу визначити узагальнену оцінку їхнього економічного розвитку, оскільки засвідчує позитивні (чи негативні) зміни потужності, чого не забезпечують будь-які інші показники, оскільки вони характеризують лише окремі складові поточної діяльності. Зокрема, виробництво валової продукції у фізичному обсязі чи вартісній оцінці за порівняльними цінами, попри важливість такого показника, не завжди супроводжується адекватними змінами собівартості чи рентабельності. Навіть маса отриманого прибутку не може однозначно трактуватись як узагальнений показник ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, оскільки нерідко більша його частка може бути використана на споживання (дивіденди) чи фіскальні платежі, а тому й не забезпечує економічний розвиток господарств.

Збільшення ж маси власного капіталу свідчить про приріст виробничих фондів підприємства – одного з головних факторів виробництва, який в економічній теорії відносять до складу продуктивних сил. Оскільки особливістю виробничих фондів є те, що вони у процесі виробництва, хоч і витрачаються (поступово – основні виробничі фонди або оборотний капітал, чи

повністю, за один виробничий цикл – оборотні виробничі фонди або оборотний капітал), вони відтворюють одночасно власний еквівалент через включення втраченої вартості у витрати виробництва, завдяки чому досягається збереження власного капіталу.

Але це можливе за умови, що витрати виробництва покриваються доходами від реалізації виробленої сільськогосподарської продукції. Приріст же власного капіталу можливий лише тоді, коли доходи від реалізації сільськогосподарської продукції не тільки покривають витрати виробництва, але й суттєво їх перевищують, оскільки спрямувати на його збільшення можна лише певну частину прибутку, яка залишається після вирахування використаного на споживання (премії, дивіденди, соціально-культурні заходи, утримання побутової інфраструктури). Таким чином, на відміну від маси отриманого прибутку саме приріст власного капіталу найповніше відображає ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств у цілому.

З огляду на це, заслуговує на увагу дещо інший підхід до аналізу ефективності використання власного капіталу підприємств у країнах ринкової економіки, який здійснюють на основі показника норми прибутку, де якраз і фігурує співвідношення між ними:

$$Нп = \frac{Сп}{Ск} \times 100\% \quad (3.2)$$

де: Нп – норма прибутку, %;

Сп – сума прибутку;

Ск – сума капіталу [16, 7].¹

Однак на вітчизняних сільськогосподарських підприємствах така аналітична інтерпретація не тільки не застосовується, але це неможливо

¹ На думку академіка П. Саблука [146, 6], ця формула в умовах сільськогосподарських підприємств України, зважаючи на відсутність у складі власного капіталу вартості землі, має бути доповнена таким чином:

$$Нп = \frac{\text{Сума прибутку}}{\text{Основні фонди} + \text{Оборотні фонди} + \text{Оплата праці} + \text{Частка вартості землі (рентний дохід – 3 \%)}}$$

зробити взагалі, зважаючи на відірваність формування власного капіталу від фінансових результатів, унаслідок чого роками суми статутного і пайового капіталу є незмінними, а прибуток, який мав би спрямовуватись на їхнє поповнення, залишається нерозподіленим. Причому до уваги не береться те, що реальні зміни капіталу усе ж таки відбуваються – це засвідчує передусім аналіз показників інвестицій в основний капітал, які хоч і недостатні, але мають чітку тенденцію стабільного зростання: упродовж 2000-2009 років вони зросли в Тернопільській області із 23,9 до 186,2 млн. грн. Статутний же і пайовий капітал тут відображає лише зафіксовану в установчих документах суму, жодним чином не корелюючи з масою отриманого сільськогосподарськими підприємствами прибутку.

Тому аналіз співвідношень власного й статутного (пайового) капіталу в сукупності з наявністю активів на прикладі як сільськогосподарських підприємств Чортківського району, так і Тернопільської області в цілому дає підстави стверджувати, що його формування відбувається без жодних економічних обґрунтувань (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Співвідношення фінансових результатів і статутного (пайового) капіталу на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області за 2008-2009 роки

Варіанти	Фінансові результати		Статутний капітал		Норма прибутку		
	за 2008 рік, тис. грн.	за 2009 рік, тис. грн.	за 2008 рік, тис. грн.	за 2009 рік, тис. грн.	за 2008 рік, %	за 2009 рік, %	Зміна, +, – пунктів
Сільськогосподарські підприємства:							
– Чортківського району	16301	21433	5762	9223	11,2	15,9	+ 4,7
– Тернопільської області	294787	478146	9529	13044	21,5	27,9	+ 6,4

Джерело: Розраховано за показниками “Балансів” ф. № 1 та “Звітів про фінансові результати” ф. № 2.

Зокрема, це співвідношення (норма прибутку) підтверджує, що із-за відсутності аналітичного обґрунтування процес формування власного капіталу у бухгалтерському обліку сільськогосподарських підприємств не регулюється. В результаті на практиці спостерігається стохастичне співвідношення власного й статутного (пайового) капіталу і зазвичай функціонують підприємства, у яких співвідношення власного й статутного капіталу можна описати нерівністю:

$$ВК > СК, \quad (3.3)$$

де: ВК – власний капітал;

СК – статутний капітал. При цьому значення такі співвідношень інколи відрізняється більш ніж у 10-ть разів, що не можна визнати обґрунтованим.¹¹ Водночас є протилежні ситуації, коли статутний капітал перевищує власний і нерівність при цьому така:

$$ВК < СК, \quad (3.4)$$

але при цьому обидва види капіталу мають позитивне значення, що теж алогічне, оскільки зумовлене збитковістю підприємства, яка призводить до проїдання власного капіталу. Саме таким був стан на багатьох сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області упродовж 2000-2002 років, коли в цілому вони були збитковими (у 2002 році маса збитку досягла 40,8 млн. грн.). І хоч після цього сільське господарство в області стало прибутковим, усе ж таки й зараз близько третини господарств є збитковими (маса збитку перевищує в них 225 млн. грн.), а тому співвідношення тут описується формулою 3.4.

Нарешті існує низка сільськогосподарських підприємств, де власного капіталу немає, хоч номінальна сума статутного капіталу фігурує. До таких відноситься ПАП “Криволука”, де у “Балансі” ф. № 1 фігурує водночас станом на 01.01.2009 року 20 тис. грн. статутного капіталу та від’ємна сума (–166 тис. грн.) власного капіталу, зумовлена його збитковістю. Подібним був раніше стан у ВАТ “Агрополіс”, де збиток зумовив на початок 2004 року від’ємну суму

¹¹ Приміром, у ПАП “Фортуна” Чортківського району сума власного капіталу перевищує статутний капітал у $(23931:86) = 278,3$ рази.

власного капіталу, адже при алгебраїчному згортанні їхніх сум, що здійснюється при визначенні власного капіталу як підсумку за першим розділом “Балансу” ф. № 1, він дорівнював тут мінус 1576,3 тис. грн. Надалі підприємство стало прибутковим і ця причина відпала, що підтверджується зростанням за 2009 рік довгострокових фінансових інвестицій на $(17042,0 - 3237,5) = 13804,5$ тис. грн.

Проте це ще раз доводить відсутність виваженої облікової політики на сільськогосподарських підприємствах щодо формування власного капіталу, оскільки логічно було би вважати, що власний капітал не може бути меншим, ніж зареєстрована сума статутного капіталу. Таким чином, межа вилучення капіталу мала би описуватись рівнянням:

$$BK = SK \quad (3.5)$$

У той же час не можна погодитись з диспропорцією, коли власний капітал у десятки разів більший, ніж зареєстрована сума статутного капіталу, оскільки це створює підґрунтя для перерозподілу власності, причому на заводі цьому не може стати бухгалтерський облік внаслідок особливостей відображення додаткової емісії акцій чи інвестицій пов’язаним сторонам, які дозволяють маніпулювати такими способами в бажаному для окремих осіб напрямі. Зокрема, Інструкцією до Плану рахунків передбачене відображення частки інвестора в сумі збільшення додатково вкладеного капіталу (за рахунок виникнення емісійного доходу у кореспонденції субрахунків дебет 141 “Інвестиції пов’язаним сторонам за методом участі в капіталі”, кредит 422 “Інший вкладений капітал”, що дозволяє проводити вилучення власного капіталу на суму, яка перевищує номінальне значення зафіксованого в установчих документах.

Тому, аби запобігти такому стихійному формуванню власного капіталу, на наш погляд, необхідно розробити спеціальне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку “Власний капітал”, у якому визначити методологічні основи його формування та відображення на рахунках і у фінансовій звітності. Зараз же формування раціональної маси власного капіталу ускладнюється саме

через методологічні недоліки аналітичної інтерпретації показників.

Так, якщо до уваги беруть всі засоби підприємства, то вважається, що прибуток отриманий завдяки використанню власного й позиченого капіталу. З урахуванням змісту вітчизняного “Балансу” ф. № 1 та “Звіту про фінансові результати” ф. № 2 формула¹² рентабельності капіталу буде такою:

$$R = \frac{\text{Ст. 220 ф. № 2}}{\text{Ст. 640 ф. № 1}} \times 100 \%, \quad \text{тобто: } \frac{7032}{30297} \times 100 \% = 23,2 \% \quad (3.6)$$

Коли ж визначати рівень рентабельності тільки власного капіталу, чисельник формули незмінний, але у знаменнику треба вказувати не всю валюту “Балансу” ф. № 1, як у наведеній вище формулі, а за мінусом кредиторської заборгованості:

$$R = \frac{\text{Ст. 220 ф. № 2}}{\text{Ст. 640 ф. № 1} - (\text{Ст. 620 ф. № 1} + \text{Ст. 480 ф. № 1})} \times 100 \%, \quad \text{тобто:}$$

$$\frac{7032}{30297 - (4677 + 1689)} \times 100 \% = 29,40 \% \quad (3.7)$$

Таким чином, вже за цими показниками можна визначати стратегічні кроки як щодо формування структури пасивів, так і власного капіталу сільськогосподарського підприємства, адже порівняння наведених у формулах 3.7 та 3.8 показників дає можливість на основі аналітичної інтерпретації з урахуванням інших, зокрема, величини банківського відсотка за кредитами, відсотків за депозитами, а також взаємовідносин із кредиторами, цілком обґрунтовано здійснювати розподіл прибутку і спрямування певної його частини на поповнення маси власного капіталу.

Однак при цьому виникає непросте внаслідок своєї методологічної невирішеності питання щодо правомірності залишення без уваги підсумків статті 430 “Цільове фінансування” розділу II пасиву “Балансу” ф. № 1 та розділу V “Доходи майбутніх періодів”. Адже, якщо слідувати тлумаченню П(С)БО 11 “Зобов’язання”, що з метою бухгалтерського обліку такі суми треба розглядати

¹² Для прикладу тут і далі наводяться показники, розраховані за фінансовою звітністю 2009 р. ПАП “Фортуна” Чортківського району Тернопільської області.

власне як зобов'язання, то рентабельність власного капіталу підприємства треба визначати як відношення прибутку лише до підсумку розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1.

Окрім того, західні дослідники [16, 7] акцентують увагу на окремих особливостях формування прибутку, які треба враховувати при визначенні рентабельності власного капіталу. Зокрема, наголошується на тому, що при цьому треба враховувати суму нарахованої амортизації. Бо її включення у витрати виробництва практично означає зменшення на цю ж суму визначеного у “Звіті про фінансові результати” ф. № 2 прибутку. Таким чином, на їхню думку, коректним буде включення у чисельник кожної з наведених вище формул суми амортизації, вказаної у статті 260 розділу II “Елементи операційних витрат” цього звіту.

Так само розцінюється й заборгованість із заробітної плати перед працівниками підприємства, оскільки вона включається в момент її нарахування, а виплачується дещо пізніше, після завершення звітного періоду. Тому, хоч розрив між формуванням витрат виробництва і погашенням заборгованості із заробітної плати не такий тривалий, як при використанні амортизації на заміщення основних засобів, вона теж розглядається як тимчасово вільні кошти, а тому повинна враховуватись при визначенні рівня рентабельності функціонування власного капіталу. У той же час, якщо суму амортизації включають у чисельник формули:

$$R = \frac{\text{Ст. 260 ф. № 2} + \text{Ст. 220 ф. № 2}}{\text{Ст. 640 ф. № 1} - (\text{Ст. 620 ф. № 1} + \text{Ст. 480 ф. № 1})} \times 100 \%, \quad (3.8)$$

то на суму кредиторської заборгованості із заробітної плати коригують знаменник формули:

$$R = \frac{\text{Ст. 260 ф. № 2} + \text{Ст. 220 ф. № 2}}{\text{Ст. 640 ф. № 1} - (\text{Ст. 620 ф. № 1} + \text{Ст. 480 ф. № 1} - \text{Ст. 580 ф. № 1})} \times 100 \%, \quad (3.9)$$

Таким чином, ефективність функціонування робочого капіталу сільськогосподарських підприємств може характеризувати низка показників,

значення яких будуть відхилятися досить суттєво (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Показники рентабельності функціонування власного капіталу ПАП
“Фортуна” Чортківського району Тернопільської області за 2008-2009 роки

№ з/п	Показники	роки	
		2008	2009
1	Рентабельність сукупного (власного й позиченого) капіталу:		
	а) без урахування амортизації й заборгованості з оплати праці	12,1	23,2
	б) з урахуванням амортизації й заборгованості з оплати праці	18,9	27,1
2	Рентабельність власного капіталу:		
	а) без урахування амортизації й заборгованості з оплати праці	19,2	29,4
	б) з урахуванням амортизації й заборгованості з оплати праці	27,8	34,3

Джерело: власні розрахунки автора за показниками “Балансу” ф. №1 та “Звіту про фінансові результати” ф. № 2.

Наведені у таблиці показники відхиляються на 7-11 відсоткових пунктів, які засвідчують, що оцінка рентабельності функціонування власного капіталу на цьому підприємстві значним чином залежить від прийнятої методики її визначення. Однак це не означає, що на зміну традиційним показникам рентабельності треба вводити такі, котрі раніше у вітчизняній практиці не застосовувались. На наш погляд, мова може йти лише про доповнення системи показників, що використовуються в економічному аналізі, оскільки кожний з них відображає такі взаємозв'язки, які в цілому більш глибоко характеризують ефективність функціонування власного капіталу саме в певних конкретних умовах, котрі склались на сільськогосподарському підприємстві.

Так, якщо у звітному періоді, який аналізується, відбувався активний пошук можливостей вкладення капіталу інвесторами, то перевага при аналізі повинна надаватися показникові, який визначається за формулою 3.8, оскільки він характеризує рівень рентабельності функціонування власного капіталу сільськогосподарського підприємства з позицій спрямування отриманого

упродовж року прибутку на дивіденди: теоретично власне вся його сума може бути розділена серед інвесторів, тобто, власників підприємства, отже цей показник є відносною величиною прибутку, яка припадає на масу капіталу, внесеного тим чи іншим засновником.

Коли ж на сільськогосподарському підприємстві вже сформовано достатню масу власного капіталу, то менеджери повинні більше уваги приділяти можливостям нарощування прибутку за рахунок залучення коштів зі сторони, приміром, для покриття сезонної потреби в них на період вирощування сільськогосподарських культур, заміни поголів'я основного стада тварин тощо. У такому разі треба мати інформацію про рівень рентабельності всього функціонуючого капіталу, отже необхідне його визначення за формулою 3.7, яка дозволяє оцінити доцільність подальшого залучення насамперед позичкового капіталу: за умови, що цей показник є вищим, ніж відсоткова ставка за кредитами банків, більш широке їх використання виправдане; але тоді, коли співвідношення цих показників зворотнє, фінансова політика підприємства повинна бути дуже обережною, особливо у випадках кратного перевищення відсоткових ставок за кредитами над рівнем рентабельності всього функціонуючого капіталу. Бо інакше підприємству може загрожувати навіть банкрутство особливо, якщо маса власного капіталу – знаменник формули 3.8 буде меншим, ніж половина маси всього функціонуючого капіталу – знаменник формули 3.7, оскільки при негативному співвідношенні рівня рентабельності й відсоткової ставки за кредитами на сплату як основної маси боргу, так і відсотків доведеться спрямовувати кошти, які є втіленням власного капіталу сільськогосподарського підприємства.

При аналізі обґрунтованості формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств доцільно використовувати відому в теорії модель Альтмана, у якій прослідковується взаємозв'язок чистого робочого капіталу (без кредиторської заборгованості) й прибутку:

$$Z = K_1 \times \frac{\text{Чистий робочий капітал}}{\text{Сума активів}} + K_2 \times \frac{\text{Нерозподілений прибуток}}{\text{Сума активів}} + K_3 \times \frac{\text{Прибуток до виплати процентів і податків}}{\text{Сума активів}} + K_4 \times \frac{\text{Ринкова вартість власного капіталу}}{\text{Балансова вартість власного капіталу}} + K_5 \times \frac{\text{Обсяг продаж}}{\text{Сума активів}} \quad (3.10)$$

Якщо перевести це на показники “Балансу” ф. № 1, то наведена модель Альтмана матиме такий вигляд:

$$Z = K_1 \times \frac{\text{Ст. 380 пасиву}}{\text{Ст. 280 активу}} + K_2 \times \frac{\text{Ст. 350 пасиву}}{\text{Ст. 280 активу}} + K_3 \times \frac{\text{Ст. 100 Ф. № 2}}{\text{Ст. 280 активу}} + K_4 \times \frac{\text{Ст. 390 пасиву} + \text{гудвіл}}{\text{Ст. 280 активу}} + K_5 \times \frac{\text{Ст. 010 Ф. № 2}}{\text{Ст. 280 активу}} \quad (3.11)$$

Однак враховуючи те, що на більшості сільськогосподарських підприємств економіко-математичне моделювання не здійснюється із-за відсутності програмного й методичного забезпечення таких розрахунків, а на деяких – і комп’ютерів взагалі, тут доводиться обмежуватись простішими засобами економічного аналізу. Приміром, визначення межі безпеки при вирішенні питання кредитування можна встановити за відношенням власного капіталу до суми заборгованості підприємства:

$$B = \frac{K_B}{K_3} \quad (3.12)$$

або з урахуванням структури “Балансу” ф. № 1:

$$B = \frac{\text{Ст. 380 ф. № 1}}{\text{Ст. 440} + \text{Ст. 500 ф. № 1}} \quad (3.13)$$

де: B – коефіцієнт, що характеризує межу безпеки сільськогосподарського підприємства;

K_B – сума власного капіталу;

K_3 – заборгованість за кредитами банку.

Виконані розрахунки засвідчують, що за цим відношенням об’єкти дослідження можна поділити на такі групи (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Коефіцієнти межі безпеки сільськогосподарських підприємств Чортківського району Тернопільської області за 2005-2009 роки

Групи підприємств за величиною коефіцієнта безпеки	Кількість підприємств у групі		Власний капітал, тис. грн.		Заборгованість за кредитами, тис. грн.		Коефіцієнти межі безпеки	
	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009
До 0,65	6	10	77	411	642	697	0,12	0,59
Від 0,66 до 1,00	19	14	11256	60035	16078	69807	0,70	0,86
Більше	4	4	35789	50880	4006	4114	8,23	12,37
Разом	29	28	47122	111326	20726	74618	2,27	1,49

Джерело: Розрахунки автора за показниками “Балансів” ф. № 1

Зокрема, відбувається даліше розшарування сільськогосподарських підприємств за рівнем коефіцієнта межі безпеки, оскільки у першій групі, де він найнижчий, їхня чисельність збільшилась і сюди стали відноситись такі, що раніше перебували у середній групі, як-от ПАП “Захід”, “Січ”, “Воля”, ТЗОВ “Степ”, де власний капітал упродовж 2005 – 2009 років зменшився. Водночас є протилежні випадки, коли раніше було значно гірше співвідношення власного капіталу і кредитів банку, але на підприємстві зуміли наростити власний капітал, тим самим суттєво покращивши коефіцієнт межі безпеки. До таких належить ПАП “Колос”, у якому власний капітал зріс за цей період із 39 до 561 тис. грн.

І лише чотири підприємства (ПАП “Фортуна”, “Дзвін”, “Довіра” та “Агрополіс”) стабільно мають декількократне перевищення межі безпеки, причому її коефіцієнт зріс тут у півтора разу – із 8,23 до 12,37 завдяки суттєвому збільшенню упродовж 2005-2009 років власного капіталу – із 35789 до 50880 тис. грн.

Проте це не означає відмови від можливостей залучення капіталу загалом, бо на кожному сільськогосподарському підприємстві нерідко виникають ситуації, коли в певний момент виникає гостра потреба в

додаткових коштах, адже практично ніколи не можна сформувати таку масу власного капіталу, яка була б достатньою для покриття всіх пікових витрат.

Зрештою, це й недоцільно, адже в такому разі значна частка коштів буде “мертвим” капіталом, що в умовах навіть помірної інфляції – на рівні до 10 відсотків – усе ж таки означатиме майже адекватну реальну втрату власного капіталу через знецінення коштів, які стали б вивільненими з обороту у міжпикові періоди. Тому, як указує Л. Бернстайн, в ринкових умовах більша частка власних засобів та її постійне збільшення зовсім не означає покращення стану компанії. Навпаки, участь залучених коштів засвідчує гнучкість компанії, її здатність знаходити кредити й повертати їх, тобто, про довір’я до неї в діловому світі [16, 7]. Виходячи з цього, можна вважати, що саме показник рівня рентабельності всього функціонуючого капіталу (визначається за формулою 3.6) має бути тим орієнтиром, з яким менеджери сільськогосподарських підприємств повинні звіряти свої дії щодо залучення в оборот позикового капіталу.

Водночас треба розраховувати й рівень рентабельності функціонування власного капіталу, бо тільки на основі порівняння цих двох показників можна приймати виважені рішення як щодо можливості використання залученого капіталу загалом, так особливо стосовно його максимальної маси й можливої, без шкоди для збереження власного капіталу у зафіксованій статуті підприємства сумі, тривалості запозичення.

Водночас при цьому треба мати на увазі, що навіть при надто великому відхиленні показників рівня рентабельності, визначених за формулами 3.6 і 3.7, певний “запас міцності” на сільськогосподарських підприємствах все ж таки є, оскільки у знаменнику формули 3.8 фігурує не тільки заборгованість за кредитами банку, але й кредиторська заборгованість загалом. Таким чином, можна стверджувати, що цей “запас міцності” формується й за рахунок такої заборгованості.

Але при цьому треба враховувати, що роль кредиторської заборгованості неспівставна із заборгованістю за кредитами банків насамперед через різні

терміни залучень: кредити зазвичай використовуються сільськогосподарськими підприємствами упродовж декількох місяців, інколи й більше року, а терміни використання кредиторської заборгованості частіше всього нетривалі, становлять декілька днів. До того ж вона значно динамічніша, ніж кредити, і амплітуда коливань між максимальною й мінімальною сумами досить велика. Тому коректніше було б визначати середньозважену суму кредиторської заборгованості за кожний звітний період, однак за показниками “Балансу” ф. № 1 це зробити неможливо, оскільки такі дані можна отримати тільки з аналітичного обліку, отже доводиться обмежуватись її сумою на кінець звітного періоду.

Безпосередньо ж на сільськогосподарському підприємстві навіть при використанні комп’ютерного програмного забезпечення та розрахунків за моделлю Альтмана, за якою комплексний коефіцієнт безпеки при формуванні “кредитного портфеля” достатньо високий, усе ж таки доцільно зважати на структуру пасиву “Балансу” ф. № 1 у цілому, маючи на увазі, що кредиторська заборгованість поставальникам, за податками й платежами і т. ін. може стати чинником, який перешкодить забезпечити вчасне повернення кредитів банку. Адже нерідко саме через збіг у часі термінів погашень як кредитів банку, так і заборгованості певним кредиторам виникає надто скрутне становище, яке дуже важко поправити, оскільки при цьому різко знижується рівень довіри до підприємства як перших, так і других. Саме тому якраз на таких сільськогосподарських підприємствах має бути забезпечена гнучка політика у стосунках із партнерами, оскільки інакше це може спричинити якщо не втрату його активів, то принаймні кризовий стан, який лише ускладнить формування достатньої маси власного капіталу у майбутньому.

3.3. Аналіз економічної ефективності функціонування власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах Чортківського району

Попри важливість аналітичної інтерпретації особливостей формування власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах, не менш значимим є аналіз економічної ефективності його функціонування, оскільки вже створений обсяг власного капіталу є запорукою подальшого нарощування необхідної маси для успішного здійснення їхньої діяльності у майбутньому.

При цьому зазначимо, що аналіз (вертикальний і горизонтальний¹³) економічної ефективності функціонування власного капіталу сільськогосподарських підприємств зазвичай здійснюють за показником його рентабельності, тобто, відношенням прибутку до середнього розміру капіталу¹⁴:

$$R_k = \frac{\Pi}{\bar{K}_{\text{вл}}} \times 100 = \frac{7032,0}{22002,5} \times 100 = 32 \% \quad (3.14)$$

де R_k – рентабельність власного капіталу;

Π – маса прибутку підприємства за звітний період;

$\bar{K}_{\text{вл}}$ – середнє значення власного капіталу за звітний період.

При цьому зазначимо, що такий показник можна визначати за різні звітні періоди: квартал, рік, зважаючи на наявність у системі вітчизняної звітності, окрім річного “Балансу” ф. № 1 та “Звіту про фінансові результати” ф. № 2, також квартальних форм такої звітності. Однак у такому разі при здійсненні горизонтального аналізу рентабельності прийдеться враховувати вимогу співставності звітних періодів, оскільки маса прибутку у “Звіті про фінансові результати” ф. № 2 вказується наростаючим підсумком з початку року, а тому автоматично вийде, що рентабельність власного капіталу за другий – третій квартали поточного року завжди буде більшою, ніж за перший квартал.

Водночас ефективне управління використанням власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах потребує наближення аналітичної

¹³ Л. Бернстайн вказує: “Аналіз звичайної фінансової звітності часто називають “вертикальним” аналізом, а аналіз трендів – “горизонтальним” [16, 66]

¹⁴ Тут і далі наводяться показники, розраховані за фінансовою звітністю ПАП “Фортуна” с. Свидова Чортківського району Тернопільської області.

інтерпретації звітності до фактів його діяльності і, таким чином, аналіз показників рентабельності функціонування власного капіталу за кожний квартал є надто важливим, аби ним можна було нехтувати. Тому доцільно здійснювати горизонтальний аналіз його значень не тільки за ряд років, як це практикується зараз, але й всередині них – за звітними кварталами. Для цього необхідно визначати масу прибутку сільськогосподарських підприємств та середнє значення власного капіталу окремо за кожний квартал, що є доволі простою аналітичною процедурою за показниками фінансової звітності.

Зокрема, на основі “Звіту про фінансові результати” ф. № 2 за другий – третій квартали поточного року можна визначити масу прибутку за кожний із цих звітних періодів – як різницю між показником ст. 220 “Чистий прибуток”, вказаним за останній і попередній квартал відповідно. Маса прибутку за четвертий квартал поточного року становитиме різниця між цим показником за даними річного “Звіту про фінансові результати” ф. № 2 та вказаним у такому звіті за три квартали.

Дещо складнішим є визначення середнього значення власного капіталу сільськогосподарських підприємств, зважаючи на те, що нерозподілений прибуток кожного звітного періоду водночас включається до його суми, оскільки він фігурує у тому ж першому розділі “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1. Тому співвідношення маси прибутку до загального підсумку за першим розділом пасиву “Балансу” ф. № 1, на наш погляд, неправомірне, оскільки фактично означатиме, що прибуток співвідноситься в тому числі із самим собою.

Проте й повне виключення нерозподіленого прибутку при визначенні середнього значення власного капіталу сільськогосподарських підприємств не може вважатись обґрунтованим, зважаючи на те, що у складі ст. 350 “Нерозподілений прибуток (непокриті збитки)” цього розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 у більшості фігурують, окрім поточних фінансових результатів, отримані в минулих роках, а коли мова йде про аналітичну інтерпретацію звітності за другий і наступні квартали поточного року, то тут вже треба

враховувати й масу прибутку попередніх кварталів.

Отже, обґрунтованим буде, на нашу думку, вважати, що при горизонтальному аналізі показників рентабельності власного капіталу з маси нерозподіленого прибутку, який фігуруватиме як частка середнього значення власного капіталу сільськогосподарського підприємства перш за все треба виключати масу прибутку того звітного кварталу, за який визначається згаданий показник: при обчисленні рівня рентабельності власного капіталу за перший квартал – від статті 380 “Усього за розділом І” “Балансу” ф. № 1 відняти суму за статтею 220 “Чистий прибуток” “Звіту про фінансові результати” ф. № 2 станом на 1-ше квітня поточного року; за другий – відповідно станом на 1-ше липня і т.д. Така методика дозволить більш точно визначати рівень рентабельності власного капіталу з урахуванням його реального формування (рис. 3.2).

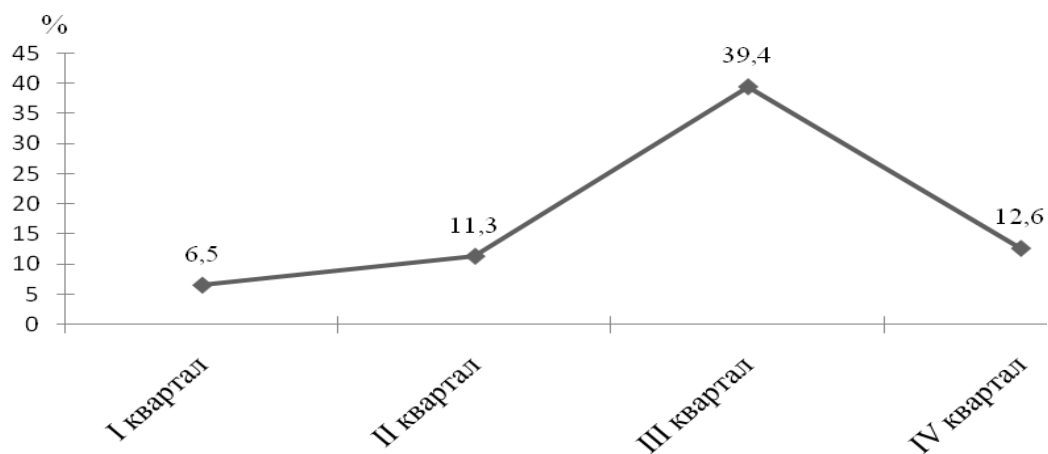

Рис. 3.2. Рівень рентабельності власного капіталу на ПАП “Фортуна” Чортківського району Тернопільської області за I-IV квартали 2009 року

Джерело: Розраховано за показниками “Балансу” ф. № 1 та “Звіту про фінансові результати” ф. № 2.

Наведені показники засвідчують, що попри відхилення абсолютних значень, найвищими є показники рівня рентабельності власного капіталу у третьому кварталі. Таким чином, не послаблюючи уваги до цього показника у будь-якому звітному кварталі, усе ж таки вона має бути посиленою саме у згаданому, оскільки він є вирішальним щодо формування маси прибутку

сільськогосподарських підприємств, отже й рівня рентабельності власного капіталу.

З приводу аналітичної інтерпретації фінансової звітності варто підкреслити, що на практиці, особливо при необхідності отримання сільськогосподарським підприємством кредитів у банку, віддають перевагу не показникам власного капіталу, які наводяться у першому розділі пасиву “Балансу” ф. № 1, а визначеному за даними цієї звітної форми робочому капіталу, тобто різниці між валютою його активу і кредиторською заборгованістю, вказаною у розділах II-IV пасиву. При цьому визначають показник покриття заборгованості як відношення робочого капіталу до суми кредиторської заборгованості підприємства:

$$K_{\text{п}} = \frac{PK}{K_{\text{з}}} = \frac{23931}{6366} = 3,76, \quad (3.15)$$

де: $K_{\text{п}}$ – коефіцієнт покриття заборгованості;

PK – робочий капітал;

$K_{\text{з}}$ – кредиторська заборгованість сільськогосподарського підприємства.

Але при цьому необхідно враховувати, як це практикується у зарубіжній практиці [16, 401], різницю між поточними й непоточними активами і пасивами. Адже і структура активів, і структура пасивів – з позицій тривалості термінів їхньої оборотності – є різною. До того ж навіть частина активів, яка з позицій покриття пасивів може вважатись засобом погашення кредиторської заборгованості, насправді не може бути інкасована, оскільки їхнє відображення в “Балансі” ф. №1 навіть за умови швидкої оборотності не супроводжується перетворенням у кошти.

Наприклад, така стаття активу “Балансу” ф. № 1, як 060 “Відстрочені податкові активи” може вже в наступному кварталі змінитись на свій антипод – статтю 460 “Відстрочені податкові зобов’язання” у його пасиві, однак жодного руху грошових коштів при цьому не відбувається.

З огляду на це й сума пасивів у “Балансі” ф. №1 теж завищена, що викривлює визначений за наведеною вище формулою коефіцієнт покриття.

Тому більш точними показниками, ніж загальний коефіцієнт покриття, визначений з урахуванням загальної величини робочого капіталу сільськогосподарських підприємств є співвідношення його складових, зокрема поточних активів до поточних пасивів:

$$K_o = \frac{ПА}{ПП} = \frac{8468}{6366} = 1,33, \quad (3.16)$$

де: K_o – коефіцієнт оплати кредиторської заборгованості;

ПА – поточні активи сільськогосподарських підприємств;

ПП – поточні пасиви сільськогосподарських підприємств.

Такий коефіцієнт засвідчує рівень ймовірної оплати кредиторської заборгованості сільськогосподарського підприємства. Заодно він визначає межу безпеки для покриття будь-якого зниження ринкової вартості поточних активів, що особливо важливе стосовно продукції сільськогосподарського виробництва та молодняку тварин на вирощуванні й відгодівлі, зважаючи на те, що за П(С)БО 30 “Біологічні активи” їх треба відобразити у “Балансі” ф. №1 за цінами поточного ринку.

Так чи інакше, коефіцієнт ліквідності найбільш привабливий при аналітичній інтерпретації фінансової звітності, зважаючи на те, що він нібито підтверджує гарантії щодо достатності робочого капіталу сільськогосподарських підприємств для проведення повних розрахунків за своїми зобов’язаннями (звісно за умови, коли він більший одиниці) – саме це спостерігається в ПАП “Фортуна” де цей коефіцієнт становить 1,33.

Немаловажним є й те, що визначення цього коефіцієнта доволі просте, а необхідні для цього вихідні показники містяться у “Балансі” ф. № 1, який належить, як і вся фінансова звітність сільськогосподарських підприємств, до публічної, отже й доступної для аналітиків різних установ, насамперед банків. Традиційним є також високий ступінь довіри до звітних показників “Балансу” ф. № 1 завдяки його подвійному самоконтролю при будь-яких операціях, оскільки незалежно від того, що їх є аж чотири типи, рівність активу й пасиву ні за одним із них не порушується.

Але при цьому треба враховувати, як підкреслює Л. Бернстайн, що такий резерв грошових коштів, який ймовірно може бути в результаті перетворення в них поточних активів, не має логічного й причинного зв'язку з майбутніми грошовими потоками, оскільки останні залежать від чинників, що не включені у формулу розрахунку цього коефіцієнта: обсягу реалізації, прибутку та зміни умов діяльності [16, 403].

Особливо важливе це стосовно сільськогосподарських підприємств, бо за існуючою, на наш погляд, надто уніфікованою формою “Балансу” ф. № 1, неможливо виокремити ту частку поточних активів, яка буде врешті-решт інкасована, від тієї, що не проходить грошової стадії кругообороту капіталу.

Так, за ст. 110 “Поточні біологічні активи” у розділі II “Запаси” активу “Балансу” ф. № 1 вказується як вартість молодняка тварин, що буде реалізований, так і утримуваного для поповнення основного стада. Окрім того, навіть за умови виокремлення вартості перших не можна бути абсолютно впевненим, що інкасація можлива, зважаючи на різні терміни оборотності нібито й однорідної цієї складової робочого капіталу сільськогосподарських підприємств, оскільки термін вирощування молодняка великої рогатої худоби до кондицій, придатних до реалізації, перевищує півтора року. Це ж саме стосується і ст. 100 “Виробничі запаси”, оскільки значна частина цих запасів (корми, насіння) не набуває грошової форми, позаяк не реалізується на ринку, а списується на власне виробництво.

Також треба враховувати й те, що навіть стосовно готової продукції, призначеної для продажу, майбутні грошові потоки залежать від рівня рентабельності реалізації, який формується вже під впливом цін на ринку на певний момент. Таким чином і коефіцієнт, розрахований як відношення поточних активів до поточних пасивів за уточненими показниками “Балансу” ф. № 1, теж не можна абсолютизувати.

Тим більше, що рух грошових потоків відбувається не так прямолінійно, як це витікає зі згаданого співвідношення. Адже на нього впливає й несинхронність надходжень від покупців з виплатами коштів постачальникам,

що особливо характерне для діяльності сільськогосподарських підприємств, оскільки тут віддають перевагу накопиченню запасів у кінці четвертого – на початку першого кварталів суміжних років, хоч нерідко при цьому доводиться використовувати кредити банків, бо вільні кошти, які є немовби страховим запасом для покриття тимчасової незбалансованості грошових потоків, зазвичай, недостатні.

Водночас і стосовно дебіторської заборгованості, відображеної на певну дату в “Балансі” ф. № 1, треба враховувати, що водночас з інкасацією, тобто перетворенням у грошові потоки, перманентною є її відновлюваність нерідко навіть у більших сумах. Адже величина такої заборгованості корелює з обсягом продажу, що зумовлює таке ж постійне вилучення певної частини робочого капіталу сільськогосподарських підприємств з обороту.

Тому треба погодитись, що ліквідність залежить від залишків за окремими статтями робочого капіталу, в тому числі і коштів та дебіторської заборгованості лише частково, оскільки між ними й розподілом майбутніх грошових потоків немає жодного детермінованого зв'язку. Через це стратегія управління, яка загалом своєю метою має оптимізацію обсягів дебіторської заборгованості й запасів, орієнтована в першу чергу на ефективне використання робочого капіталу і лише згодом – на підтримання ліквідності [16, 404].

При вертикальному аналізі фінансової звітності щодо економічної ефективності функціонування власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах треба зважати на те, що в теорії бухгалтерського обліку відомі два підходи до визначення капіталу. За одним із них капіталом вважається вся сума пасиву балансу і в такому разі його поділяють на власний і позичений. За другим в якості капіталу розглядають тільки ті статті теперішнього “Балансу” ф. № 1, які згруповані в першому розділі його пасиву, а інші розділи визначають як зобов'язання, або кредиторську заборгованість.

Оскільки як перша, так і друга точки зору мають прихильників і противників, то з цього приводу у 1990 р. Бюро розробки стандартів фінансового обліку (FASB) прийняло спеціальний Меморандум “Відмінності

між інструментами кредиторської заборгованості й власного капіталу і облік інструментів з характеристиками тих та інших” [16, 102], у якому уточнюється обґрунтованість віднесення до власного капіталу чи кредиторської заборгованості окремих зобов’язань, що фігурують у пасиві балансу підприємства, і з приводу яких існують спірні твердження.

Зокрема, за наявності на підприємстві простих і привілейованих акцій, хоч вони однаково відображаються як частки власного капіталу, перші мають всі підстави розглядатись як кредиторська заборгованість перед їхніми власниками. Прості ж акції за згаданим Меморандумом рекомендується вважати складовою власного капіталу підприємства.

На перший погляд, це не має принципового значення, тим більше, що за затвердженою в Україні методикою бухгалтерського обліку вартість як привілейованих, так і простих акцій обліковується на рахунку 40 “Статутний капітал”. Однак при цьому не взято до уваги, що вимоги власників за порядковістю погашення при виникненні потреби в розподілі капіталу підприємства у випадках його банкрутства є другорядними у порівнянні з короткостроковою чи довгостроковою кредиторською заборгованістю. Водночас право на виплати дивідендів привілейованими акціями, чи погашення заборгованості за ними при ліквідації підприємства, є переважним перед власниками простих акцій. З огляду на це, а також фіксований характер дивідендів, стверджується, що привілейовані акції більше подібні до кредиторської заборгованості, ніж до капіталу [16, 192].

Таким чином, існуюча методика бухгалтерського обліку власного капіталу не в повній мірі відповідає міжнародній практиці, оскільки на рахунку 40 “Статутний капітал” змішуються привілейовані й прості акції. Так само вони відображаються в пасиві “Балансу” ф. № 1, що зменшує можливості аналітичної інтерпретації фінансової звітності. Проте це не означає, що вартість привілейованих акцій треба взагалі вилучити з розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1, оскільки у такому разі буде порушений внутрішній взаємозв’язок структури розділів цієї форми звітності. На наш погляд, наведене

міркування щодо виокремлення привілейованих акцій достатньо втілити шляхом уведення до рахунка 40 “Статутний капітал” субрахунків 401 “Привілейовані акції” та 402 “Прості акції”.

У самому ж “Балансі” ф. № 1 ніяких змін робити не треба, а досить навести диференційовані показники наявності привілейованих і простих акцій у “Примітках до річної звітності” ф. № 5. Це дасть можливість поглибити аналітичну інтерпретацію формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств. В цілому такі зміни відповідають рекомендаціям Бюро розробки стандартів (FASB) щодо відображення цієї інформації у фінансовій звітності, зважаючи на наявність права на привілеї при недобровільній ліквідації компанії та значні розходження при цьому номінальної й ліквідаційної вартості привілейованих акцій.

Правда, в цих рекомендаціях пропонується відображати ліквідаційні привілеї акцій у розділі балансу “Власний капітал”, а не в примітках [16, 194]. Але так чи інакше, можна стверджувати, що виокремлення привілейованих акцій обгрунтоване і, окрім підвищення аналітичності показників, заодно сприятиме наближенню до міжнародної фінансової звітності, а це теж має суттєве значення, особливо при пошуку коштів за необхідності збільшення капіталу сільськогосподарських підприємств, оскільки забезпечує прозорість звітної інформації та її зрозумілість для зарубіжних інвесторів.

В контексті цього варто звернути увагу на певні відхилення вітчизняного “Балансу” ф. № 1 від аналогічної форми звітності в країнах ринкової економіки. Так, суми, оплачені за акції, в зарубіжній звітності поділяються на дві частини, і різниця між номінальною чи вказаною вартістю акцій (простих і привілейованих) вказується як додатковий капітал. У нас же, як відомо, для відображення різниці між номінальною і фактично оплаченою вартістю підприємства, де перша практично є номінальною, а друга – фактичною сумою його власного капіталу (якщо ж це акціонерне підприємство – то відповідно сумою оцінки акцій) використовується рахунок 19 “Гудвіл”, сальдо якого відображається у ст. 070 “Інші необоротні активи” згаданої форми звітності.

При цьому варто звернути увагу на інші відмінності бухгалтерського обліку й фінансової звітності – у зарубіжних країнах назви пов'язаних з цим рахунків є наглядними: “Капітал понад номінальну вартість”, “Привілейовані акції”, “Звичайні акції”, “Прибуток реінвестований у підприємство” тощо [16, 489]. У затвердженому в Україні Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та “Балансі” ф. № 1 ні рахунків, ані відповідних їм подібних статей немає.

Водночас зрозуміло, що подальший розвиток ринкових відносин в Україні зумовить потребу щодо внесення адекватних змін як до Плану рахунків, так і фінансової звітності, й осторонь цього не можуть залишитись сільськогосподарські підприємства, не дивлячись на те, що наразі факти наявності тут привілейованих акцій є поодинокими. Тому відповідні зміни щодо обліку власного капіталу, на наш погляд, доцільно ввести у вітчизняну систему бухгалтерського обліку заздалегідь, аби це можна було зробити виважено, з достатнім ступенем обґрунтованості.

Окремо слід розглянути особливості обліку власного капіталу, які виникають у результаті реформування сільськогосподарських підприємств на сучасному етапі, для якого, на відміну від періоду після 1993 року, коли головною тенденцією було їхнє розукрупнення, дедалі характернішим є розширення головним чином шляхом залучення земельних майнових паїв. Відмінність нинішньої ситуації в тому, що тоді відбувався поділ капіталу через механізм виділення, поряд із земельними, майнових паїв. Зараз же зворотнє залучення земельних паїв не супроводжується внесенням якого б то не було капіталу в його розумінні за теперішньою теорією бухгалтерського обліку як вартості основних чи оборотних засобів.

Поряд із цим, хоч і слабо, але все ж таки проявляється тенденція, яка в країнах ринкової економіки відома як злиття компаній, коли капітал сільськогосподарських підприємств об'єднується з капіталом підприємств інших галузей, що наразі найчастіше проявляється як передача окремих

сільськогосподарських підприємств агрохолдінгам.

У той же час жодних методологічних обґрунтувань такого об'єднання капіталу немає і методика відображення цього процесу у бухгалтерському обліку ґрунтується на хибній, на наш погляд, практиці, коли процес злиття капіталів промислового підприємства та капіталу сільськогосподарського виглядає як поглинання першими других, після чого з фінансової звітності останній просто зникає, оскільки сільськогосподарське підприємство стає вже дочірньою компанією. Таким чином, макроекономічні показники, які характеризують абсолютну наявність капіталу у галузях народного господарства загалом та в аграрному секторі – зокрема, як і похідні від них аналітичні показники стають недостовірними, тим більше, що при цьому ще й не фігурує в якості капіталу земля.

З огляду на це доцільно, на наш погляд, розглядати цей процес як юридичну зміну прав власності на капітал сільськогосподарських підприємств, а не його переливання з однієї сфери в іншу, що зараз виглядає за фінансовою звітністю, бо насправді такого не відбувається, адже навіть коли банк чи підприємство іншої галузі підпорядковує собі сільськогосподарське, змінити цільове призначення принаймні основного капіталу: будівель і споруд, машин і механізм рідко коли вдається.

Здебільшого при цьому лише здійснюють санацію сільськогосподарського підприємства, яке збанкрутувало, тобто, навпаки, вливають капітал в аграрний сектор економіки, однак за показниками “Балансу” ф. № 1 цього не видно.

Коротше кажучи, де-факто капітал сільськогосподарського підприємства у такому випадку не тільки функціонує, але й зазвичай суттєво зростає, але де-юре фігурує ніби поза ним, оскільки відображається за фінансовою звітністю як приналежний до інших галузей народного господарства.

Таким чином, логічно було б виправити ці перекоси у фінансовій звітності, що на наш погляд, можна зробити, навівши відповідні доповнення у розділі I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1, зокрема, вказуючи

структурні показники наявності таких об'єднаних підприємств (агрохолдінгів) у додатковій графі “В тому числі у сільському господарстві”.

Це виправдане як певною типовістю процесу такого злиття компаній вже зараз, так і його все більшою інтенсивністю в майбутньому не тільки з огляду на теперішні вимушені причини його здійснення на практиці, але й зважаючи на вищу ефективність сільськогосподарського виробництва у поки що поодиноких холдингових компаніях, які прискорюють інтеграційні процеси, особливо у випадках злиття з переробними підприємствами, що було визнано у свій час як перспективний напрям розвитку агропромислового комплексу, проте за тодішніх умов не був втілений повсюдно, а лише як окремі агрокомбінати. Подальше ж реформування власності на сільськогосподарських підприємствах призвело до ліквідації цих прообразів холдингових компаній, у яких, крім виробників продукції та переробних підприємств, були створені навіть власні банківські структури, правда, під назвою фінансово-розрахункових центрів (ФРЦ), як-от агрокомбінати “Дністер”, “Тернопільський” та ін., через намагання зберегти при цьому повну юридичну самостійність партнерів.

Зараз же ця перепона усунута і тому інтеграція банків, сільськогосподарських переробних підприємств відбувається на виважених й перевірених у ринкових умовах засадах, а це забезпечує їхнє функціонування у повній відповідності з одним із основних принципів бухгалтерського обліку і фінансової звітності, а саме безперервності діяльності, за яким передбачається, що діяльність цих підприємств триватиме далі.

Таке доповнення фінансової звітності, зокрема, як “Балансу” ф. № 1, так і “Звіту про власний капітал” ф. № 4 обґрунтоване ще й тим, що поряд із злиттям сільськогосподарських підприємств з іншими, відбувається зміна власності внаслідок придбання останніми акцій, в тому числі й привілейованих. І цей процес, навіть за умови переходу їхнього контрольного пакета до нових власників, жодним чином не відображається як зміна капіталу тих чи інших, оскільки у бухгалтерському обліку використовується у такому разі субрахунок

141 “Інвестиції пов’язаним сторонам за методом участі в капіталі”. В результаті тут теж створюються холдингові компанії, однак формального переливу власного капіталу сільськогосподарських підприємств у банківську чи іншу сферу діяльності, як у першому випадку, у фінансовій звітності не відображається.

Таким чином, пропонуване доповнення фінансової звітності про власний капітал дозволить ліквідувати наявну зараз у ній двоваріантність його відображення, яка зумовлює неспівставність реальних і номінальних значень показників наявності капіталу на сільськогосподарських підприємствах, відтак викривлення їх аналітичної інтерпретації, унеможливаючи тим самим обґрунтованість рішень щодо його формування.

При аналізі економічної ефективності функціонування власного капіталу доцільно порівнювати показники рівня рентабельності використання власного капіталу який І. Бланк назвав “пульсом” підприємства [18, 9]. З урахуванням визначеності маси й обмеженості на певний момент діяльності підприємства наявного капіталу треба погодитись, що його підвищення лише за умови збільшення прибутку від реалізації продукції, робіт, послуг.

У свою чергу, за сучасних умов це можливе за рахунок зростання як обсягів виробництва, так і певною мірою реалізаційних цін, попри твердження, що останній чинник теж обмежений [18, 9]. Зокрема, в цьому переконує аналіз динаміки цих показників за 2000-2009 роки (табл. 3.7)

Таблиця 3.7

Динаміка індексів виробництва валової продукції сільського господарства цін на неї та інфляції за 2000-2009 р.р.

Роки	Індекси (до попереднього року)			
	Обсягу валової продукції	Цін реалізації	Інфляції	Співвідношення індексів цін та інфляції
2000	109,8	155,8	125,8	1,24
2001	110,2	105,0	106,1	0,99
2002	101,2	87,4	99,4	0,88
2003	89,3	120,6	108,2	1,12
2004	119,7	105,7	112,3	0,94

2005	100,1	108,1	110,3	0,98
2006	102,5	102,4	111,6	0,92
2007	93,5	138,0	116,6	1,18
2008	117,1	110,3	122,3	0,90
2009	98,2	106,4	112,3	0,95

Джерело: Статистичні щорічники України за 2004 та 2009 роки.

Зокрема. за 2000-2009 роки, хоч і з коливаннями спостерігались досить високі темпи зростання обсягів виробництва валової продукції (виняток – 2003, 2007 та 2009 роки) продукції та середньо реалізаційних цін на них (виняток – 2002 рік). Звісно, певною мірою це вплив інфляції, тому загалом висновок наведений вище І. Бланка щодо обмеженості позитивного впливу цін на масу прибутку від реалізації продукції, відтак рівня рентабельності використання власного капіталу є правомірним. Але наразі обидва чинники, тобто, обсяг виробництва продукції і ціни її реалізації є сприятливими для підвищення ефективності використання власного капіталу, і це підтверджує аналіз динаміки згаданого показника (рис. 3.3).

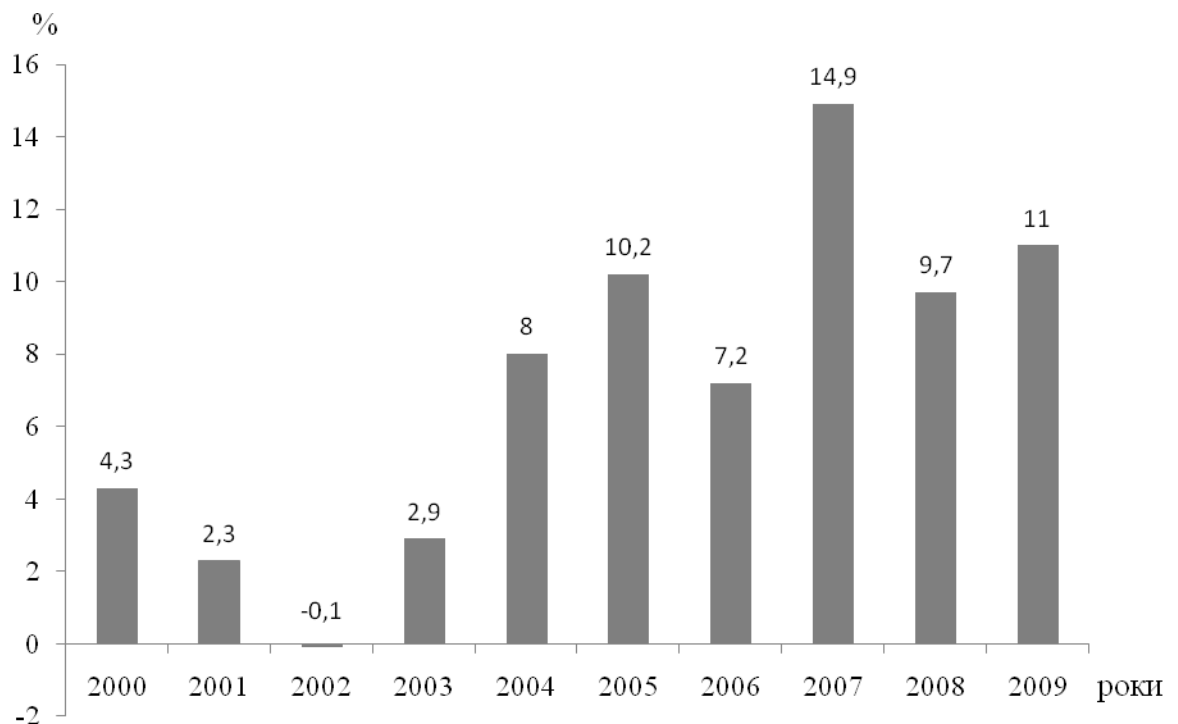

Рис. 3.3. Динаміка рівня рентабельності власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах України за 2000-2009 роки

Джерело: Розраховано за даними зведених Статистичних щорічників України за 2000-2009 роки. – С. 61-62; 59-64

Так, хоч упродовж аналізованого періоду значення рівня рентабельності власного капіталу сільськогосподарських підприємств змінювалось навіть від позитивних значень до негативних – у 2002 році із-за збитковості їхньої діяльності сума збитку становила 254,6 млн. грн., загалом після 2003 року цей показник став набагато вищим від рівня, який був до цього. Правда, внаслідок коливання маси прибутку відповідно нестійким є рівень рентабельності власного капіталу, але навіть у найнесприятливішому щодо цього 2006 році він становив 7,2 відсотки, або був у 1,67 разу більшим, ніж у 2000 році.

Відомо, що ефективність використання капіталу залежить від прискорення його обороту. Тому важливо, аби на всіх стадіях кругообороту капіталу досягалась їхня оптимальна тривалість. При цьому треба зважати на те, що специфіка сільськогосподарського виробництва звужує можливість впливу менеджерів підприємств на тривалість обороту капіталу, оскільки для маневру тут залишається лише той період, який пов'язаний зі створенням виробничих запасів та реалізацією виробленої продукції, позаяк тривалість процесу виробництва об'єктивно визначена біологічними умовами вирощування культур чи тварин.

Правда, у тваринництві цей період можна дещо скоротити, застосовуючи інтенсивні способи вирощування й відгодівлі тварин, особливо у свинарстві, де нові технології дозволяють досягати кілограмових середньодобових приростів поголів'я, відтак суттєвого скорочення тривалості обороту вкладеного в цю галузь капіталу.

Водночас, як підкреслив І. Бланк: “Питання ефективного використання капіталу повинні вирішуватись менеджерами не інтуїтивно, не методом “спроб і помилок”, а на основі системних знань і постійного використання сучасних механізмів та інструментів управління підприємством у цій сфері діяльності” [18, 10].

Проте наразі доводиться констатувати, що на практиці якраз переважає в основному інтуїція, але не тільки тому, що в менеджерів сільськогосподарських підприємств немає таких “системних знань”, а перш за все із-за відсутності

системи прогнозованої інформації щодо перспективних напрямів використання виробничого капіталу, виходячи з майбутнього рівня попиту-пропозиції на ті чи інші види продукції на аграрному ринку. В результаті не вдається отримати очікувану масу прибутку, відтак збільшити власний капітал підприємства. Причому на практиці це проявляється власне як недоліки методу “спроб і помилок”.

Це, зокрема, можна проілюструвати на прикладах з попитом-пропозицією на ринку цукру, коли господарства зменшували посівні площі внаслідок відносного перевиробництва, як це мало місце у 2008 році стосовно цукрових буряків, площа яких зменшилась внаслідок згаданої причини на 689 га проти попереднього року.

Отже, оскільки такі “інтуїтивні” очікування не завжди корелюють з фактичним попитом – пропозицією в наступному році, як це сталося приміром, перед тим, коли такі “інтуїтивні” очікування призвели до того, що у 2002-2003 рр. були зменшені площі зернових культур, відтак виникла нестача зерна на ринку, а ціна на нього різко зросла. В результаті це обертається упущеною вигодою внаслідок невикористання можливостей збільшення прибутку завдяки зростанню реалізаційних цін.

В економічній теорії відомий “закон спадаючої продуктивності капіталу”, згідно з яким при незмінному обсязі використання інших факторів виробництва проходить постійне зменшення граничного продукту капіталу, тобто, продукції (робіт, послуг) [18, 28]. Однак стосовно сільського господарства, якщо брати до уваги лише такі первинні фактори виробництва як земля та праця, теза про те, що згаданий закон носить загальний фактор і відноситься до будь-якої сфери використання капіталу як фактору виробництва [18, 22] проявляється не так прямолінійно.

Так, упродовж 1990-2009 років на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області спостерігалась стійка тенденція зменшення чисельності працюючих, посівних площ та суми власного капіталу. Однак водночас, замість зменшення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства,

вони упродовж 2000-2009 років майже стабільно збільшувались.

Проте це не означає, що теза про постійне зменшення граничної продуктивності капіталу є хибною. На наш погляд, ця невідповідність на сільськогосподарських підприємствах виникла тому, що кількісні показники (чисельність працівників, посівні площі), як і сума власного капіталу, не відображають якісних змін, що відбулись за цей період. Бо якщо порівнювати показники з рівнем 1990 року, то “закон спадаючої продуктивності капіталу” проявляється: вартість валової продукції за період 1990-2000 років тут зменшувалась, як і сума власного капіталу. Водночас це спричинило скорочення чисельності зайнятих у сільськогосподарському виробництві працівників, відтак посівних площ.

Наступна ж нібито невідповідність динаміки результативного показника – валової продукції й факторних – чисельності працівників, посівних площ та капіталу зумовлена якісними структурними змінами власного капіталу, починаючи від співвідношення його складових – постійного і оборотного, так і технічної структури.

Приміром, до 1990 року адміністративно визначалась кількість поголів'я тварин і нерідко це призводило до незабезпеченості їх кормами, відтак зумовлювало низький рівень продуктивності, то зараз сільськогосподарські підприємства можуть дотримуватись більш збалансованого підходу до формування продуктивного капіталу в галузі тваринництва.

Це саме стало можливим і в рослинництві, де відбулось витіснення низькорентабельних культур, наприклад, картоплі. В поєднанні з позитивними якісними змінами у технічній структурі власного капіталу: списання неекономічної застарілої техніки і заміна її високопродуктивною, застосування більш високоврожайних сортів, ефективніших засобів захисту рослин тощо зумовили відносно вищий рівень приросту результативного показника – продуктивності праці – порівняно з динамікою факторних чинників: чисельності працівників посівних площ, власного капіталу (табл. 3.8).

Так, якщо обсяг валової продукції різко зменшився, а зумовлене це

недостатньою масою задіяного в галузі основного та оборотного капіталу, то продуктивність праці вже із 2005 року постійно перевищує рівень 1990 року, що підтверджує нашу тезу про якісні зміни власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 3.8

Індекси валової продукції та продуктивності праці
в сільськогосподарських підприємствах за 1990-2009 роки

Показники		Роки			
		1990	2000	2005	2009
Індекс валової продукції	Україна	1,0	0,26	0,33	0,47
	Тернопільська обл.	1,0	0,20	0,22	0,38
Індекс продуктивності праці	Україна	1,0	0,48	1,33	2,34
	Тернопільська обл.	1,0	0,38	1,20	2,80

Джерело: Статистичні збірники України за 2007-2009 роки. – С. 174, 178.

Водночас стратегія на довготривалу перспективу вимагає безумовного нарощування обсягів тих ресурсів, які можуть забезпечити досягнення високих результатів розвитку сільського господарства і таким є єдиний ресурс – власний капітал, зважаючи на обмеженість, а точніше об'єктивність скорочення природних і трудових ресурсів, запобігти чому не можна. Певна річ, мова йде не тільки про абсолютне сумарне збільшення власного капіталу, а насамперед про позитивну якісну реструктуризацію з таким розрахунком, що його питома частка в розрахунку на одиницю продукції буде зменшуватись. У такому випадку гранична продуктивність капіталу як приріст обсягу виробництва продукції на кожну одиницю заново доданого капіталу (ΔK) буде мати тенденцію до зростання, що засвідчуватиме вищу економічну ефективність використання власного капіталу.

Водночас треба зважати на те, що продуктивність капіталу забезпечується винятково живою працею. У той же час продуктивність живої праці залежить від її фондоозброєності, тобто, капіталозабезпеченості підприємства. Тому це треба враховувати при аналізі продуктивності капіталу: у США, наприклад, визначають двофакторну сукупну продуктивність – праці та капіталу,

зважаючи ці складові через частки витрат на оплату праці й амортизацію. Враховуючи неточність традиційного показника продуктивності праці через недоліки визначення у сільському господарстві середньорічної чисельності працівників, до яких в останні роки додалась ще й приховування їх, аби уникнути надмірних відрахувань до фондів соціального страхування внаслідок нижчої від мінімуму заробітної плати, застосовувана у США методика визначення продуктивності заслуговує на увагу.

Разом з тим, аналізуючи економічну ефективність використання власного капіталу треба мати на увазі, що його нарощування доцільне доти, доки маса прибутку від отриманого завдяки цьому приросту обсягу виробництва продукції не зрівняється з вартістю додатково залученого капіталу.

Висновки до третього розділу

У структурі розділу I “Власний капітал” за теперішньою формою балансу фігурує нерозподілений прибуток, чим помилково визнається, що вся його сума спрямовується на розширене відтворення. Проте як формування прибутку, так і його використання відбувається не за звітними датами (місяць, квартал чи рік), а безперервно, в унісон з діяльністю підприємства. Зокрема, виникає прибуток при реалізації продукції, за умови, звісно, завершення розрахунків з покупцями. В цьому випадку матеріальним уособленням прибутку певний час виступають частина дебіторської заборгованості покупців – відтак гроші з приростом (Г'). Отже, коректніше розмістити статтю “Прибуток нерозподілений (непокритий збиток)” у другому розділі “Забезпечення наступних витрат і платежів” балансу, що сприятиме більш обґрунтованому визначенню коефіцієнтів ліквідності завдяки забезпеченню повнішого взаємозв'язку активів з джерелами їхнього формування.

Абсолютні сумарні зміни власного капіталу не дають зіставності економічної ефективності його функціонування через неспівмірність його маси на окремих підприємствах. Тому необхідним є застосування відносних показників, які дозволяють “зважити” отриманий ефект – приріст власного капіталу – з його масою, що функціонує в господарському обороті сільськогосподарських підприємств. Таким може бути запропонований у дисертації показник норми приросту власного капіталу.

Упродовж 2000-2009 років основний капітал сільськогосподарських підприємств Тернопільської області зменшився майже у два рази. Темпи зменшення оборотного капіталу були повільніші внаслідок його зростання через переміщення основного капіталу. Водночас це не компенсувало загального вилучення власного капіталу, оскільки частка збиткових підприємств досить висока, як і сума отриманого ними збитку, що спричинило врешті-решт його зменшення за період 2005 – 2009 рр. на загальну суму 150515 тис. грн.

Враховуючи, що власний капітал є лише частиною сукупного (власний +

залучений) капіталу, який використовується сільськогосподарськими підприємствами, у дисертації запропоноване коригування результативних показників їхньої діяльності з урахуванням маси залученого капіталу.

Аналіз структури власного капіталу сільськогосподарських підприємств Чортківського району Тернопільської області засвідчує, що вона формується стохастично, з порушенням відомого в економічній теорії “золотого рівня нагромадження капіталу”, за яким сума інвестицій в основний капітал дорівнює сумі амортизації та іншого вибуття основних засобів. Наразі ж відбувається протилежне і власний капітал сільськогосподарських підприємств зменшився проти рівня 1990 р. в 11,6 разу.

Важливим показником ефективності функціонування власного капіталу є тривалість його обороту, яка означає період часу, упродовж якого здійснюється повний цикл його кругообороту. Визначається він з деякими умовними допусками, які не дають можливості твердити по абсолютну достовірність цього показника через значні відхилення рівня товарності в окремі періоди, відтак викривлення виручки від реалізації стосовно обсягу виробництва продукції у звітному році. Тому за кожний календарний рік на одному й тому ж підприємстві нерідко виходять різновекторні коливання значень розрахованих таким способом показників тривалості одного обороту капіталу. Аби уникнути такого необ'єктивного визначення згаданого показника його, на наш погляд, треба розраховувати, як відношення власного капіталу не до обсягу реалізованої в поточному році продукції, а до загальної вартості виробленої за рік.

Тривалість обороту капіталу залежить від низки чинників. Зокрема, такими є: співвідношення основного та оборотного капіталу; натурально-речова структура основного капіталу, тобто пропорційність активної й пасивної частини виробничих основних засобів. Стосовно оборотного капіталу сільськогосподарських підприємств, то його структура за натурально-речовою ознакою внаслідок специфічних галузевих особливостей практично визначальна як у рослинництві, так і тваринництві, оскільки взаємозалежність

урожайності й продуктивності від тих чи інших складових (приміром, окрім якісних ознак насіння, – від внесення мінеральних добрив або ж, поряд із породними якостями тварин, – від забезпеченості їх кормами тощо) надто велика.

ВИСНОВКИ

У дисертації узагальнено теорію та досліджено практику бухгалтерського обліку й аналізу формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств. В результаті обґрунтовано власний науковий підхід до вирішення наявних проблемних питань і сформульовано наступні висновки й пропозиції.

1. Методологічне обґрунтування сутності власного капіталу як об'єкта бухгалтерського обліку в теорії наразі відсутнє, бо визначення за П(С)БО 2 “Баланс” є лише тлумаченням алгебраїчного рівняння, за яким розраховується його сума у фінансовій звітності. У дисертації запропоновано наступне формулювання: “Власний капітал підприємства – це вартість належних йому необоротних та оборотних активів”.

2. Існуюча методологія бухгалтерського обліку капіталу не узгоджується з його тлумаченням за економічною теорією. Зокрема, хоч земля є лише особливою формою капіталу, вона далі не обліковується у його складі, що викривлює звітну інформацію як про вартість підприємств, так і про ефективність їхньої діяльності. Тому вартість сільськогосподарських угідь має відображатись як структурна частина власного капіталу підприємства.

3. Зважаючи на важливість категорії “капітал”, необхідно доповнити нормативно-правову базу з регулювання його обліку, оскільки П(С)БО 5 “Звіт про власний капітал” цього не забезпечує. Варто прийняти спеціальне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку “Власний капітал”, у якому визначити методологічні основи його облікового забезпечення – від економічної сутності як облікового об'єкта, до коригування сумарних значень з метою визначення реальної величини на кожну звітну дату.

4. Уведення рахунка 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” ґрунтується на застарілому тлумаченні рахунка “Збитків і прибутку”, як філіалу рахунка капіталу, яке сповідували у XV-XVIII ст. і зумовлене прагненням об'єднати його у четвертому класі з призначеними для обліку власного капіталу.

Однак це призводить до появи фіктивного капіталу, бо після спрямування

частини нерозподіленого прибутку на преміювання чи виплату дивідендів відповідна стаття “Балансу” ф. № 1 зменшується або ж зникає, відповідно змінюючи власний капітал підприємства. Без шкоди для бухгалтерського обліку власного капіталу достатньо рахунка 79 “Фінансові результати”, сальдо якого якраз і є нерозподіленим прибутком чи непокритим збитком.

5. Розміщення у четвертому класі Плану рахунків таких, які призначені для обліку дебіторської заборгованості за операціями з формування власного капіталу методологічно некоректне з огляду на економічний зміст відображуваних тут операцій. Тому рахунки 45 “Вилучений капітал” та 46 “Неоплачений капітал” треба перейменувати й заодно перенести їх у шостий клас, включивши до складу синтетичного рахунка 67 “Розрахунки з учасниками” відповідно як субрахунки 673 “Розрахунки за вилученим капіталом” та 674 “Розрахунки за неоплаченим капіталом”. Аналогічні зміни треба внести й у структуру розділів I “Власний капітал” та II “Оборотні активи” “Балансу” ф. № 1.

6. Більшість сільськогосподарських підприємств узагалі не здійснює яких би то не було кроків щодо відображення використання отриманого прибутку чи покриття збитку, а лише систематично вказує у розділі I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 зростаюче сальдо за рахунком 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” як статтю ідентичної назви, що позірно виглядає як його резервування чи самострахування з огляду на непередбачуваність майбутніх умов діяльності. Здебільшого саме так і пояснюють облікові працівники такий підхід, хоч якщо діяти відповідно до теорії бухгалтерського обліку, то це необґрунтоване, адже для цього передбачений рахунок 43 “Резервний капітал”. Такий капітал власне й повинен формуватись в основному за рахунок нерозподіленого прибутку.

7. Неспівставність абсолютних значень маси власного капіталу на різних сільськогосподарських підприємствах ускладнює економічний аналіз ефективності його використання за будь-якою сукупністю суб'єктів господарювання. З метою забезпечення порівняльності результатів

використання власного капіталу на різних сільськогосподарських підприємствах в дисертації запропоновано показник норми приросту власного капіталу.

8. Результати діяльності сільськогосподарських підприємств залежать від загальної маси сукупного капіталу, який вони використовують у своїй діяльності. Водночас в економічному аналізі залучений капітал ігнорується, а показники ефективності розраховуються тільки стосовно власного капіталу.

Для усунення цього недоліку в дисертації обґрунтована доцільність коригування результативних показників діяльності сільськогосподарських підприємств з урахуванням коефіцієнта пропорційності капіталу та запропоновано алгоритм необхідних розрахунків.

9. Подальше нарощування основного та оборотного капіталу повинно відбуватись на науково обґрунтованій основі насамперед із забезпеченням раціонального співвідношення між ними. Тут неприпустимий стохастичний підхід. коли інвестиції в основний капітал (придбання технічних засобів виробництва чи будівництво, наприклад, тваринницьких приміщень) здійснюються без урахування можливостей щодо досягнення раціональної органічної будови капіталу, що є характерним для теперішнього стану значної частки сільськогосподарських підприємств, де сума постійного капіталу C не забезпечена необхідною масою змінного капіталу V , внаслідок чого перший функціонує неефективно.

Література

1. Авдеев В. Н. Сущность капитала и его роль в деятельности предприятия / В. Н. Авдеев // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2005. – №2(84). – Ч. I. – С. 6-11.
2. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник / За ред. П. Т. Саблука та ін.. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 764 с.
3. Акер Д. Стратегическое рыночное управление / Акер Д. Пер. с англ. Под ред. Ю. Н. Контуревского. – СПб: Питер, 2002. – 544 с.
4. Аналіз і контроль в системі управління капіталом підприємства / Мних Є. В., Бутко А. Д., Большакова О. Ю. та ін. – К: КНТЕУ, 2005. – 231 с.
5. Анализ движения капитала в системе показателей бухгалтерского учёта (методологический аспект) / Н. Д. Прокопенко, Ф. Е. Поклонский, Б. Н. Иваненко и др. – Донецк: И+Л НАН Украины, 1999. – 72с.
6. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: Монографія / Андрійчук В. Г. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
7. Антони Н. Основы бухгалтерского учёта / Антони Роберт Н. Пер. с англ. Б. Херсонский, М. Шнейдерман. – М.: СП “Триада НТТ”, 1992. – 318 с.
8. Аристотель. Політика: Пер. з давньогр. / Аристотель. – К.: Основи, 2000. – 460 с.
9. Бабаев Ю. А. Теория бухгалтерского учёта: Учебник для вузов / Бабаев Ю. А. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 391 с.
10. Бабаніна Н. В. Кредит в управлінні оборотним капіталом підприємств / Бабаніна Н. В. // Актуальні проблеми на сучасному етапі та перспективи розвитку фінансово-кредитного механізму АПК. – Кам'янець - Подільський, 2007. – 635с.
11. Базилевич В. Д. Сутність, структура і оборот капіталу / Базилевич В. Д., Кончигін О. П., Свірідов О. М. – К.: Київський державний торг. - екон. ун-т, 1995. – 36 с.

12. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента. / Как управлять капиталом? / Балабанов И. Т. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 384 с.
13. Бахчиванжи Л. А. Ефективність використання капіталу та фактори її підвищення в аграрних підприємствах // Бахчиванжи Л. А., Попович В. В., Криницька О. О. та ін. Збірник наукових праць Подільського ДАУ. – Кам'янець - Подільський, 2008. – 232 с.
14. Башнянин Г. І. Політична економія. Навчальний посібник. – Башнянин Г. І., Шевчук Є. С. та ін. Львів: “Новий світ – 2000”, 2006. – 480 с.
15. Бетге Йорг. Балансоведение. / Бетге Йорг; (пер. с нем.: научн. редак. проф. В. Д. Новодворский). – М.: Бухгалтерский учёт, 2000. – 264 с.
16. Бернстайн Л. А. Анализ финансовой отчётности: теория, практика и интерпретация / Бернстайн Л. А. Пер. с англ. / Под. ред. И. И. Елисеева. – М., 1996. – 624 с.
17. Бланк И. А. Управление формированием капитала / Бланк И. А. – К.: Ника-центр, 2000. – 512 с.
18. Бланк И. А. Управление использованием капитала / Бланк И. А. – К.: Ника-центр, 2000. – 656 с.
19. Бланк И. А. Управление активами и капиталом предприятия / Бланк И. А. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2003. – 448 с.
20. Блейк Дж. Европейский бухгалтерский учёт: справочник / Блейк Дж., Амант О. – М.: Информационное издательство Дом “Филинь”, 1997. – 400 с.
21. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / Блауг М. (пер. з англ.) – К.: Вид. Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 475 с.
22. Богатырёва В. В. Развитие учёта амортизируемого имущества предприятия: Монография / В. В. Богатырёва, С. Г. Верега – Мн.: Издательство УП “Технопринт”, 2003. – 140 с.
23. Бортник А. Н. Учёт и анализ инвестиционной деятельности предприятий / А. Н. Бортник // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Становлення інтелектуальної системи обліку для економіки України” 21-22. 11. 2007 р. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – С. 31-34.

24. Бригхем Ю. Финансовый менеджмент: Полный курс: В 2-х т. / Бригхем Ю., Гапенски Л. Пер. с англ. Под ред. В. В. Ковалёва. – СПб, 2004. – Т. 1. – 497 с.
25. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Брукинг Э. – СПб. Питер, 2001. – 315 с.
26. Бутинець Ф. Ф. Статутний капітал: історичні проблеми обліку / Ф. Ф. Бутинець // Розвиток науки про бухгалтерський облік – Житомир, ЖІТІ, 2000. – С. 107 – 119.
27. Бутинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник. (Вид. 2-ге, доп. і перероб.) / Ф. Ф. Бутинець – Житомир, ЖІТІ, 2000. – 640 с.
28. Бухгалтерский анализ: Пер. с англ. – К.: Торгово-издательское бюро ВНУ, 1993. – 428 с.
29. Бухгалтерський облік на підприємствах АПК. Том III. За ред.. В. М. Жука, Г. І. Загоруй, І. В. Швацької. – К.: ІАЕ, 2004. – 856 с.
30. Бухгалтерский учёт, анализ и контроль: теория, методология, организация. Результаты научных исследований проблем бухгалтерского учёта и контроля. Житомирской бухгалтерской научной школы. Монография. – Житомир: ЖГТУ, 2007. – 448 с.
31. Бухгалтерський фінансовий облік: Підручник / За ред.. Ф. Ф. Бутинця. – 7-ме вид., доп. і перероб. – Житомир, ПП “Рута”, 2006. – 832 с.
32. Верига Ю. А. Еккаутинг ефективності вкладення капіталу в торговельну сферу: Монографія – Ч. І. Теоретичні аспекти системи еккаутингу / Ю. А. Верига, С. М. Деньга – Полтава: ПУСКУ, 2002. – 355 с.
33. Відмінності між інструментами капіталу, зобов'язань і власного капіталу і обліковими інструментами з характеристикою тих та інших // Меморандум Бюро розробки стандартів фінансового обліку FASB, 1990.
34. Воробьёв Ю. Н. Финансовый капитал предприятий: теория, практика, управление / Ю. Н. Воробьёв – Симферополь, Таврия, 2002. – 364 с.
35. Галун А. Б. Особенности анализа хозяйственной деятельности в зарубежных странах / А. Б. Галун, Н. П. Толстёнок – Гомель: УО

- “Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации”, 2005. – 188 с.
36. Гарнер Д. Привлечение капитала / Гарнер Д., Оуэн Р., Конвей Р.; пер. с англ. – М.: “Джон Уайли энд Санз”, 1995. – 398 с.
37. Гарасим П. М. Фінансовий, управлінський і податковий облік у господарських товариствах (ВАТ, ЗАТ, ТОВ, ПОП, ПАП) / П. М. Гарасим, Г. П. Журавель, П. Я. Хомин – Тернопіль, Економічна думка, 2003. – 480 с.
38. Гледстоун Д. Інвестування венчурного капіталу: Детальний посібник з інвестування в приватні компанії для отримання максимального прибутку / Гледстоун Д., Гледстоун Л. (Пер. з англ. За наук. ред. Т. В. Герасимової) – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2006. – 416 с.
39. Голов С. Ф. Концепції амортизації та їх вплив на облік і управління в сучасних умовах / С. Ф. Голов // Бухгалтерський облік і аудит, 2004. – № 8. – С. 10-11.
40. Голов С. Ф. Интеллектуальные активы – ключевой фактор конкурентоспособности и объект бухгалтерского учёта / С. Ф. Голов – К.: КНЕУ, 2006. – 200 с.
41. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436 – IV: Офіційний текст. – К. Кондор, 2003. – 402.
42. Грабова Н. М. Теорія бухгалтерського обліку / Н. М. Грабова – К.: Вища школа, 1979. – 328 с.
43. Гуцайлюк З. Економічні ризики в інформаційній системі бухгалтерського обліку Зіновій Гуцайлюк // Бухгалтерський облік і аудит, 2010. – № 7-8. – С.
44. Дем’яненко М. Я. Проблема амортизації в аграрному секторі АПК (обліково-фінансовий аспект). Монографія / М. Я. Дем’яненко, С. М. Євтушенко – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 178 с.
45. Движение капитала / Под ред. Быковой Э. И. – М.: “Филинь”, 1997. – 326 с.
46. Економічна енциклопедія: У 3-х т. – Т.1. – К.: Видавничий дім “Академія”, 2000. – 864 с.

47. Економічна енциклопедія: У 3-х т. – Т.2. – К.: Видавничий дім “Академія”, 2000. – 848 с.
48. Економічна енциклопедія: У 3-х т. – Т.3. – К.: Видавничий дім “Академія”, 2000. – 952 с.
49. Железняк Н. В. Бухгалтерський облік власного капіталу має адекватно відображати його зміни / Н. В. Железняк // Облік і фінанси АПК, 2007 – № 11 – 12 (32 – 33). – С. 133-136.
50. Железняк Н. В. Облік формування інноваційної складової власного капіталу сільськогосподарських підприємств / Н. В. Железняк // Збірник „Наука й економіка” Хмельницького економічного університету, Випуск 3 (11). – Хмельницький, 2008. – С. 109-113.
51. Железняк Н. В. Облік кругообороту власного капіталу треба удосконалювати / Н. В. Железняк // Вісник Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ), 2009. – № 2(5) – С. 180-182.
52. Железняк Н. В. Недоліки контролю за формуванням власного капіталу сільськогосподарських підприємств та шляхи їх усунення / Н. В. Железняк // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: науковий збірник / За ред. І. Г. Ткачук. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2009. – Вип. V. – Т.2. – 368с. – С. 125-129.
53. Железняк Н. В. Тлумачення капіталу та його облікове відображення: проблеми і їх вирішення / Н. В. Железняк // Збірник наукових праць / За ред. М. І. Бахмата. – Кам’янець-Подільський, 2009. – 744 с. – С. 132-134.
54. Железняк Н. В. Недоліки обліку як причина недостовірності фінансової звітності про власний капітал / Н. В. Железняк // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип.98. – Харків: ХНТУСГ, 2010. – 371 с. – С. 271-277
55. Железняк Н. В.
56. Журавель Г. П. Теорії бухгалтерського обліку: студії / Г. П. Журавель, П. Я. Хомин – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 400 с.

57. Задорожний З. В. Формування інформації про капітал у балансі підприємства / З. В. Задорожний, Я. Д. Крупка // Торгівля, комерція і підприємництво. Зб. наук. праць Львівської комерційної академії. – Львів, 2002. – № 5. – С. 185-188.
58. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16. 07. 1999 р. № 996-XIV/ 99 – ВР.
59. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22. 05. 1997 р., № 238 / 97 ВР.
60. Закон України “Про господарські товариства” від 19.09.1991 р. № 1576 – XII.
61. Закон України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” від 14. 02. 1992 р. № 114 – XII у редакції від 15.05.2003 р.
62. Интеллектуальный капитал – стратегический потенциал организации: Учебное пособие / Под ред. д.е.н. проф. Гапоненко А. Л., д.е.н. Орловой Т. М. – М.: Издательский дом “Социальные отношения”, 2003. – 184 с.
63. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30. 11. 99 р. № 291.
64. Інформаційні ресурси та їх використання в агропромисловому виробництві // Збірник наукових праць № 3. – К.: Мінагрополітики України, УААН, 2000. – 504 с.
65. Історія економічних учень: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1300 с.
66. Канцуров О. О. Облік власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах / Автореф. дис. на здобуття вченого ступеня к. е. н. за спец. 08. 06. 04 “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит” / О. О. Канцуров – К. ІАЕ УААН, 2000. – 20 с.
67. Капитал современной России // Российское экспортное обозрение, 2005. – № 2 (14). // www.rusrev.org.

68. Капітальні інвестиції в Україні у 2002-2006 рр. // Статист. збірник – К.: Держкомстат України, 2007. – 172 с.
69. Карпенко О. В. Сучасні вимоги до бухгалтера-аналітика / О. В. Карпенко // Фінанси, облік і аудит // Збірник наукових праць. Спецвипуск. – К.: КНЕУ, 2006. – С. 184-189.
70. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения / Кенэ Ф. – М. Соцэкгиз, 1960. – 551 с.
71. Кипарисов Н. А. Теория бухгалтерского учёта. – 5-е изд. (перераб.) / Н. А. Кипарисов – М.-Л.: Госпланиздат, 1940. – 246 с.
72. Кирейцев Г. Г. Глобализация экономики и унификация методологии бухгалтерского учёта / Г. Г. Кирейцев // Научный доклад. – Житомир: ЖГТУ, 2007. – 68 с.
73. Кірейцев Г. Г. Розвиток бухгалтерського обліку: теорія, професія, міжпредметні зв'язки: Монографія / Г. Г. Кірейцев – Житомир: ЖДТУ, 2007. – 236 с.
74. Ковалёв В. В. Финансовый анализ: управление капиталом / В. В. Ковалёв – М.: Финансы и статистика, 1996. – 326 с.
75. Колос Н. М. Бухгалтерський облік у реалізації прав власників у сільському господарстві: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня к. е. н. за спеціальністю 08. 00. 09 – “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / Н. М. Колос – К.: Національний аграрний університет, 2008. – 20 с.
76. Концептуальні основи МСФЗ // Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку / Пер. з англ.; За ред. С. Ф. Голова. – К., 2000. – 1272 с.
77. Корнеєв В. В. Рух капіталу і фінансова логістика / Корнеєв В. В. // Фінанси України. – 2002. – №11 – С. 23-31.
78. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность, 2001. – №3. – С. 122-139.
79. Коупленд Том. Стоимость компаний: оценка и управление / Коупленд Том, Коллер Тим, Муррин Джек.; пер. с англ. – М.: ЗАО “Олимп – бизнес”, 1999. – 567 с.

80. Коцупатрий М. М. Організація обліку додаткового вкладеного капіталу в аграрних підприємствах / М. М. Коцупатрий // Збірник наукових праць Подільського аграрно-технічного університету. – Кам'янець – Подільський 2009. – Вип. 17, т.2. – С. 183-187.
81. Крупка Я. Д. Пріоритетні напрями оптимізації структури капіталу підприємств / Я. Д. Крупка // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – № 5. – С. 122-127.
82. Кужельний М. В. Терія бухгалтерського обліку: Підручн. / М. В. Кужельний, В. Г. Лінник – К.: КНЕУ, 2001. – 334 с.
83. Кузьмич Т. С. Классификация собственного капитала предприятия при построении плана счетов бухгалтерского учёта в соответствии с МСФО / Т. С. Кузьмич // Бухгалтерский учёт и анализ, 2007. – № 3. – С. 43-47.
84. Кутер М. И. Уточнение понятия собственного капитала, доходов и расходов отчётного периода / Кутер М. И., Гурская М. М. // Бухгалтерский учёт. – 2003. – № 19.
85. Кучеренко Т. Удосконалення методів складання звіту про власний капітал / Кучеренко Т., Шайко О., Мервенецька В. // Бухгалтерський облік і аудит, 2006. – № 11. – С. 9-14.
86. Курц Х. Капитал, распределение, эффективный спрос. / Курц Х. Пер. с англ. Под ред. Елисейевой И. И. – М.: “Аудит”, “ЮНИТИ”, 1998. – 345 с.
87. Ліпич Л. Г., Капітал в системі управління підприємством / Ліпич Л. Г., Гадзевич І. О. // Менеджмент та підприємство в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісник національного університету “Львівська політехніка”, 2009. – № 647. – С. 114-119.
88. Луговой В. А. Учёт капитала, ссуд и финансовых результатов. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 128 с.
89. Лукінов І. І. Вибрані праці. У двох книгах / І. І. Лукінов – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – Кн. 1. – 816 с.

90. Лысенко Л. И. Теории капитала: учётно-экономический аспект / Лысенко Л. И., Арланев Д. В. // Актуальні проблеми економіки, 2006. – № 7. – С. 142-151.
91. Маккензі. Посібник Financial Times з аналізу та використання фінансової звітності: пер. з англ. / Маккензі, Венді. – К.: Наукова думка, 2003. – 283 с.
92. Манухіна М. Ю. Інтелектуальний капітал – форма існування інформації та знань / М. Ю. Манухіна, Н. Є. Ляшенко // Створення інтелектуальної системи обліку для економіки України. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – С. 269-272.
93. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс (пер. И. И. Скворцова - Степанова) – Т 1. – Кн.1. Процесс производства капитала. – М.: Политиздат, 1978. – 907 с.
94. Маркс К. Полное собрание сочинений: В 50 т. – 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955-1981. – Т. 23: Капитал. – Т 1. Процесс обращения капитала. – 1961. – 648 с.
95. Маркс К. Твори. – 2-е вид. / К. Маркс, Ф. Энгельс – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – Т 24. – 645 с.
96. Маркс К. Твори. – 2-е вид. / К. Маркс, Ф. Энгельс – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – Т 25. – Ч. II. – 765 с.
97. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Энгельс – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1965. – Т 30. – 726 с.
98. Марусяк Н. Л. Оборотний капітал промислового підприємства: формування і використання: автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / Н. Л. Марусяк – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 20 с.
99. Марусяк Н. Л. Особливості планування оборотного капіталу підприємства / Н. Л. Марусяк – Вінниця: Інститут регіональної економіки та управління, 2004. – С. 56-61.

100. Медведев М. Ю. Общая теория учёта: естественный, бухгалтерский и компьютерный методы / М. Ю. Медведев – М.: Издательство “Дело и Сервис”, 2001. – 752 с.
101. Мельничук В. В. Облік і аудит власного капіталу аграрних підприємств: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня к. е. н. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит” / В. В. Мельничук – К.: КНЕУ, 2003. – 21 с.
102. Мельничук В. В. Питання обліку та оцінки статутного капіталу аграрних підприємств / В. В. Мельничук // Облік і фінанси АПК, 2007. – № 11-12. – С. 175-179.
103. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку щодо операцій з формування статутного капіталу в акціонерних товариствах, затв. рішенням ДК ЦПФР від 11.06.2003 р. № 256.
104. Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ): Ч.1. – К.: ПП Видавництво “Фенікс”, 2005. – 1278 с.
105. Миняйло В. Учёт отдельных видов взносов в уставный фонд / Миняйло В. // Вестник бухгалтера и аудитора Украины, 2003. – 23-24 декабря. – С. 34-36.
106. Мочерний С. В. Економічна теорія / С. В. Мочерний – К.: Вид. центр “Академія”, 1999. – 592 с.
107. Наумова Т. А. Наукові основи обліку власного капіталу та аналіз інвестиційної привабливості акціонерних товариств: автореф. дис. к. е. н. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит” / Т. А. Наумова – Х.: Харківська академія технології та організації харчування, 2001. – 17 с.
108. Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учёта / Нидлз Б., Андерсен Х., Колдуэл Л. Д. Пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 496 с.
109. Нусінова Я. В. Система показників оцінки фінансової стабільності підприємств, побудована на основі власного капіталу / Я. В. Нусінова //

- Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – Вип. 220. – Т. 3. Дніпропетровськ, ДНУ, 2006. – С. 638-643.
110. Огійчук М. Ф. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах: Підручник / М. Ф. Огійчук – К.: Алерта, 2006. – 878 с.
111. Організація обліку відносин власності: навч. посібн. / За ред. Жука В. М. – К.: Вид. ТОВ “Юр – Агро – Веста”, 2007. – 360 с.
112. Палий В. Ф. Актуальные вопросы теории бухгалтерского учёта / В. Ф. Палий // Бухгалтерский учёт, 2005. – № 3. – С. 12-16.
113. Палий В. Ф. О предмете бухгалтерского учёта / В. Ф. Палий // Бухгалтерский учёт, 2006. – № 5. – С. 55-58.
114. Панасюк Б. Вибрані твори. – Т. 2 / Броніслав Панасюк. – К.: Аграрна наука. 2006. – 252 с.
115. Паронян А. С. Управление оборотными активами в АПК / Паронян А. С. // Финансовый менеджмент, 2004. – №5. – С. 59-63.
116. Пачоли Л. Трактат о счетах и записях / Л. Пачоли – М.: Статистика, 1974. – 160 с.
117. Питель С. В. Облік і аналіз власного капіталу: методика та організація (на прикладі акціонерних товариств України): автореф. дис. к. е. н. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит” / С. В. Питель – Тернопіль, ТАНГ, 2001. – 19 с.
118. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій. Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30. 11. 1999 р. № 291.
119. План счетов бухгалтерского учёта. Утвержд. приказом Министерства финансов СССР от 28.03.1985 г. № 40. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 176 с.
120. Політична економія: Навч. посібник / К. Т. Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляєв та ін.. – К.: КНЕУ, 2005. – 508 с.
121. Політична економія: Підручник / (Федоренко В. Г., Діденко О. М., Руженський М. М., Іткін О. Ф.) – К.: Алерта, 2008. – 487 с.

122. Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного фонду акціонерного товариства, затверджене рішенням ДК ЦПФР від 22. 02. 1997 р. № 387.
123. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31. 03. 1999 р. № 87.
124. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31. 03. 1999 р. № 87.
125. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 “Звіт про фінансові результати”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31. 03. 1999 р. № 87.
126. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 “Звіт про рух грошових коштів”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31. 03. 1999 р. № 87.
127. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 5 “Звіт про власний капітал”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31. 03. 1999 р. № 87.
128. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 “Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 25. 09. 1999 р. № 87.
129. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 27. 04. 2000 р. № 92.
130. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 20. 10. 1999 р. № 246.
131. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 “Зобов’язання”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31. 01. 2000 р. № 20.

132. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 “Об’єднання підприємств”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07. 07. 1999 р. № 163.
133. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 22 “Вплив інфляції”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 22.02.02 р. № 147.
134. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 27 “Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність” // У ред. наказу Міністерства фінансів України від 03. 10. 2007 р. № 1100.
135. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 “Біологічні активи”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 18.11.05 р. № 790.
136. Порядок визначення оціночної вартості об’єктів, що перебувають у державній власності або були створені (придбані) за державні кошти, з метою відображення у бухгалтерському обліку // Затв. наказом Фонду Держмайна України від 13. 12. 2005 р. № 3162.
137. Потапова Е. В. Оптимизация потребности в оборотном капитале / Потапова Е. В. // Финансы и кредит, 2006. – № 19 (221). – С. 32-34.
138. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку // Лист МФУ від 31. 03. 08 р. № 31 – 34000 – 10 – 5 / 10426.
139. Про проведення індексації балансової вартості основних фондів та визначення розмірів амортизаційних відрахувань на повне їх відновлення в 1996 – 1997 роках / Пост. КМУ від 16.05.96 р. № 523.
140. Про суттєвість у бухгалтерському обліку і звітності / Лист Міністерства фінансів України від 29. 07. 03 р. № 04203-04108 // Бухгалтерський облік і аудит, 2003. – № 8. – С. 59-60.
141. Пушкар М. С. Створення інтелектуальної системи обліку: Монографія / М. С. Пушкар – Тернопіль: Карт – бланш, 2007. – 152 с.
142. Пушкар М. С. Метатеорія або якою повинна стати теорія: Монографія / М. С. Пушкар – Тернопіль: Карт – бланш, 2007. – 359 с.

143. Радаева В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. В. Радаева // Экономическая социология, 2002. – № 4. – С. 20-32.
144. Рикардо Д. Начала политической экономии / Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли: Соч. – М.: ЭКСМО – Пресс, 2000. – 960 с.
145. Рижилова О. Звіт про власний капітал / Рижилова О. // Все про бухгалтерський облік, 2005. – № 8. – С. 30-31.
146. Саблук П. Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П. Т. Саблук – К.: ННЦ “ІАЕ” УААН, 2008. – 100 с.
147. Савельєв Є. В. Міжнародний рух капіталу в Україну та через неї / Савельєв Є. В. // Журнал європейської економіки, 2005. – №1 (том 4). – С. 31-56.
148. Савченко В. М. Капітал в аграрній сфері: сутність і достовірність його відображення в обліку / В. М. Савченко, Н. М. Колос // Наукові праці Кіровоградського державного технічного університету: Економічні науки, вип. 5. Ч. II. – Кіровоград: КДТУ, 2004. – С. 431-437.
149. Сардачук І. І. Облік і контроль власності у сільськогосподарських виробничих кооперативах: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступ. канд. економ. наук / І. І. Сардачук – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2004. – 21 с.
150. Ситникова В. А. Развитие теории и организации аудита источников собственного капитала субъектов: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. экон. наук / Ситникова В. А. – Воронеж, 1997. – 23 с.
151. Слав’юк Р. А. Структурування власного капіталу підприємств України / Слав’юк Р. А. // Фінанси України, 2005. – №8. – С. 123-131.
152. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; [пер. с англ.; предисл. В. С. Афанасьева]. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
153. Снеткова Т. А. Учёт и анализ собственного капитала в акционерных обществах промышленности: автореферат диссертации на соискание

- учёной степени кандидата экономических наук за спец. 08. 06. 04. “Бухгалтерский учёт, анализ и аудит”/ Т. А. Снеткова – Казань. – 1995.
154. Снопко Ю. Н. Международный опыт ведения бухгалтерского учёта / Ю. Н. Снопко – СПб: Изд. дом “Бизнес – пресса”, 2005. – 208 с.
155. Соколов Я. В. Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней / Я. В. Соколов – М.: Аудит ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
156. Соколов Я. В. Влияние учётной политики на финансовый результат / Я. В. Соколов, М. Л. Пятов // Бухгалтерский учт, 2006. – № 21. – С. 43-49.
157. Соколов Я. В. История развития бухгалтерского учёта / Я. В. Соколов – М.: Финансы и статистика, 1985. – 367 с.
158. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учёта / Я. В. Соколов – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.: ил.
159. Соколов Я. В. Очерки по истории бухгалтерского учёта / Я. В. Соколов – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1991. – 400с.
160. Соколов Я. В. Теоретические начала (основы) двойной бухгалтерии / Я. В. Соколов – СПб.: Изд-во ГУЭФ, 2006. – 188 с.
161. Сологуб О. П. Фактори продуктивності капіталу / Сологуб О. П. // Моніторинг інвестиційної діяльності в Україні, 1999. – №3. – С. 28-31.
162. Соловьева О. В. МСФО и ГААП: учёт и отчётность / О. В. Соловьева – М.: ИД ФБК - ПРЕСС, 2004. – 328 с.
163. Сопко В. В. Бухгалтерський облік капіталу підприємства (власності, пасивів): Навч. посібник / В. В. Сопко – К.: КНЕУ, 2006. – 312 с.
164. Сорока Р. С. Місце кредиту в джерелах формування оборотного капіталу сільськогосподарських підприємств / Р. С. Сорока // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького, 2007. – № 4 (35). – С. 277-281.
165. Спасів Н. Я. Прагматизм фінансування відтворення основного капіталу підприємницьких структур / Спасів Н. Я. // Фінанси України, 2005. – № 7. – С. 129-134.

166. Старицький Т. М. Рациональне відтворення основного капіталу в сільському господарстві: автореф. дис. канд. екон. наук 08. 07. 02 / Т. М. Старицький: ННЦ "ІАЕ" УААН. – К., 2006. – 20 с.
167. Стоянова Е. С. Управление оборотным капиталом / Стоянова Е. С., Быкова Е. В., Бланк И. А. – М.: Перспектива, 1998. – 128 с.
168. Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні / Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 р. № 911-р.
169. Стюарт Томас А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Стюарт Томас А. (пер. с англ. В. Ноздриной) – М.: Поколение, 2007. – 368 с.
170. Сук Л. К. Облік власного капіталу. / Л. К. Сук, П. Л. Сук // Бухгалтерія в сільському господарстві, 2005. – № 14 (143). – С. 43-47.
171. Счётные теории А. М. Галагана в комментариях Я. В. Соколова. – Житомир, ЖГТУ, 2007. – 83 с.
172. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма / О. И. Уильямсон – СПб.: Лениздат, 1996. – 702 с.
173. Уманців Г. В. Оцінка об'єктів інтелектуальної власності як передумова бухгалтерського відображення / Г. В. Уманців // Створення інтелектуальної системи обліку для економіки України – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – С. 396-399.
174. Управлінський облік, 3-тє вид. / (Аткінсон, Ентоні А., Банкер та ін.); пер. з англ. – М.: Вид. дім "Вільямс", 2007 – 880 с.
175. Фишер И. Капитал. Процент. Доход / И. Фишер; (пер. с англ.; под ред. А. М. Румянцева) // Основные течения современной мысли – М., 1968. – 600 с.
176. Фінансовий облік: Підручник / Голов С. Ф., Костюченко В. М., Кравченко І. Ю., Ямборко Г.А. – К.: Лібра, 2005. – 976 с.
177. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал. / Хикс Дж. Р. (пер. с англ.; под ред. Энтова Р. М.) – М.: "Прогресс", "Унниверс", 1993.

178. Хэндриксен Э. С., Теория бухгалтерского учёта / Хэндриксен Э. С., Ван Бреда М. Ф. (пер. с англ.; под ред. проф. Я. В. Соколова) – М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.
179. Хомин П. Я. Дефініції “амортизація” і “знос” основних засобів у контексті Плану рахунків бухгалтерського обліку / П. Я. Хомин // Вісник Тернопільського національного економічного університету, 2007. – № 2 – С. 104-112.
180. Хомин П. Я. Реінкарнація капіталу як першооснова подвійного обліку господарських операцій / П. Я. Хомин // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2008. – № 7. – С. 214-218.
181. Хомин П. Я. Парадигма й контрроверзи бухгалтерського обліку та звітності / П. Я. Хомин, Г. П. Журавель – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 299 с.
182. Цал - Цалко Ю. С. Статистична оцінка нагромадження основного капіталу в Україні / Цал - Цалко Ю. С. // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф 23-24 жовтня 2008 р. “Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів” – Ч. I. – К.: РВПС НАН України, 2008. – 396 с. – С. 137-141.
183. Цветкова Н. Суттєвість інформації фінансової звітності та її вплив на економічні рішення користувачів / Н. Цветкова // Бухгалтерський облік і аудит, 2007. – № 7. – С. 38-45.
184. Цыганков К. Ю. Очерки теории и истории бухгалтерского учёта / Цыганков К. Ю. – М.: Магистр, 2007. – 462 с.
185. Цивільний кодекс України від 16. 01. 2003 р. № 435 – IV: Офіційний текст. – К.: Кондор, 2003. – 402 с.
186. Чумаченко М. Амортизаційні відрахування – суттєве джерело фінансування інвестицій підприємства / Чумаченко М. // Бухгалтерський облік і аудит, 2004. – №8. – С. 6-8.
187. Чурилов С. В. Анализ собственного оборотного капитала / Чурилов С. В. // Бухгалтерский учёт, 2000. – №11. – С. 76-78.

188. Чухно А. А. Капітал, кредит, процент. Їх сутність і роль в економіці / Чухно А. А. // Фінанси України, 1997. – №9. – С. 5-12.
189. Шемятенков В. Т. Теории капитала / Шемятенков В. Т. – М.: Мысль, 1977. – 224 с.
190. Шерр Й. Бухгалтерия и баланс. – 4-е изд. / Шерр Йоганн Фридрих проф., почётный доктор Цюрихского и Кельнского Университетов. (пер. с 5-го нем. изд. С. И. Цедербаума. Редакция, дополнения и примечания проф. Н. С. Лунского) – М.: 1926. – 575 с.
191. Шинкарук Л. В. Інституційні засади капіталоутворення в Україні / Шинкарук Л. В. // Економічна теорія, 2007. – № 3. – С. 72-85.
192. Шинкарук Л. В. Нагромадження основного капіталу та тенденції його відтворення в економіці України: Автореф. дис. док. екон. наук за спец. 08.00.01. “Світове господарство і міжнародні економічні відносини”/ Л. В. Шинкарук – К., 2007. – 37 с.
193. Шило А. П. Управління оборотним капіталом підприємств / Шило А. П. // Фінанси України, 2000. – № 11. – С. 152-155.
194. Шульц Т. В. Інвестиції в людський капітал / Т. В. Шульц – К.: Київ - Прес, 2003. – 520 с.
195. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Шумпетер Й. – М.: Прогресс, 1982. – 519 с.
196. Щодо застосування суттєвості в бухгалтерському обліку // Лист Міністерства фінансів України від 29.07.2003 р. № 04230-04108.
197. Яремко І. Й. Економічні категорії в методології обліку: Монографія / І. Й. Яремко – Львів: Каменяр, 2002. – 192 с.
198. Яремко І. Й. Інформаційно-облікове забезпечення аналізу власного капіталу / І. Й. Яремко // Трансформація курсу “Економічний аналіз діяльності підприємства”. – К.: КНЕУ, 2002. – 596 с. – С. 543-547.
199. Becker G. S. Human capital. A Teoretical and Empirical Analisis / Becker G. S. – N. Y., 1994. – 437 p.

200. Brown P. Commentary on Issues Relating to the Enforcement of international Financial Reporting Standards in the BU / Brown P., Tarka A.A. // European – Accounting and the Publik Interest. – 2005. – Vol. 5. – P. 181-212.
201. Dobija D. Intellectual product. A challenge for Accountants and a New Age of Accounting / Dobija D. // Knowledge café for intellectual capital. – Warsaw: Hara. 2001. – P. 209-237 (с. 211).
202. Edvinson L. and Malone M. S. Intellectual Capital Realisizing yor Company’s True Value by Finding its Hidden Brainpower. Harper Business, New York, 1997.
203. Intellectual capital managing and reporting – Nordic Indusial Fund 2001 – 81 p.
204. Cuzywacz I. Koszt kapitalu w zdiesiej pionstwie / Cuzywacz I. // Матеріали III Міжнародно наук. – практ. конф. “Аспекти розвитку економіки в умовах ринкових відносин” – Ч. I. – Умань, Уманський державний аграрний університет, 2009. – 5-6 червня 2009 р. – 237 с. – С. 8-10.
205. Radebaugh L. International Accounting and Multinational Enterprises / Radebaugh L. H., Gray S. J., Blask E. J. – USA: WILLEY, 2006. – 506 p.
206. Shaikh M Junaid. Measuring and Reporting of Intellectual Capital Performance Analysis / Shaikh M Junaid // The Journal of American Academy of Business, Cambridge, March, 2004. – P. 439-448.
207. Sharkokh M. Saudagaran International accounting: a user Perspective. – 2th edition / Sharkokh M. – Oklahoma State University, 2004. – 236 p.
208. Zambon S. Accounting. Intangibles and Intellectual Capital: an overview of the issues and some considerations / Zambon S // Accounting, Audit, and Financial Analysis in the New Economy. First report. – 2002. – P. 1-39.